

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Часопис ЦИВІЛІСТИКИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

Випуск 55

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Харитонов Євген Олегович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

НАУКОВИЙ РЕДАКТОР, ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Харитонova Олена Іванівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права інтелектуальної власності і патентної юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія»

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Некіт Катерина Георгіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голубєва Неллі Юріївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Давидова Ірина Віталівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Завальнюк Володимир Васильович – доктор юридичних наук, професор, проректор з навчально-методичної та виховної роботи, Національний університет «Одеська юридична академія»

Ківалов Сергій Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Ківалова Тетяна Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Міжнародний гуманітарний університет

Кізлова Олена Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права й процесу, Міжнародний гуманітарний університет

Колодін Денис Олексійович – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія»

Харитонova Тетяна Євгенівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чанишева Аліна Рашидівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чанишева Галія Інсафівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чобану Геннадій – доктор, професор, Національний науково-дослідний інститут праці та соціального захисту (Бухарест, Румунія)

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» (протокол № 5 від 10 лютого 2025 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року
Включений до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальностей 081, 293 (юридичні науки):
Міністерства освіти і науки України. Наказ № 409 від 17.03.2020 р.

«Часопис цивілістики» включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща).

Офіційний сайт: www.clj.nuoua.od.ua

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ.....5

*Харитонова Олена Іванівна,
Харитонов Євген Олегович*
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ:
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ.....5

Возняковська Крістіна Анатоліївна
ФОРС-МАЖОР ЯК ВИКЛИК СТАБІЛЬНОСТІ:
ПРАВОВА ПРИРОДА, СУДОВА ПРАКТИКА І
ВПЛИВ НА ДИНАМКУ ЦИВІЛЬНИХ
ТА ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН.....15

Матійко Микола Володимирович
ОКРЕМІ ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ
ПРИНЦИПІВ СІМЕЙНОГО ПРАВА.....20

Orzikh Yurii Hennadiiovych
FOREIGN [NON-]AUTHENTIC INSTRUMENT
FOR THE DISPOSITION OF IMMOVABLES
LOCATED IN UKRAINE.....25

Семко Ігор Сергійович
ІНСТИТУТ ОХОРОНИ ПРАВ
ІПОТЕКОДЕРЖАТЕЛЯ У КРЕДИТНИХ
ПРАВОВІДНОСИНАХ У СИСТЕМІ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
УКРАЇНИ.....32

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА.....37

Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна
ЩОДО ВИКОНАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ
ДОГОВОРІВ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ,
УКЛАДЕНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ІТ.....37

Демчук Тетяна Ігорівна
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ В УКРАЇНІ
ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....42

Калітенко Оксана Михайлівна
ДО ПИТАННЯ ПРО КОРПОРАТИВНІ
ПРАВА ОБ'ЄДНАНЬ СПІВВЛАСНИКІВ
БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ (ОСББ).....48

ІСТОРИЧНА ЦИВІЛІСТИКА.....54

Бабиц Ірина Григорівна
ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ
ПРЕДСТАВНИЦТВА ВІД РИМСЬКОГО
ДО СУЧАСНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА.....54

*Мінченко Раїса Миколаївна,
Мінченко Дар'я Анатоліївна*
ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ:
ІСТОРІЯ РЕФОРМУВАННЯ.....59

ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА.....65

Бевза Дмитро Олександрович
ПРАВОВА АКУЛЬТУРАЦІЯ ОСНОВ
ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ АНГЛО-
АМЕРИКАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї
В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....65

Жмеренецький Олексій Сергійович
ПРАВО СПОЖИВАЧА НА ЗАХИСТ
ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УМОВАХ
НАБЛИЖЕННЯ ПРАВОПОРЯДКІВ
УКРАЇНИ ТА ЄС.....72

Кірсанов Олексій Володимирович
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ
КРЕДИТНИХ ДОГОВОРІВ:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....77

Плюта Анатолій Васильович
ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ СПОЖИВАЧУ,
ЩО ЗАВДАНА ВНАСЛІДОК ДЕФЕКТУ
В ПРОДУКЦІЇ, ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ
УКРАЇНИ ТА ЄС.....82

ПРОБЛЕМИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ.....88

Бакутін Артем Олегович
ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ХОРЕОГРАФІЧНИЙ ТВІР» ТА ЙОГО
РОЗМЕЖУВАННЯ З ІНШИМИ ТВОРАМИ
У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АВТОРСЬКОГО
ПРАВА В ЦИФРОВУ ДОБУ.....88

ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ.....95

*Барабаш Алла Григорівна,
Лугина Єлизавета Юріївна*
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ
СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ
ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ.....95

*Белкін Марк Леонідович,
Юринцев Юлія Леонідівна,
Белкін Леонід Михайлович*
ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДАЧІ
І ВИРІШЕННЯ НЕГАТОРНИХ ПОЗОВІВ.....101

Вавринчук Адріана Сергіївна
ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ АДАПТАЦІЇ
ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ
ВСТУПУ УКРАЇНИ В ЄС.....106

Лаба Альона Юріївна
АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ ФІНАНСОВО-
ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....111

Романюк Віталія Анатоліївна
ПРИНЦИПИ ДЕЛІМІТАЦІЇ МОРСЬКИХ
КОРДОНІВ: ПРАКТИКА МІЖНАРОДНИХ
СУДІВ ТА АРБІТРАЖІВ.....116

Факас Ілона Борисівна
ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС НОТАРІУСА
У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....123

CONTENTS

THEORETICAL ISSUES.....5	OF APPROXIMATION OF THE LEGAL ORDER OF UKRAINE AND THE EU.....72
<i>Kharytonova Olena, Kharytonov Evhen</i>	<i>Kirsanov Oleksiy</i>
ARTIFICIAL INTELLIGENCE	SOME FEATURES OF CONCLUDING
IN HYBRID WARFARE: LEGAL ISSUES.....5	CREDIT AGREEMENTS: INTERNATIONAL
<i>Vozniakovska Kristina</i>	EXPERIENCE.....77
FORCE MAJEURE AS A CHALLENGE TO	<i>Pluta Anatolii</i>
STABILITY: THE LEGAL NATURE, JUDICIAL	COMPENSATION FOR DAMAGE
PRACTICE AND IMPACT ON THE DYNAMICS	TO A CONSUMER CAUSED BY A PRODUCT
OF CIVIL AND COMMERCIAL RELATIONS...15	DEFECT, UNDER THE LEGISLATION
<i>Matiiko Mykola</i>	OF UKRAINE AND THE EU..... 82
SEPARATE FUNCTIONAL ASPECTS	
OF THE PRINCIPLES OF FAMILY LAW..... 20	
<i>Orzikh Yuri</i>	PROBLEMS OF INTELLECTUAL
FOREIGN [NON-]AUTHENTIC INSTRUMENT	PROPERTY AND CORPORATE RIGHTS.....88
FOR THE DISPOSITION OF IMMOVABLES	<i>Bakutin Artem</i>
LOCATED IN UKRAINE..... 25	DEFINITION OF THE CONCEPT
<i>Semko Ihor</i>	OF 'CHOREOGRAPHIC WORK'
INSTITUTE OF PROTECTION OF	AND ITS DISTINCTION FROM OTHER
MORTGAGE HOLDER'S RIGHTS IN CREDIT	WORKS IN THE CONTEXT OF COPYRIGHT
RELATIONS IN THE SYSTEM OF NATIONAL	IN THE DIGITAL AGE.....88
LEGISLATION OF UKRAINE..... 32	
PRACTICAL CIVIL LAW.....37	CIVIL LAW WITHOUT BORDERS.....95
<i>Bernaz-Lukavetska Olena</i>	<i>Barabash Alla, Luhyna Yelyzaveta</i>
REGARDING THE EXECUTION	FEATURES OF LEGAL REGULATION
OF CERTAIN TYPES OF CONTRACTS	OF THE USE OF NATURAL RESOURCES
FOR THE PROVISION OF SERVICES	BY ECONOMIC ENTITIES..... 95
CONCLUDED WITH THE HELP OF IT.....37	<i>Belkin Mark, Yuriynets Yulia, Belkin Leonid</i>
<i>Demchuk Tetiana</i>	PARTICULAR FEATURES OF FILING
PECULIARITIES OF LAND OWNERSHIP	AND RESOLVING NEGATORY CLAIMS.....101
IN UKRAINE DURING MARTIAL LAW.....42	<i>Vavrynychuk Adriana</i>
<i>Kalitenko Oksana</i>	DEFINITION OF THE CONCEPT
ON THE ISSUE OF CORPORATE RIGHTS	OF ADAPTATION OF LEGISLATION
OF APARTMENT BUILDING CO-OWNERS	IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S
ASSOCIATIONS (OSBB)..... 48	ACCESSION TO THE EU.....106
HISTORICAL CIVIL LAW SCIENCE.....54	<i>Laba Alyona</i>
<i>Babych Iryna</i>	CURRENT CHALLENGES OF FINANCIAL
EVOLUTION OF THE INSTITUTE	AND LEGAL RESPONSIBILITY OF LOCAL
OF REPRESENTATION FROM ROMAN	SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE
TO MODERN CIVIL LAW..... 54	CONTEXT OF DECENTRALIZATION.....111
<i>Minchenko Raisa, Minchenko Daria</i>	<i>Romaniuk Vitaliia</i>
ENFORCEMENT OF JUDGMENTS	PRINCIPLES OF DELIMITATION
OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN	OF MARITIME BOUNDARIES:
RIGHTS: HISTORY OF REFORMS.....59	PRACTICE OF INTERNATIONAL COURTS
COMPARATIVE CIVIL LAW SCIENCE.....65	AND ARBITRATIONS.....116
<i>Bevza Dmytro</i>	<i>Fakas Ilona</i>
LEGAL ACCULTURATION OF TRUST	PROCEDURAL STATUS OF A NOTARY
FOUNDATIONS OF THE ANGLO-AMERICAN	PUBLIC IN CIVIL PROCEEDINGS.....123
LEGAL FAMILY INTO UKRAINIAN	
LEGISLATION.....65	
<i>Zhmerenetskyi Oleksii</i>	
CONSUMER'S RIGHT TO PROTECTION	
OF PERSONAL DATA IN THE CONDITIONS	

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 347.77:004.8:355.488

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.1>

Харитонова Олена Іванівна,

докторка юридичних наук, професорка,
завідувач кафедри інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»,
член-кореспондент НАПрН України
ORCID ID: 0000-0002-9681-9605

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
член-кореспондент НАПрН України
ORCID ID: 0000-0001-5521-0839

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

«Віртуалізація» суспільства супроводжується зростанням значення кіберзброї та штучного інтелекту в гібридній війні.

Зокрема, це зумовлюється тим, що кіберзброя потенційно є не тільки руйнівною (та оборонною) потугою у традиційній («мілітарній») війні, а й потужним засобом політичного та психологічного тиску. Генерал Джеймс Картрайт, який у 2004 році очолив Стратегічне командування США в Омасі (котре відповідає за ядерний арсенал держави), пропонував використати її для «перезапуску дипломатії»: щоб змусити іншу країну усвідомити, що в неї немає іншого вибору, окрім як погодитися на переговори» [1, с. 44]. Найяскравішим прикладом є масштабна кібератака російських хакерів, здійснена 19 грудня 2024 року на державні реєстри України. Під атакою опинились ресурси Міністерства юстиції України. Внаслідок кібератаки були призупинена робота низки держреєстрів, а також деякі послуги у застосунку Дія. Встановлено, що напад був організований російськими хакерами з метою порушення функціонування ключових державних сервісів [2].

Характеризуючи кібервійну, Девід Е. Сенгер зазначав: «...хотілось би думати, наче кібервійна якось відрізняється від інших конфліктів, наче вона розгортається собі десь у хмарах окремо від того, що відбувається на землі. Коли держави створювали військово-повітряні сили, то міркували так само: повітряні бої – це одне, а перестрілка

в окопах – інше. Аж під час Другої світової війни утвердилася концепція «єдиного бойового простору», що охоплює повітря, землю та море. У деяких країнах світу до цього вже додають і кіберпростір. Просто це важче помітити» [1, с. 227].

Наразі кібервійна стає «буденним» явищем, котре, до того ж, усе активніше охоплює/включає й штучний інтелект. Разом із тим, це «буденне» явище є недостатньо осмисленим концептуально і регламентованим юридично.

Цим зумовлюється необхідність спеціального дослідження проблем, які тут виникають, та пошуку шляхів їх подолання.

Стан дослідження проблеми. Правові питання створення та використання штучного інтелекту останнє десятиліття досить активно розглядаються правознавцями [3, 4, 5, 6, 7, 8].

Однак проблемам використання його у якості кіберзброї та захисту від останньої уваги приділялося набагато менше. Ці питання досліджували Сенгер, Девід Е., [1] Костенко О., Джейнс Т., Журавльов Д., Дніпров О., Усенко Ю. [9], Дарина Бойко, Іван Городиський [10] та ін.

Окремі питання інформаційної гібридної війни ми також розглядали у 2016–2018 рр. [11, 12, 13, 14, 15, 16], але відтоді багато що змінилося, зокрема, у зв'язку з активним використанням штучного інтелекту.

Кібервійна та супутні терміно-поняття

«Інформаційна війна» є родовим поняттям щодо усіх інших видів протистояння у інформаційній

гібридною загрозою, а відтак потребує адекватної /гібридної відповіді, зокрема, за допомогою юридичних заходів.

При цьому зауважимо, що коли створення чи удосконалення кіберзброї вже за визначенням є справою непублічною, а регламентація відносин, пов'язаних з нею, є таємницею, то розробка штучного інтелекту сама по собі виглядає заняттям більш мирним, а досягнення часто стають матеріалом для обговорення у ЗМІ (хоча й переважно у публіцистично-популярній формі).

Разом із тим штучний інтелект може застосовуватися як кіберзброя (або – як елемент кіберзброї) не лише у інформаційній гібридній війні, але й у «мілітарній» гібридній війні (скажімо, для приховування інформації, важливої для розслідування воєнних злочинів або для викрадення інформації щодо планування воєнних дій, логістики тощо).

Зокрема, як з'ясувала ВВС, докази потенційних порушень прав людини можуть бути втрачені внаслідок їхнього видалення соцмережами, котрі за допомогою штучного інтелекту видаляють зі своїх платформ відео, що містять сцени насильства. Meta і YouTube кажуть, що у такий спосіб прагнуть захистити користувачів від шкідливого контенту.

Штучний інтелект запрограмований автоматично видаляти шкідливий і насильницький контент. Утім, коли справа доходить до модерації відео з країн, де триває війна, машина просто не може визначити, чи ці кадри – доказ порушення прав людини. «Штучний інтелект програмували так, щоби у момент, коли машина бачить щось, що здається важким або травматичним, одразу прибирати це», – пояснює Расбріджер ВВС. Раду Meta, до якої він входить, створив Марк Цукерберг. Це своєрідний незалежний «верховний суд» компанії, якій належать Facebook й Instagram.

Коли Ігор Захаренко, який від початку повномасштабної війни документує вбивства росіянами цивільних, хотів викласти відео в інтернет, щоби світ дізнався, що відбувається в Україні, фейсбук та інстаграм, їх швидко видалили. Використовуючи фіктивні акаунти, ВВС теж виклали кадри Ігоря в інстаграм і ютуб. Протягом хвилини інстаграм видалив три з чотирьох відео. YouTube спочатку застосував вікові обмеження до трьох відео, але за десять хвилин прибрав їх усі. Клопотання відновити відео на тій підставі, що вони містили докази воєнних злочинів, YouTube відхилив, попри запевнення компанії YouTube, що чутливий контент може залишатися в мережі, якщо

він становить суспільний інтерес. Тобто експеримент ВВС з відео Ігоря свідчить про протилежне.

Журналісти ВВС з'ясували, що некомерційна організація Mnemonic, що базується в Берліні і займається документуванням порушень прав людини, розробила програму для автоматичного завантаження й збереження доказів потенційних воєнних злочинів. Спочатку вони це робили для Сирії, а тепер – для Ємену, Судану та України. Було збережено понад 700 тисяч відео із зон бойових дій, перш ніж їх видалили із соціальних мереж. Проте організація на кшталт Mnemonic бракує ресурсів. Тому архівування матеріалів з соцмереж часто лягає на плечі простих людей чи волонтерів, що ускладнює можливе притягнення до відповідальності за воєнні злочини у майбутньому [19].

Разом із тим, штучний інтелект може не лише видаляти інформацію, а й створювати її, викривляючи сутність подій або створюючи події, яких не було [20], чим ще більше посилюється загроза його «некоректної» участі у «мілітарній» війні.

Штучний інтелект у «мілітарній війні»: колізія цілей оборони та атаки/нападу

Використання штучного інтелекту у «воєнній війні» ускладнюється, крім усього іншого, існуванням колізії публічних та приватних інтересів, вирішення якої потребує і у цьому разі «гібридного» юридичного забезпечення.

Хоча ми вже торкалися загальних проблем такої колізії у більш ранніх наших працях, але маємо тут ще раз звернутися до цієї проблематики, аби визначити особливі вимоги до вирішення проблеми загроз «участі»/ використання штучного інтелекту у гібридній війні.

Спеціально аналізу проблем у цій сфері присвячений матеріал Дарини Бойко та Івана Городиського з Центру Дністрянського «Штучний інтелект у сфері оборони: виклики регулювання», підготовлений у січні 2024 року за підтримки Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження» у рамках спільної ініціативи «Європейське Відродження України» [10]. На їхню думку, головною проблемою у цій сфері є використання Україною технологій штучного інтелекту для розпізнавання осіб за допомогою зображень з соціальних мереж та інтернету [21], автоматизованого аналізу даних з використанням технології обробки природної мови тощо, розроблених відомими іноземними компаніями, які раніше зазнавали критики через «безпекові і праволюдні моменти». Попри те, що застосування згаданих технологій штучного інтелекту дає очевидні пози-

тивні результати в ході збройного протистояння з Росією, вагомим викликом для їх використання в Україні, вважається проблема забезпечення захисту прав людини [10].

Назгал идеться про те, що застосування технологій штучного інтелекту (навіть у суто воєнних цілях) викликало занепокоєння серед міжнародних організацій, на кшталт OpenDemocracy, котрі у березні 2022 року (тобто у то час, коли доля України висіла на волосині), хвилювалася, що українські військові отримали технологічні засоби, здатні допомогти їм стримати агресора [22]. На цю «схвильованість» відреагували представники громадянського суспільства в Україні, висловлюючи побоювання, що подальше використання технологій, заборонених на території деяких держав ЄС, може загальмувати або поставити під загрозу процес вступу України до ЄС [23]. Існування проблеми контролю над використанням штучного інтелекту констатували також зарубіжні та вітчизняні правознавці [9].

Враховуючи згадані ризики для подальшого використання в Україні технологій, схожих на системи Clearview AI, Palantir та ін., автори матеріалу «Штучний інтелект у сфері оборони: виклики регулювання» роблять акцент на тому, що захист прав людини при використанні технологій штучного інтелекту є головною проблемою для українських регуляторів у контексті війни, а вирішення її вбачають у розмежуванні двох сценаріїв розвитку штучного інтелекту – «мирного» та «воєнного» – і розробки для кожного з них відповідних правил [10].

Така пропозиція видається нам логічною, оскільки є ситуації звичайні, а є аномальні: правила, що стосуються звичайних відносин, не діють в аномальних ситуаціях.

Але тут слід зауважити, що проблема регулювання використання штучного інтелекту в Україні загострюється необхідністю враховувати не тільки особливості «мирного» та «воєнного» алгоритмів, а ще й євроінтеграційних процесів. У зв'язку з цим у жовтні 2023 року Міністерство цифрової трансформації оприлюднило Дорожню карту з регулювання штучного інтелекту в Україні [24], котра розглядається як підтвердження намірів уряду поступово імплементувати Закон ЄС про штучний інтелект (AI Act), який приділяє значну увагу захисту прав людини при впровадженні та застосуванні штучного інтелекту.

Закон ЄС про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act, AIA), прийнятий у межах Європейського Союзу, є першим у світі деталізованим регуляторним актом, спрямованим на правове регулю-

вання штучного інтелекту. Він визначає принципи та правила розробки, впровадження й використання штучного інтелекту з урахуванням ризиків, які такі технології можуть створювати для суспільства та економіки. Закон про штучний інтелект запроваджує єдину структуру для всіх країн ЄС, засновану на далекоглядному визначенні штучного інтелекту та підході, заснованому на оцінці ризиків:

- **Мінімальний ризик:** більшість систем штучного інтелекту, таких як спам-фільтри та відеоігри з підтримкою штучного інтелекту, не стикаються з зобов'язаннями відповідно до Закону про штучний інтелект, але компанії можуть добровільно прийняти додаткові кодекси поведінки.
- **Специфічний ризик прозорості:** такі системи, як чат-боти, повинні чітко інформувати користувачів про те, що вони взаємодіють з машиною, тоді як певний контент, створений штучним інтелектом, повинен бути позначений як такий.

- Високий ризик: системи штучного інтелекту з високим ризиком, такі як медичне програмне забезпечення на основі штучного інтелекту або системи штучного інтелекту, що використовуються для підбору персоналу, повинні відповідати суворим вимогам, включаючи системи зниження ризиків, високу якість наборів даних, чітку інформацію про користувачів, людський нагляд тощо.

- Неприйнятний ризик: наприклад, системи штучного інтелекту, які дозволяють урядам або компаніям «оцінювати соціальні показники», вважаються явною загрозою основним правам людей і тому заборонені. Такими особливо шкідливими застосуваннями штучного інтелекту є:

- Експлуатація вразливостей осіб, маніпулювання та використання підсвідомих прийомів:

- Соціальний скоринг для державних і приватних цілей (скоринг являє собою математичну або статистичну модель, за допомогою якої на основі кредитних історій інших клієнтів банк намагається визначити, наскільки велика ймовірність того, що конкретний потенційний позичальник поверне кредит в строк);

- Індивідуальна предиктивна поліція, що ґрунтується виключно на профілюванні людей;

- Нецілеспрямований скрейпінг Інтернету або камер відеоспостереження для отримання зображень обличчя для створення або розширення баз даних (скрейпінг – це форма копіювання, в якій конкретні дані збираються та копіюються з інтернету, як правило, в базу даних або електронну таблицю для подальшого пошуку чи аналізу);

- Розпізнавання емоцій на робочому місці та в навчальних закладах, за винятком медичних

причин або міркувань безпеки (наприклад, моніторинг рівня втоми пілота);

- Біометрична категоризація фізичних осіб для визначення або визначення їхньої раси, політичних поглядів, членства в профспілках, релігійних чи філософських переконань або сексуальної орієнтації. Маркування або фільтрація наборів даних та категоризація даних у сфері правоохоронних органів, як і раніше, будуть можливими;

- Дистанційна біометрична ідентифікація в режимі реального часу в загальнодоступних місцях правоохоронними органами, за рідкими винятками.

Класифікація ризиків ґрунтується на цільовому призначенні системи штучного інтелекту, відповідно до чинного законодавства ЄС про безпеку продукції. Це означає, що класифікація залежить від функції, яку виконує система штучного інтелекту, а також від конкретної мети та способів, для яких використовується система.

Як свідчить навіть побіжне ознайомлення з положеннями Закону, особливу увагу у ньому приділено забороні деяких застосунків штучного інтелекту, які загрожують правам громадян, таких як системи біометричної категоризації та розпізнавання емоцій. Це відображає тенденцію до захисту приватності та особистих даних, яка стає все більш актуальною в сучасному світі.

При цьому Закон припускає широке розуміння штучного інтелекту та залишає поза сферою застосування лише певні конкретні прояви цих систем. Зокрема, не підпадають під дію Закону: (1) системи, які розміщені на ринку, введені в експлуатацію або використовуються з модифікаціями або без них для військових цілей, оборони чи національної безпеки (це виключення поширюється на використання результати виробництва систем штучного інтелекту, які не розміщені на ринку чи введені в експлуатацію в ЄС); та (2) системи чи моделі штучного інтелекту, включно з їхніми вихідними результатами, спеціально розроблені та введені в експлуатацію виключно з метою наукових досліджень і розробок. Закон пояснює, що він не застосовуватиметься до будь-яких наукових досліджень і розробок систем або моделей штучного інтелекту до їх розміщення на ринку або введення в експлуатацію, хоча це виключення не включає тестування в реальних умовах.

Таким чином, норми Закону не застосовуються щодо систем, які розміщені на ринку, введені в експлуатацію або використовуються з модифікаціями або без них для військових цілей, оборони чи національної безпеки (це виключення поши-

рюється на використання результатів виробництва систем штучного інтелекту, які не розміщені на ринку чи введені в експлуатацію в ЄС).

Саме тому, відповідно до Дорожньої карти з регулювання штучного інтелекту в Україні, на першому етапі регулювання, який триватиме до 2025/2026 року, уряд намагатиметься «не регулювати» галузь штучного інтелекту, водночас готуючи бізнес до юридично обов'язкової регуляції. При цьому під час повномасштабної війни регуляція штучного інтелекту у проєктах, що стосуються воєнних потреб, не передбачається.

«Нам потрібно використовувати принцип зонування: яким має бути регулювання штучного інтелекту під час війни та після перемоги. Під час війни ми плануємо розробити законодавчу базу, яка не заважатиме використанню інновацій та технологій штучного інтелекту задля перемоги. Але після війни регуляція штучного інтелекту має допомогти Україні й надалі посилювати демократичність», – повідомила Анна Булах, голова з етики штучного інтелекту та партнерства у Respeecher та член комітету штучного інтелекту при Мінцифри [25].

Нам таке рішення здається цілком виправданим.

Зазначимо також, що автори згадуваного раніше аналітичного матеріалу «Штучний інтелект у сфері оборони: виклики регулювання», попри констатацію тієї обставини, що штучний інтелект довів свою ефективність під час російсько-української війни, наполягають на врахуванні ризиків штучного інтелекту, вважаючи що ці ризики не можуть підлягати лише галузевому «саморегулюванню», зокрема коли це стосується застосування технологій штучного інтелекту за межами відсічі російській агресії.

На їхню думку, усунути ризики та забезпечити «справедливе й підзвітне» застосування технологій штучного інтелекту у «мирній» сфері, можуть, зокрема, такі заходи:

- Внесення змін до чинного законодавства, усунення прогалин регулювання застосовування технологій штучного інтелекту в оборонних цілях, з метою забезпечення гарантій захисту прав та свобод людини. Експерти Лабораторії цифрової безпеки пропонують, зокрема, з цією метою внести зміни до законів «Про захист персональних даних», «Про національну поліцію», а також до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів [26].

- Забезпечення пріоритетності впровадження регуляції (замість саморегулювання) у завдання розробки та використання технологій штучного інтелекту, що використовуються для оборонних

«воєнне» та «невоєнне» застосування «оборонного» штучного інтелекту? І що таке «оборонний штучний інтелект»: «призначений для оборони» чи такий, що колись «розроблявся для оборони», але втратив своє призначення і застосовується «не на полі бою». Тоді, чому він «оборонний»?

А найбільше сумнівів викликає теза щодо головного завдання для українського регулювання сфери застосування технологій оборонного штучного інтелекту. Усе ж таки: головне завдання – це забезпечення захисту прав людини чи забезпечення виживання країни у війні, що має екзистенційний характер, про що часто згадують експерти? Бо коли не враховувати друге, то й перша проблема просто відпаде, оскільки кривавий досвід свідчить, що наївно очікувати від російських окупантів забезпечення захисту прав людини.

У зв'язку з цим зауважимо раціональний підхід, відображений у «Білій книзі», розроблений Мінцифри [30]. Представляючи її, віце-прем'єр, міністр з цифрової трансформації Михайло Федоров зазначив, що Біла книга детально описує підхід України до регулювання штучного інтелекту та звернув увагу на те, що в ній враховані виклики нашої реальності, а тому сфера оборони залишається поза регулюванням: «Ми повинні не обмежувати такі ШІ-продукти, а навпаки – впроваджувати більше інновацій, які допомагають боротися з ворогом. Розуміємо і те, що для розвитку України необхідна максимальна дерегуляція та зменшення бюрократії, щоб позбутися перепон для впровадження технологій. Водночас небезпеку стрімкого розвитку штучного інтелекту та його потенційного впливу на права людини зараз визнає весь світ. Щоб зберегти баланс, ми розробили підхід, який адресує виклики без впровадження обов'язкового регулювання в найближчі 2–3 роки». Він також зазначив, що «Україна робить ставку на гнучкість і адаптивність. Ми

даємо бізнесу час та інструменти для підготовки до майбутнього національного законодавства. Біла книга передбачає конкретні інструменти, частину з яких бізнес може використовувати вже зараз. Вони дадуть змогу підготуватися до виходу на ринок ЄС, де вже незабаром буде затверджено відповідне регулювання. Наступний етап – гармонізувати наше законодавство із законодавством ЄС. Це не тільки необхідно для євроінтеграції, а й дасть змогу активніше залучати інвестиції на український ринок. Зокрема, за рахунок ідентичних правових режимів» [31].

Порівнюючи законодавство ЄС щодо AI (ШІ) та позицію з цього питання України, Forbes зауважує, що згідно з опитуванням Kantar Ukraine, опублікованому у «Білій книзі», 45% українців вважають, що Україна має прийняти закон про регулювання штучного інтелекту. Прикладом для наслідування тут обраний Європейський Союз, котрий першим у світі взявся за регуляцію штучного інтелекту: як уже згадувалося, у березні 2024 року Європарламент ухвалив AI Act. Разом із тим, як йдеться у «Білій книзі», Україна на першому етапі цим шляхом поки не йде, але на другому ухвалить закон – аналог європейському AI Act [32].

Підбиваючи підсумки нашої розвідки, зауважимо, що дискусія у галузі, яка нас цікавить, очевидно триватиме, можливі різні варіанти рішень.

На нашу думку, наразі штучний інтелект (з погляду оцінки його значення в умовах гібридної війни) перебуває на порозі «зламу».

Але, поки йдеться про використання його для виживання держави у екзистенційному протистоянні агресору, варто підтримати позицію Білої книги. Європейський Акт про штучний інтелект має враховуватися, Але зауважимо, що наразі штучний інтелект не віднесений до «неконвенційної» зброї, а його використання не розцінюється як «порушення правил війни».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сенгер, Девід Е. Досконала зброя. Війна, саботаж і страх у кіберепоху / пер. з англ. Вікторія Дедик: факх.ред.укр.вид Олександр Дедик і Олег Фешовець. Львів: Видавництво «Астролябія», 2022. 496 с.
2. Наймасштабніша кібератака росіян на державні реєстри: які дані українців були під загрозою. URL: <https://acc.cv.ua/news/ukraine/naymasshtabnisha-kiberataka-rosiyan-na-derzhavni-reestri-yaki-dani-ukrayinciv-buli-pid-zagrozoju-107163>. Сайт <https://acc.cv.ua/>
3. Щербина Б.С., Ткаченко В.В. Штучний інтелект як суб'єкт цивільного права. Юридичний вісник. 2021. 1 (58). URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/53555/1/22197.pdf>.
4. Стефанчук М.О., Музика-Стефанчук О.А., Стефанчук М.М. Перспективи правового регулювання відносин у сфері використання штучного інтелекту. Вісник Національної академії правових наук України. 2021. Т. 28. №1. С. 157–168. doi: 10.37635/jnalsu.28(1).2021.157-168.
5. Андрощук Г. О. Проблеми патентування винаходів, створених з використанням штучного інтелекту: доктрина і практика (Ч. 1). *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 2. С. 54–67. URL: <https://doi.org/10.33731/22022.259744>.
6. Якубівський І.Є. Цивільно-правовий режим об'єктів, згенерованих штучним інтелектом. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2024 Серія ПРАВО. Вип. 82. Ч. 1. С. 355–361.
7. Пилипчук В.Г., Баранов О.А., Гиляка О.С. Проблема правового регулювання у сфері штучного інтелекту в контексті розвитку законодавства Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 29, № 2. 2022. С. 35–62.

8. Харитонova О.І. Актуальні проблеми штучного інтелекту в праві інтелектуальної власності. *Юридичний вісник*. 2024. № 5.
9. Костенко О., Джейнс Т., Журавльов Д., Дніпров О., Усенко Ю. Проблеми використання автономного військового ші на фоні військової агресії росії проти України. *Балтійський журнал юридичних та соціальних наук*, 2023. 4, 131–145. <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-4-16>
10. Дарина Бойко, Іван Городиський. Штучний інтелект у сфері оборони: виклики регулювання. 12 січня 2024. URL: <https://dc.org.ua/news/shtuchnyy-intelekt-u-sferi-oborony-vyklyky-regulyuvannya>
11. Information security and IT law in conditions of integration processes: [Collective monograph]. Edited by О. Kharytonova, E. Kharytonov. Riga: Izdevnieciba Baltija Publishing, 2017. 213 p.
12. Харитонов Є.О. Інформаційна безпека з погляду цивілістики / Цивільне право та інформаційна безпека в умовах інтеграційних процесів : мат. кругл. столу (3 червня 2017 р., м. Одеса). Збірник матеріалів Міжнародного Конгресу «Правові проблеми державно-правового партнерства в умовах євроінтеграції», присвяченого 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса, 2-4 червня 2017 р. / відп.ред.: Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, Т.Є. Харитонova; Нац.ун-т «Одес.юрид.акад.». Одеса: Юрид. Літ., 2017. С. 64–68.
13. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Проблеми правового регулювання в ІТ-сфері в умовах інформаційної війни. Проблеми відновлення конституційного ладу в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Київ. 19-20 травня 2017 р. Київ : Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського. 2017. С. 159–163.
14. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Проблеми відшкодування майнової шкоди у сфері використання інформаційних технологій. Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста (до 90-річчя від Дня народження професора Діни Василівни Бобрової); за заг. ред. Р.О. Стефанчука. К. : АртЕк, 2019 С. 275–287.
15. Харитонов Є.О. COVID-19 та проблеми інформаційної безпеки. Цивілістичні проблеми інформаційної безпеки в умовах COVID-19: матеріали Всеукр. круглого столу, Одеса, 21 червня 2021 р. / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонova, д.ю.н., проф. І.В. Давидової. Одеса : Фенікс, 2021. С. 5–9.
16. Kharytonov E., Kharytonova O., Tolmachevska Y., Fasii B., Tkalych M. Information Security and Means of Its Legal Support. *Amazonia Investiga*, 8(19). P. 255–265.
17. Попова Т.В., Ліпкан В.А. Стратегічні комунікації. Словник. Т.В. Попова, В.А. Ліпкан / за заг. ред. В.А. Ліпкана. К. : ФОП О.С. Ліпкан. 2016.
18. Горбулін В. П. Без права на покаєння. Харків : Фоліо, 2010. С. 5.
19. Як соцмережі видаляють докази воєнних злочинів Росії в Україні. Розслідування BBC. Джек Гудман і Марія Коренюк. Відділ BBC з боротьби з дезінформацією. 1 червня 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-65774526#:~:text=%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%92%D0%A1,-%D0%94%D0%B6%D0%B5%D0%BA%20%D0%93%D1%83%D0%B4%D0%BC%D0%B0%D0%BD%20%D1%96&text=%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B8%20%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%B>
20. Як штучний інтелект перетворив українську блогерку на російську пропагандистку. Author,Фан Ван. Role, BBC News. 15 травня 2024. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cw4d4weqn5lo>
21. Україна – Clearview AI. URL: <https://www.clearview.ai/success-stories>
22. Чи наближає технологія розпізнавання обличчя під час війни в Україні роботів-убивць? Clearview AI пропонує Україні свою суперечливу технологію для ідентифікації ворожих солдатів, тоді як автономні машини для вбивства набирають обертів. Даріан мічелмартін Гак. 30 березня 2022, URL: <https://www.opendemocracy.net/en/technology-and-democracy/facial-recognition-ukraine-clearview-military-ai/>
23. Дорожня карта з регулювання ШІ в Україні compressed.pdf (thedigital.gov.ua) URL: https://cms.thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8F_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0_%D0%B7_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A8%D0%86_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_compressed.pdf
24. Наскільки «зрозуміла» законність Clearview AI в Україні? 9 жовтня 2023. Анна Людвa, Тетяна Авдєєва. Аналітичний звіт підготовлено в рамках програми «Сприяння свободі Інтернету в Україні», що реалізується Американською асоціацією юристів в Україні / Ініціатива з верховенства права. URL: <https://dslua.org/publications/how-clear-is-the-legality-of-clearview-ai-in-ukraine/>
25. Коли в Україні запрацює регулювання ШІ. Розповідає Анна Булах з Respeecher (delo.ua). URL: <https://delo.ua/telecom/yak-ta-koli-v-ukrayini-moze-zaprasyuvati-regulyuvannya-stuchnogo-intelektu-rozpovidaje-anna-bulax-golova-z-etiki-si-ta-partnerstva-u-respeecher-423903/>
26. Наскільки «зрозуміла» законність Clearview AI в Україні? – Лабораторія цифрової безпеки (dslua.org). URL: <https://dslua.org/publications/how-clear-is-the-legality-of-clearview-ai-in-ukraine/>
27. Гончарук В. Як Україна використовує штучний інтелект для оборони від російської агресії – Foreign Ukraine. URL: <https://foreignukrains.com/2024/10/10/how-ukraine-uses-artificial-intelligence-to-defend-against-russian-aggression/>
28. Хазіка Саджид. Загроза наступального ШІ та як від неї захиститися. URL: <https://www.unite.ai/uk/zagroza-nastupalnogo-AI-i-yak-vid-nього-zaxistitisia/>
29. Фесьоха В. Особливості протистояння оборонного та наступального штучного інтелектів у кіберпросторі. *International Science Journal of Engineering & Agriculture*. 2024. № 3 (4). С. 105–114.
30. Регулювання штучного інтелекту в Україні: Мінцифри презентує Білу книгу. Міністерство цифрової трансформації України, опубліковано 26 червня 2024 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rehulivannia-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfyri-prezentuie-bilu-knyhu>
31. Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри. Версія для консультацій. URL: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A8%D0%86.pdf>

32. Мінцифри пропонує прийняти аналог європейського AI Act і створити регуляторний орган. Що ще передбачає «Біла книга» регулювання ШІ? Анастасія Несенюк. URL: <https://forbes.ua/innovations/mintsifri-proponue-priynyati-zakon-analog-evropeyskomu-ai-act-ta-stvoriti-regulyatorniy-organ-shcho-shche-peredbachae-bila-kniga-regulyuvannya-shi-27062024-22020>

Харитонova Олена Іванівна, Харитонов Євген Олегович
Штучний інтелект у гібридній війні: правові проблеми

Стаття присвячена правовим проблемам штучного інтелекту у гібридній війні. Зазначається, що віртуалізація суспільства супроводжується зростанням значення кіберзброї та штучного інтелекту в гібридній війні. Наразі кібервійна стає «буденним» явищем, котре, до того ж, усе активніше включає й штучний інтелект. Разом із тим, це «буденне» явище є недостатньо осмисленим концептуально і регламентованим юридично. Встановлено, що кібервійна є різновидом інформаційної війни у кіберпросторі, а кіберзброя розуміється як різновид інформаційної зброї, головними елементами якої є інформація та інформаційні технології, способи і засоби інформаційного впливу й захисту від нього, призначені для ведення інформаційної боротьби у кіберпросторі. Зроблено висновок, що вищим ступенем загрози є такий, що може вийти з-під влади людини: поєднання кіберзброї зі штучним інтелектом. Це є головною гібридною загрозою, а відтак потребує адекватної (гібридної) відповіді, зокрема, за допомогою юридичних заходів. Крім цього, зазначається, що штучний інтелект може застосовуватися як кіберзброя (або – як елемент кіберзброї) не лише у інформаційній гібридній війні, але й у «мілітарній» гібридній війні.

Зроблено висновок, що використання штучного інтелекту у «воєнній війні» ускладнюється, крім усього іншого, існуванням колізії публічних та приватних інтересів, вирішення якої потребує і у цьому разі «гібридного» юридичного забезпечення. Зокрема, встановлено, що застосування технологій штучного інтелекту (навіть у суто воєнних цілях) викликало занепокоєння серед міжнародних організацій, на кшталт OpenDemocrasy, котрі у березні 2022 року (тобто у то час, коли доля України висіла на волосині), хвилювалася, що українські військові отримали технологічні засоби, здатні допомогти їм стримати агресора. Отже, захист прав людини при використанні технологій штучного інтелекту є головною проблемою для українських регуляторів у контексті війни, а вирішення її вбачають у розмежуванні двох сценаріїв розвитку штучного інтелекту – «мирного» та «воєнного» – і розробки для кожного з них відповідних правил.

Проаналізовано доцільність виокремлення оборонного і наступального штучного інтелекту. Зазначається, що на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій, системи та/або моделі штучного інтелекту використовуються не лише для посилення систем кіберзахисту, а й для розробки нових типів (видів) інформаційно-руйнівних впливів у вигляді адаптивних кібератак, потенційно спроможних уникати виявлення існуючими захисними системами. Тому зроблено висновок про неможливість чіткого розмежування «оборонного» та «наступального» штучного інтелекту. Констатується, що проблема регулювання використання штучного інтелекту в Україні загострюється необхідністю враховувати не тільки особливості «мирного» та «воєнного» алгоритмів, а ще й євроінтеграційних процесів. У зв'язку з цим у жовтні 2023 року Міністерство цифрової трансформації оприлюднило Дорожню карту з регулювання штучного інтелекту в Україні, котра розглядається як підтвердження намірів уряду поступово імплементувати Закон ЄС про штучний інтелект (AI Act), який приділяє значну увагу захисту прав людини при впровадженні та застосуванні штучного інтелекту. Таким чином, головним завданням для українського регулювання сфери застосування технологій оборонного штучного інтелекту має стати забезпечення захисту прав людини, які можуть постраждати від такого застосування, особливо якщо ці технології застосовуються не на полі бою. Саме це має стати стрижневою ідеєю при створенні правового регулювання технологій штучного інтелекту, поруч із забезпеченням економічного розвитку галузі. У підсумку зазначається, що дискусія о триватиме, можливі різні варіанти рішень. На думку авторів, наразі штучний інтелект (з погляду оцінки його значення в умовах гібридної війни) перебуває на порозі «зламу». Але, поки йдеться про використання його для виживання держави у екзистенційному протистоянні агресору, варто підтримати позицію Білої книги. Європейський Акт про штучний інтелект має враховуватися, Але наразі штучний інтелект не віднесений до «неконвенційної» зброї, а його використання не розцінюється як «порушення правил війни».

Ключові слова: штучний інтелект, гібридна війна, мілітарна війна, кіберзброя, кіберзахист, кіберпростір, права людини, оборона, інформаційні технології, закон про штучний інтелект.

Kharytonova Olena, Kharytonov Evhen
Artificial intelligence in hybrid warfare: legal issues

The article is devoted to the legal issues of artificial intelligence in hybrid warfare. It is noted that the virtualization of society is accompanied by an increase in the importance of cyber weapons and artificial intelligence in hybrid warfare. Currently, cyberwarfare is becoming a “commonplace” phenomenon, which, moreover, increasingly includes artificial intelligence. At the same time, this “everyday” phenomenon is not sufficiently conceptualized and legally regulated. It is established that cyberwar is a type of information warfare in cyberspace, and cyberweapons are understood as a type of information weapon, the main elements of which are information and information technology, methods and means of information influence and protection intended for information warfare in cyberspace. It is concluded that the highest degree of threat is the one that can get out of human control: the combination of cyber weapons

with artificial intelligence. This is the main hybrid threat, and therefore requires an adequate (hybrid) response, in particular, through legal measures. In addition, it is noted that artificial intelligence can be used as a cyber weapon (or as an element of cyber weapons) not only in information hybrid warfare, but also in “military” hybrid warfare.

It is concluded that the use of artificial intelligence in a “war of war” is complicated, among other things, by the existence of a conflict of public and private interests, the resolution of which requires “hybrid” legal support in this case. In particular, it is established that the use of artificial intelligence technologies (even for purely military purposes) has caused concern among international organizations such as OpenDemocracy, which in March 2022 (i.e., when the fate of Ukraine hung in the balance) was worried that the Ukrainian military had received technological means that could help them deter the aggressor. Thus, the protection of human rights in the use of artificial intelligence technologies is the main problem for Ukrainian regulators in the context of war, and the solution is seen in the distinction between two scenarios of artificial intelligence development – “peaceful” and “military” – and the development of appropriate rules for each of them.

The expediency of distinguishing between defensive and offensive artificial intelligence is analyzed. It is noted that at the current stage of development of information technologies, artificial intelligence systems and/or models are used not only to strengthen cyber defense systems, but also to develop new types (types) of information-destructive impacts in the form of adaptive cyber attacks which are potentially able to avoid detection by existing defense systems. Therefore, the author concludes that it is impossible to clearly distinguish between “defensive” and “offensive” artificial intelligence. It is stated that the problem of regulating the use of artificial intelligence in Ukraine is exacerbated by the need to take into account not only the peculiarities of “peaceful” and “military” algorithms, but also European integration processes. In this regard, in October 2023, the Ministry of Digital Transformation published a Roadmap for the Regulation of Artificial Intelligence in Ukraine, which is seen as a confirmation of the government's intention to gradually implement the EU Artificial Intelligence Act (AI Act), which pays significant attention to the protection of human rights in the introduction and use of artificial intelligence. Thus, the main task for Ukrainian regulation of the use of defense artificial intelligence technologies should be to ensure the protection of human rights that may be affected by such use, especially if these technologies are not used on the battlefield. This should be the core idea when creating legal regulation of artificial intelligence technologies, along with ensuring the economic development of the industry. In conclusion, it is noted that the discussion will continue, and various solutions are possible. According to the authors, artificial intelligence (in terms of assessing its importance in hybrid warfare) is currently on the verge of a “breakthrough”. However, as long as it is used for the survival of the state in the existential confrontation with the aggressor, the position of the White Paper should be supported. The European Artificial Intelligence Act should be taken into account, but currently artificial intelligence is not classified as a “non-conventional” weapon, and its use is not considered a “violation of the rules of war.”

Key words: artificial intelligence, hybrid warfare, military warfare, cyberweapons, cyber defense, cyberspace, human rights, defense, information technology, law on artificial intelligence.

УДК 347.4:346.2

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.2>

Возняковська Крістіна Анатоліївна,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри цивільного, господарського права та приватноправових дисциплін

Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-0351-7107

ФОРС-МАЖОР ЯК ВИКЛИК СТАБІЛЬНОСТІ: ПРАВОВА ПРИРОДА, СУДОВА ПРАКТИКА І ВПЛИВ НА ДИНАМКУ ЦИВІЛЬНИХ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН

Постановка проблеми. Сучасні виклики, зумовлені воєнними діями, економічною нестабільністю та глобалізацією, висувають нові вимоги до правового регулювання договірних відносин в Україні. Однією з найактуальніших проблем є визначення та застосування форс-мажорних обставин, які суттєво впливають на виконання зобов'язань у цивільному та господарському праві. Законодавче регулювання форс-мажору має адаптуватися до специфічних обставин, таких як військовий стан, які стали реальністю для України.

Попри існування нормативно-правової бази, включаючи положення Цивільного та Господарського кодексів України, практика їх застосування стикається з численними труднощами. Зокрема, відсутність чітких критеріїв для визначення форс-мажорних обставин та механізмів їх підтвердження створює підґрунтя для юридичних спорів та неоднозначного тлумачення норм. Недостатній аналіз судової практики та відсутність гармонізації з міжнародними стандартами лише ускладнюють вирішення цієї проблеми.

Метою цієї статті є аналіз правових аспектів форс-мажорних обставин у контексті цивільного та господарського законодавства України, дослідження їх нормативно-правового регулювання та практичного застосування в умовах воєнного стану. Особлива увага приділяється визначенню механізмів вдосконалення законодавства, гармонізації українського правового регулювання з міжнародними стандартами, а також виявленню ключових проблем судової практики, пов'язаних із виконанням та припиненням договірних зобов'язань через форс-мажор. Дослідження спрямоване на розробку рекомендацій щодо підвищення ефективності правозастосування в сучасних умовах.

Стан дослідження. Форс-мажорні обставини є одним із ключових правових механізмів,

що забезпечують баланс між інтересами сторін у договірних відносинах у разі виникнення надзвичайних і непередбачуваних подій. Проте їхнє правове регулювання в Україні залишається об'єктом постійного аналізу, вивчення та вдосконалення через низку проблем.

Основний зміст. Форс-мажорні обставини відіграють ключову роль у регулюванні договірних зобов'язань, особливо в умовах кризових ситуацій, які створюють непереборні перешкоди для виконання зобов'язань сторонами. Це правове явище набуло особливого значення в Україні у зв'язку з глобальними викликами, такими як пандемія, економічна нестабільність, а згодом – і воєнний стан. У таких умовах форс-мажор не тільки забезпечує захист сторін, а й сприяє стабілізації правового порядку, дозволяючи мінімізувати ризики для бізнесу та громадян. На сучасному етапі, враховуючи події, пов'язані з військовими діями на території України, роль форс-мажорних обставин у правовому регулюванні значно зросла. Відповідно до чинного законодавства України, форс-мажор виконує функцію звільнення сторін від відповідальності за невиконання договірних зобов'язань у випадках, коли виконання стало неможливим через обставини, які сторони не могли передбачити або уникнути. Разом із тим виникають численні проблеми правозастосування, серед яких неоднозначне тлумачення норм законодавства, складність процедур підтвердження форс-мажору та недостатня гармонізація із міжнародними стандартами.

Поняття форс-мажору закріплене в нормативно-правових актах, таких як Цивільний кодекс України та Господарський кодекс України. Законне визначення форс-мажорних обставин в Україні міститься також і в Законі України «Про торгово-промислові палати», який визначає форс-мажорні обставини як «...надзвичайні та

невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, а саме: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безладу, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо, а також викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом, а саме: епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, проток, портів, перевалів, землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання і зсув ґрунту, інші стихійні лиха тощо» [9].

Проте, на відміну від багатьох зарубіжних країн, в Україні немає єдиного універсального визначення форс-мажору, яке було б чітко сформульоване і застосовуване у всіх галузях права. Це і створює проблеми у правозастосуванні. Наприклад, О. Мельник звертає увагу на те, що в господарських договорах часто використовуються різні формулювання для визначення обставин непереборної сили, що ускладнює доведення їхнього існування у суді [5].

Процедури підтвердження форс-мажорних обставин є критично важливими для забезпечення захисту сторін у договірних відносинах. Згідно з офіційними роз'ясненнями Торгово-промислової палати України, надання сертифіката, який підтверджує настання форс-мажору, є обов'язковим елементом процесу. У листі Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 зазначається, що для отримання такого сертифіката сторона повинна надати докази обставин, які зробили виконання договору неможливим [3]. Стефанчук М., аналізуючи вплив воєнного стану на договірну відповідальність, звертає увагу на

те, що необхідно чітко розмежовувати обставини, які є форс-мажором, та ті, що лише ускладнюють виконання зобов'язання [11].

Гармонізація українського законодавства з міжнародними стандартами залишається важливим аспектом розвитку правового регулювання форс-мажорних обставин. Значний інтерес становить зарубіжний досвід, зокрема підходи до регулювання форс-мажору у праві Європейського Союзу. У країнах ЄС питання форс-мажору розглядається через призму загальних принципів добросовісності у виконанні договірних зобов'язань. Це підходи, які могли б бути імplementовані в Україні для забезпечення більшої передбачуваності у договірних відносинах.

Додатково, важливу роль у зовнішньоекономічних контрактах відіграє і Віденська конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів. Як зазначають Марценко Н. С. та Гера В. О., її принципи можуть бути ефективно інтегровані у правову систему України для мінімізації ризиків під час вирішення міжнародних спорів [4].

У період з 2022 до 2024 року судова практика в Україні щодо форс-мажорних обставин набула нового забарвлення, особливо в контексті воєнного стану. Зростання кількості спорів, пов'язаних із невиконанням договірних зобов'язань через форс-мажор, зумовило необхідність удосконалення підходів до розгляду таких справ. Проблеми часто виникають через недостатню деталізацію умов форс-мажору у договорах або ж через складність доведення обставин, які сторони вважають непереборними. Як зазначають Резворович К. Р. і Полоз А. М., суди часто стикаються із ситуаціями, коли сторони не мають достатньо доказів на підтвердження факту настання форс-мажору [10].

Значна частина спорів виникає у сфері орендних відносин, коли орендарі намагаються звільнитися від сплати орендної плати через неможливість використання майна. Судова практика свідчить, що підтвердження форс-мажору не завжди автоматично звільняє орендаря від виконання своїх зобов'язань. Суди ретельно досліджують, чи обставини, на які посилається сторона, дійсно роблять виконання договору неможливим.

Окремо слід виділити спори у сфері зовнішньоекономічних контрактів. У таких випадках суди України орієнтуються на міжнародні стандарти. Важливу роль у таких спорах відіграє правильне трактування умов договору, де сторони часто не враховують форс-мажор як потенційну підставу для звільнення від відповідальності. Судова практика демонструє, що при відсутності чітких поло-

жень про форс-мажор у контрактах вирішення спору ускладнюється.

Проблеми також виникають у випадках, коли сторона не дотримується процедурних вимог щодо повідомлення про форс-мажор. Наприклад, відповідно до Закону України «Про торгово-промислові палати» сторона, яка посиляється на форс-мажор, зобов'язана у встановлені строки повідомити іншу сторону про неможливість виконання. Недотримання цієї вимоги може стати підставою для відмови у визнанні обставин як форс-мажорних.

Дослідження Безштанківської Т. А. свідчать, що за умов воєнного стану кількість звернень до Торгово-промислової палати України для підтвердження форс-мажорних обставин зросла в кілька разів. Це пояснюється необхідністю оперативного вирішення питань про звільнення сторін від договірних зобов'язань [1]. Разом із тим, процедура підтвердження, хоча й була спрощена, все ще залишається обтяжливою для суб'єктів господарювання.

Додатково суди України стикаються з викликами у трактуванні обставин, які виникають через військові дії. У багатьох випадках сторонам важко довести, що саме військові дії зробили виконання договору неможливим, а не інші пов'язані фактори, наприклад, економічні труднощі чи логістичні проблеми. Верховний Суд України акцентував увагу на необхідності врахування причинно-наслідкового зв'язку між форс-мажором і неможливістю виконання зобов'язань [8].

Варто зазначити, що наявність сертифікату Торгово-промислової палати України не є абсолютною гарантією визнання обставин форс-мажорними. Суд може розглядати додаткові докази або ставити під сумнів об'єктивність отриманого документа. Це підкреслює важливість того, щоб сторона, яка заявляє про форс-мажор, мала не лише сертифікат, а й інші аргументи для захисту своєї позиції.

Особливе місце у спорах про форс-мажор займають питання, пов'язані з податковими зобов'язаннями суб'єктів господарювання. Як

зазначає Невінчаний В. С., податкові органи не завжди визнають форс-мажор достатньою підставою для звільнення від виконання податкових зобов'язань, що створює додаткові ризики для бізнесу [7].

Мілаш В. С. у своєму дослідженні наголошує, що недостатня деталізація умов договору, пов'язаних із форс-мажором, часто стає причиною неоднозначного трактування обставин судами. Це ускладнює вирішення спорів, особливо у випадках, коли сертифікат Торгово-промислової палати України є єдиним доказом [6].

Судова практика у спорах, пов'язаних із форс-мажором, показує, що ключовим є не лише наявність форс-мажорних обставин, а й правильне їх документування, повідомлення іншій стороні та дотримання умов договору. Ці аспекти залишаються актуальними напрямками вдосконалення правозастосування в Україні.

Висновки. Гармонізація українського законодавства з міжнародними стандартами, зокрема з принципами Віденської конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, є важливим напрямом вдосконалення правового регулювання. Це дозволить підвищити ефективність договірних відносин у зовнішньоекономічній діяльності та забезпечити більшу правову визначеність у цій сфері.

Практичний досвід показує, що для мінімізації спорів, пов'язаних із форс-мажорними обставинами, необхідно приділяти більше уваги розробці типових договорів із детальними положеннями про форс-мажор. Це включає чітке визначення критеріїв форс-мажору, обов'язків сторін щодо повідомлення про такі обставини, а також порядок документального підтвердження.

У світлі сучасних викликів, зокрема війни, форс-мажорні обставини стають не лише юридичним механізмом, але й важливим інструментом збереження стабільності правовідносин. Розробка більш ефективних правових механізмів їхнього застосування сприятиме захисту інтересів сторін, збереженню економічних зв'язків та посиленню довіри до правової системи України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безштанківська Т.А. Форс-мажор у господарських відносинах під час війни. *Приватне право в умовах війни*. 2022. С. 635–641. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/1a245d42-ef8f-402b-a11b-f37ce76cfc87/download>.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Лист Торгово-промислової палати України № 2024/02.0-7.1 від 28.02.2022 URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621c8a543cda9382669631.pdf>
4. Марценко Н.С., Гера В.О. Форс-мажор у приватному праві Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз. *Правничий часопис*. 2022. № 4 (ч. 2). С. 149–155. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_2/4-2_2022.pdf#page=149.

5. Мельник О. Поняття форс-мажор у цивільному праві України. Юридичний вісник. 2016. №1. С. 35–40. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/urid_2016_1_35.pdf.
6. Мілаш В.С. Форс-мажор як підстава звільнення від господарсько-договірної відповідальності. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2023. №5. С. 102–107. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/download/629/599>.
7. Невінчаний В.С. Форс-мажор за податковими зобов'язаннями суб'єктів господарювання. Вісник УжНУ. 2023. № 2. С. 286–290. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jsui/handle/lib/55904>.
8. Постанова від 31.08.2022 № 910/15264/21 Верховний Суд. Касаційний господарський суд; Постанова від 07.06.2023 № 906/540/22 Верховний Суд. Касаційний господарський суд; Постанова від 13.09.2023 № 910/7679/22 Верховний Суд. Касаційний господарський суд; Постанова від 12.03.2024 № 911/2635/22 Верховний Суд. Касаційний господарський суд https://verdictum.ligazakon.net/document/106078967?utm_source
9. Про торгово-промислові палати України : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР (зі змінами та доповненнями) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Резворович К.Р., Полоз А.М. Особливості виконання договірних зобов'язань під час воєнного стану за відсутності в договорі положень про форс-мажор. Наукові праці ДДУВС. 2022. №2. С. 68–73. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10824/1/68.pdf>.
11. Стефанчук М. Особливості договірної відповідальності в умовах воєнного стану. Матеріали конференції ТНЕУ. 2023. С. 45–50. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/48762/1/Стефанчук.PDF>.
12. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Возняковська Крістіна Анатоліївна

Форс-мажор як виклик стабільності: правова природа, судова практика і вплив на динаміку цивільних та господарських відносин

Стаття присвячена детальному аналізу правових аспектів форс-мажорних обставин у цивільних та господарських відносинах, особливо в умовах воєнного стану, що створив нові виклики для договірного регулювання. У дослідженні розглянуто нормативно-правову базу, включаючи положення Цивільного та Господарського кодексів України, які закріплюють правові механізми звільнення сторін від відповідальності у випадку настання обставин, які вони не могли передбачити чи уникнути. Особлива увага приділена аналізу процедур підтвердження форс-мажору, що здійснюються Торгово-промисловою палатою України, та їхньому значенню для правової визначеності у договірних відносинах.

Досліджено ключові проблеми правозастосування, які виникають через відсутність єдиного підходу до визначення форс-мажорних обставин у законодавстві України. Це спричиняє складнощі у судовій практиці, яка демонструє неоднозначність у вирішенні спорів щодо невиконання зобов'язань. На основі аналізу рішень судів України за 2022–2024 роки у статті окреслено ключові тенденції правозастосування, зокрема щодо спорів у сфері оренди, зовнішньоекономічних контрактів та податкових зобов'язань.

Висвітлено практичні аспекти адаптації міжнародного досвіду до українських реалій, що дозволить зменшити кількість спорів та забезпечити стабільність договірних відносин.

У статті також розглянуто сучасні виклики, зумовлені воєнними діями, економічною нестабільністю та глобалізацією. Проаналізовано роль типових договорів у забезпеченні ефективності договірного регулювання та зниженні ризиків, пов'язаних із форс-мажором. Автор підкреслює необхідність деталізації положень про форс-мажор у договорах, що охоплюють порядок документального підтвердження, обов'язки сторін та можливі наслідки невиконання зобов'язань.

Ключові слова: форс-мажорні обставини, цивільне право, господарське право, договір, договірні зобов'язання, судова практика, правове регулювання, зобов'язання.

Vozniakovska Kristina

Force majeure as a challenge to stability: the legal nature, judicial practice and impact on the dynamics of civil and commercial relations

The article is dedicated to a detailed analysis of the legal aspects of force majeure circumstances in the context of civil and commercial law in Ukraine, particularly under martial law, which has posed new challenges to contractual regulation. The study examines the regulatory framework, including provisions of the Civil Code of Ukraine and the Commercial Code of Ukraine, which establish legal mechanisms for relieving parties from liability in the event of unforeseeable and unavoidable circumstances. Special attention is paid to the analysis of procedures for confirming force majeure circumstances conducted by the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry and their significance for legal certainty in contractual relations.

Key issues of legal enforcement are addressed, arising from the lack of a unified approach to the definition of force majeure circumstances in Ukrainian legislation. This legislative gap complicates judicial practice, leading to inconsistencies in resolving disputes over non-performance of obligations. Based on an analysis of Ukrainian court decisions from 2022 to 2024, the article outlines key trends in legal enforcement, particularly concerning disputes in the areas of lease agreements, international commercial contracts, and tax obligations.

The practical aspects of adapting international experience to Ukrainian realities are highlighted, which would help reduce the number of disputes and ensure the stability of contractual relations.

The article also addresses contemporary challenges stemming from military actions, economic instability, and globalization. The role of standard contracts in ensuring effective contractual regulation and reducing risks associated with force majeure is analyzed. The author emphasizes the need for detailed provisions on force majeure in contracts, including the procedure for documentary confirmation, the obligations of the parties, and potential consequences of non-performance of obligations.

Key words: force majeure circumstances, civil law, commercial law, contract, contractual obligations, judicial practice, legal regulation, obligations.

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.3>

ORCID ID: 0000-0003-4588-2636

Стан дослідження теми. Дослідженню функціональних аспектів принципів сімейного права присвячено певну низку наукових робіт. Серед науковців, які досліджували цю проблематику

варто відзначити Ватраса В. А., Дутко А. О., Кожевникову В. О., Маркович Х. М., Менджул М. В. та ін. Проте і на сьогодні ця проблематика залишається недостатньо розробленою для вітчизняної науки.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження функціональних аспектів принципів сімейного права шляхом з'ясування сутності та природи напрямків впливу принципів сімейного права на суспільні відносини, соціального призначення принципів сімейного права. Тенденції персоналізації, глобалізації, інформатизації та фрагментації суспільного життя підвищують прояв як специфічних функцій окремих правових явищ, так і загальних функцій права, які проявляють себе і на рівні зазначених правових явищ. При цьому на певних історичних проміжках часу роль та значення окремих правових явищ може змінюватися. Так соціальне призначення принципів сімейного права може визначатися потребами суспільства. Загальні тенденції суспільного життя можуть впливати на роль принципів сімейного права та їх соціальне призначення. Зазначене значним чином актуалізує дане дослідження.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 7 Сімейного кодексу України (Загальні засади регулювання сімейних відносин) сімейні відносини регулюються цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами. Відносини щодо прийняття, набрання чинності, оскарження в адміністративному порядку, виконання, припинення дії адміністративних актів у сфері сімейних відносин регулюються Законом України «Про адміністративну процедуру» з урахуванням особливостей, визначених цим Кодексом. Сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками. Сімейні відносини регулюються лише у тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства. Регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя. Учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками. Жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї. Дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією

про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї. Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. Кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист.

При цьому «в юриспруденції термін «принцип» використовується у різних аспектах: як елемент галузі права, як ідея, як цінність, як інструмент, як абстрактне правило, що застосовується до конкретних випадків» [6, с. 21]. Разом з цим в юридичній літературі принципи сімейного права визначаються як «провідні ідеї та положення, які визначають сутність сімейного права, стрижень, який поєднує окремі норми та інститути сімейного права в одне ціле» [7, с. 31], «закріплені в нормах сімейного законодавства основні керівні положення (засади), що відображають специфіку, сутність і зміст особистих та майнових відносин, які виникають між подружжям, батьками, дітьми, іншими членами сім'ї» [8, с. 25].

Серед принципів сімейного права в юридичній літературі виділяються: «державна охорона сім'ї, дитинства, материнства, батьківства; рівність учасників сімейних відносин; недопустимість державного чи будь-якого іншого втручання в сімейне життя; пріоритет сімейного виховання; регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їхніми учасниками; пріоритет захисту прав та інтересів дітей і непрацездатних членів сім'ї; свобода укладення та розірвання шлюбу; одношлюбність» [9, с. 19], «державна охорона сім'ї, материнства, батьківства,...одношлюбність (моногамія),...визнання шлюбу, зареєстрованого лише в органах ДРАЦС,...принцип свободи і добровільності при укладенні шлюбу,...свободою та добровільністю його розірвання,...недопустимість державного або іншого втручання у сімейне життя,...пріоритет сімейного виховання дитини,... пріоритет захисту прав та інтересів дітей та непрацездатних членів сім'ї,...принцип рівності учасників сімейних відносин,...принципи справедливості, добросовісності та розумності,...сімейні відносини повинні регулюватися відповідно до моральних засад суспільства» [8, с. 27–33].

Функції права розуміються як напрямки впливу права на суспільні відносини та соціальне призначення права. Враховуючи загальнотеоретичне розуміння функцій права, функції прин-

ципів сімейного права можуть бути визначені, як напрямки впливу принципів сімейного права на суспільні відносини та соціальне призначення принципів сімейного права.

Серед функцій принципів сімейного права важливе місце посідає регулятивна функція, змістом якої є спосіб впливу принципів сімейного права, що полягає у регулюванні суспільних відносин. Принципи сімейного права «можуть мати пряму регулятивну дію», є «основою для вирішення конкретних сімейних конфліктів та винесення судом відповідних рішень», використовуються «у процесі тлумачення» [6, с. 27] права. Оскільки «серед регулятивних правовідносин іноді виокремлюють загальні та конкретні правовідносини» [10, с. 161] то і зміст регулятивної функції права може бути загальним та конкретним. Так проявом загального змісту регулятивної функції принципів сімейного права є, наприклад, положення ч. 9 статті 7 Сімейного кодексу України, згідно якої сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. Проявом конкретного змісту регулятивної функції принципів сімейного права є, наприклад, положення ч. 8 статті 7 Сімейного кодексу України, згідно якої регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї.

Охоронний спосіб впливу являє собою зміст охоронної функції принципів сімейного права. Зазначений спосіб націлений на охорону загальнозначущих, найбільш важливих відносин, усунення явищ, проти яких виступає суспільство.

Інформаційний спосіб впливу є змістом інформаційної функції принципів сімейного права. В юридичній літературі зверталася увага, що інформаційна цінність принципів права «може бути вищою у порівнянні з конкретними нормами» [11, с. 16]. Можливо виокремити два аспекти змісту інформаційної функції принципів сімейного права: загальна інформаційна дія принципів сімейного права та інформаційна дія принципів сімейного права, що здійснюється через систему юридичних засобів, тобто через механізм правового регулювання. Поряд із зазначеним в юридичній літературі звертається увага на те, що принципи сімейного права «мають також пізнавальне значення, оскільки є основою методології наукових досліджень сімейно-правових інститутів. Пізнавальна функція сімейного права теж має вирішальне значення при формуванні правової свідомості» [6, с. 28].

При тому що «віднесення сімейних відносин до сфери цивільно-правового регулювання продовжує залишатися предметом дискусій» [12, с. 10], а розмаїття поглядів на регулювання сімейних відносин «існувало у Стародавньому Світі (Римська та Візантійська імперії) і продовжує існувати наразі» [13, с. 266], та враховуючи, що в юридичній літературі звертається увага, що цивільне право серед інших «виконує специфічні функції, до яких належать: 1) уповноважувальна функція...; 2) компенсаційна функція» [14, с. 127], а цивільне право розглядається як «найбільш повне втілення ідей і положень приватного права на національному рівні» [12, с. 9], можна спостерігати виконання певних функцій, які притаманні приватноправовим явищам, принципами сімейного права. Так змістом уповноважувальної функції права виступає уповноважувальний спосіб впливу, який полягає у створенні передумов для саморегулювання, встановленні принципів внутрішнього регулювання за допомогою угоди сторін, можливості визначення правил поведінки, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Диспозитивний метод «дає суб'єктам можливість самостійно встановити правила своєї поведінки в межах закону» [15, с. 271]. Разом з цим «правове регулювання здійснюється за допомогою різних правових методів та прийомів. Подібно до соціального регулювання в цілому, воно може охоплювати різні за обсягом соціальні зв'язки та явища». При цьому саморегулювання, як вид індивідуального регулювання, є здійснюваним «самими суб'єктами права без участі держави або іншого владного суб'єкта. Учасники правових відносин самі впорядковують свою поведінку за домовленістю між собою». [15, с. 272, 273]. Таким чином договором встановлюються конкретні права та обов'язки його учасників. При цьому ніхто з них не є підпорядкованим своєму контрагенту. Проявом уповноважувальної функції принципів сімейного права є, наприклад, положення ч. 2 статті 7 Сімейного кодексу України, згідно якої сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками.

Компенсаційний спосіб впливу становить зміст компенсаційної функції принципів сімейного права. У ньому втілюється така особливість принципів сімейного права як можливість виступати інструментом відновлення справедливості. Він полягає в тому числі у забезпеченні можливості відновлення порушеного права та інтересу на еквівалентній основі. Зміст компенсаційної

функції принципів сімейного права є способом впливу принципів сімейного права на суспільні відносини у компенсаційному напрямку.

Поряд із зазначеним в юридичній літературі також висловлювалася думка, що «принципи сімейного права виконують і системоутворюючу функцію, так як відображають специфіку окремих сімейно-правових інститутів та норм, взаємозв'язок між ними і об'єднують їх в цілісну систему», ціннісну функцію, яка «полягає в тому, що вони відображають сформовані суспільні, у тому числі моральні цінності та на їх основі і у відповідних ціннісних межах визначають напрями розвитку правового регулювання сімейних відносин», «стабілізуючу функцію, оскільки, на відміну від правових норм, які можуть часто змінюватися, вони є більш стійкими до змін, і відповідно забезпечують правову визначеність», «визначають напрями розвитку правового регулювання сімейних відносин, є своєрідними векторами стратегії реформування сімейного законодавства, що дає можливість сміливо стверджувати про виконання ними і прогностичної функції», а також «забезпечують збереження загальнолюдських цінностей в сімейному праві» [6, с. 28].

Висновки. При характеристиці функцій принципів сімейного права певною мірою умовно можна виокремити дві групи критеріїв, які лежать в основі диференціації загальноправових функцій: внутрішні (що перебувають у рамках самого права) і зовнішні (що перебувають за його межами). Внутрішні критерії диференціації функцій принципів сімейного права впливають

із способів впливу принципів сімейного права на поведінку людей, особливостей форм реалізації принципів сімейного права. Зазначеним критерієм обумовлено існування основних власно-юридичних функцій: регулятивної та охоронної. Зовнішнім об'єктивним критерієм класифікації функцій принципів сімейного права є різні соціальні фактори, які визначають призначення принципів сімейного права. В суспільстві можна виділити багато сфер суспільних відносин, серед яких – економічна, політична та виховна. Функції, що виділяються за цими сферами називають соціальними. Соціальні функції принципів сімейного права можна визначити як напрями зворотного правового впливу принципів сімейного права на відповідні сфери суспільного життя та відповідне їх соціальне призначення. Так, економічна функція принципів сімейного права являє собою його економічний напрямок впливу та економічне соціальне призначення принципів сімейного права; політична – політичний напрямок впливу та політичне соціальне призначення принципів сімейного права; виховна – виховний напрямок впливу та виховне соціальне призначення принципів сімейного права. Класифікація соціальних функцій принципів сімейного права деякою мірою є умовною, оскільки в дійсності досить складно провести чітке розмежування впливу принципів сімейного права на рішення економічних, політичних, виховних та інших завдань. Функції принципів сімейного права існують не ізольовано одна від одної, а тісно взаємодіють між собою та взаємододаються.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загальне теорія держави і права / За ред. академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора В.В. Копейчикова. К.: Юрінком, 1997. 320 с.
2. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
3. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків : «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
4. Чернега В.М. Розвиток доктрини сімейного права та її вплив на законодавця і суб'єктів правозастосування. *Часопис Київського університету права*, 2020, №4, С. 245–250.
5. Сімейне право : навчально-методичний посібник для студентів денної та заочної форми навчання / Манжосова О.В., Гнатівська А.І., Мошинська Я.С., Чернівці, 2021. 68 с.
6. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія / Марія Василівна Менджул. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. 420 с.
7. Сімейне право України : підручник / Л.М.Баранова, В.І.Борисова, І.В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. 2-е вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
8. Сімейне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Т.В. Курило. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 316 с.
9. Сімейне право України: підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.
10. Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини: моногр. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova. 2-ге вид., перероб. І доп. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.
11. Матійко М. В. Інформаційна функція цивільного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. В. Матійко; кер. роботи Є. О. Харитонов; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2009. 20 с.
12. Цивільне право України: Підручник У 3 кн. Кн.1 / Є.О. Харитонов, Р.О. Стефанчук, А.І. Дрішлюк та ін.; За ред. проф. Є.О. Харитонova, А.І. Дрішлюка. Одеса : Юридична література, 2005. 528 с.

13. Харитонов Є. О. Рекодифікація цивільного законодавства і регулювання сімейних відносин в Україні. Шерешевські читання: Проблеми цивілістики в умовах пандемії та ІТ : матер. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.) / МОН України, НУ «ОЮА» ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонova. Одеса : Фенікс, 2021. С. 263–266.
14. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Приватне право як концепт. Том.І. Витоки. Одеса : Фенікс, 2018. 556 с.
15. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.

Матійко Микола Володимирович

Окремі функціональні аспекти принципів сімейного права

Стаття присвячена дослідженню функціональних аспектів принципів сімейного права.

Шляхом аналізу практики дії принципів сімейного права досліджено напрямки впливу принципів сімейного права на суспільні відносини та соціальне призначення принципів сімейного права. Розглянуті погляди вчених щодо напрямків впливу принципів сімейного права на суспільні відносини та їх соціального призначення.

Надано визначення функції принципів сімейного права як напрямків впливу принципів сімейного права на суспільні відносини та соціального призначення принципів сімейного права.

Констатовано, що регулятивна функція принципів сімейного права серед іншого може проявляти себе у встановленні правового статусу суб'єктів сімейних відносин.

Визначено, що охоронний спосіб впливу принципів сімейного права являє собою зміст охоронної функції принципів сімейного права.

Виокремлено два аспекти змісту інформаційної функції принципів сімейного права: загальна інформаційна дія принципів сімейного права та інформаційна дія принципів сімейного права, що здійснюється через систему юридичних засобів, тобто через механізм правового регулювання.

Визначено, що соціальні функції принципів сімейного права можна визначити як напрямки зворотного правового впливу принципів сімейного права на відповідні сфери громадського життя та відповідне їх соціальне призначення. Так, економічна функція принципів сімейного являє собою його економічний напрямок впливу та економічне соціальне призначення принципів сімейного права; політична – політичний напрямок впливу та політичне соціальне призначення принципів сімейного права; виховна – виховний напрямок впливу та виховне соціальне призначення принципів сімейного права.

Ключові слова: сімейне право, принципи сімейного права, функції сімейного права, захист сімейних прав та інтересів, сімейні правовідносини, здійснення сімейних прав, загальні засади регулювання сімейних відносин, виконання сімейних обов'язків, договір в сімейному праві, шлюбний договір.

Matiiko Mykola

Separate functional aspects of the principles of family law

The article is devoted to the study of functional aspects of the principles of family law.

Through the analysis of the practice of the principles of family law, the directions of the influence of the principles of family law on social relations and the social purpose of the principles of family law were investigated. The views of scientists regarding the directions of influence of the principles of family law on social relations and their social purpose are considered.

The definition of the function of the principles of family law as the directions of influence of the principles of family law on social relations and the social purpose of the principles of family law is given.

It was established that the regulatory function of the principles of family law, among other things, can manifest itself in the establishment of the legal status of subjects of family relations.

It was determined that the protective method of influence of the principles of family law represents the content of the protective function of the principles of family law.

Two aspects of the content of the informational function of the principles of family law are distinguished: the general informational effect of the principles of family law and the informational effect of the principles of family law, which is carried out through the system of legal means, that is, through the mechanism of legal regulation.

It is stated that the social functions of the principles of family law can be defined as directing the return legal infusion of the principles of family law into various spheres of public life and their other social significance. Thus, the economic function of the principles of family law represents its economic direction of influence and the economic social purpose of the principles of family law; political – the political direction of influence and the political social purpose of the principles of family law; educational – the educational direction of influence and the educational social purpose of the principles of family law.

Key words: family law, principles of family law, functions of family law, protection of family rights and interests, family legal relations, exercise of family rights, general principles of regulation of family relations, fulfillment of family duties, contract in family law, marriage contract.

UDC 341:9

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.4>**Orzikh Yurii Hennadiiovych,**

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Civil Law

National University «Odesa Law Academy»,

Researcher at the University of Örebro (Sweden)

ORCID ID: 0000-0001-5680-3177

FOREIGN [NON-]AUTHENTIC INSTRUMENT FOR THE DISPOSITION OF IMMOVABLES LOCATED IN UKRAINE

Problem Statement. The war in Ukraine has been going on for almost three years now, but the problematic issues of the pre-war legal acts in force are still only now emerging as old film photographs. The issues related to foreign documents to be recognised, enforced, and used in Ukraine are not new. However, the number of cases of submission of such documents in various institutions and bodies in Ukraine has increased significantly under the influence of migration of the Ukrainian population to European countries forced by the war, which makes this study relevant. The issues surrounding the recognition, enforcement, and use of foreign official documents drafted by competent authorities of foreign states in Ukrainian notarial practice rarely become the subject of academic discussions in Ukraine. With the full-scale invasion of Ukraine and the resulting migration of the Ukrainian population to European countries, legal questions concerning the applicable law for such official documents have emerged. Citizens of Ukraine are more often sending to Ukraine various official documents drawn up under foreign law to perform various legal acts on its territory aimed at creating, changing or terminating the rights and obligations of such Ukrainian citizens. This study will focus on only one type of such documents – powers of attorney originating from a foreign country, namely Poland, for the disposal of immovable property located in Ukraine. This case is only one of those cases that require legal analysis and are subject to consideration in view of the 6,253,700 Ukrainian citizens who were forced to emigrate from Ukraine to Europe as a result of the full-scale invasion of Ukraine by Russia [1].

State of Research. The issue of recognition and enforcement of foreign documents in Ukraine is usually related to court decisions and was studied by Kisil V. I. [2], Latynskiy M. E. and Nahnybida V. I. [3], Streltsova E. D. [4], Fursa S. Y. [5], and others. The issues of recognition and use of foreign

documents in the Ukrainian notarial process were studied by Snidevych O. S. [6], Chuyeva O. D. [7], Fursa E. E. [8] and others.

The purpose of this article is to conduct a legal analysis of the current laws governing the applicable law for official documents issued by foreign authorities and their recognition, with the aim of determining the requirements such documents must meet.

Main research. In connection with the presence of an official document drawn up under foreign law, in accordance with subpara. 4, clause 2, part 1, Article 1 of the Law of Ukraine ‘On Private International Law’ [9] (hereinafter referred to as the PIL Law), such legal relations are considered to be complicated by a foreign element. According to the Article 13 of PIL Law documents issued by authorised agencies of foreign states in the prescribed form shall be recognised as valid in Ukraine if legalised unless otherwise provided for by law or an international treaty of Ukraine [9]. These legal relations are governed either by the laws on private international law of the respective countries whose jurisdiction is in one way, or another involved in a particular situation, or by bilateral or multilateral agreements, treaties and conventions to which Ukraine and the country of origin of the document are parties. At the same time, such agreements, treaties and conventions take precedence over the PIL Law [9]. It is these acts that should be used to answer the first question that is increasingly arising in practice of application of law by notaries: Which country's law should be applied to a power of attorney issued outside Ukraine by a principal for the disposal of immovable property in Ukraine?

If the power of attorney originates from the territory of the Republic of Poland, in order to carry out legal actions for the disposal of immovable property in Ukraine, one should pay attention to the Treaty between Ukraine and the Republic of

Poland on Legal Assistance and Legal Relations in Civil and Criminal Matters [10] (hereinafter referred to as the Treaty). The said Treaty does not contain a direct rule that would regulate the requirements for powers of attorney, but Article 34 contains a requirement for the form of legal act with respect to immovable property. Pursuant to Article 34 of the Treaty, the form of legal act with respect to immovable property [10] is determined by the law of the Contracting Party in whose territory the immovable property is located. Thus, when it comes to the performance of a legal act in Poland in relation to immovable property located in Ukraine, the requirements of Ukrainian law are applicable. However, neither the treaty nor the PIL Law contains an interpretation of the concepts of 'legal act in relation to immovable property' and 'form of legal act'.

If we assume that any legal act has, first and foremost, the features of an act that leads to legal consequences, then a power of attorney will be considered a legal act, but whether this act is a legal act with immovable property remains an unanswered question. The answer to this question depends on the concept of representation, the specifics of property law enshrined in the law of a particular country and whether the power of attorney is a legal act to transfer property rights to immovable property, transfer immovable property or transfer the right to dispose of immovable property. If the answer to this question is based on the provisions of the Civil Code of Ukraine (hereinafter referred to as the 'CCU'), the transfer of real estate does not take place on the basis of a power of attorney, but the transfer of property as such is provided for in a contractual form (for example, Article 655 of the CCU) [11]. A power of attorney may confirm the representative's authority to perform certain legal acts for the benefit, in the interests and on behalf of the principal, and in this case, it may grant the right to access immovable property in order to achieve the purpose for which the power of attorney was issued. The above argumentation and line of reasoning is merely an illustration of the fact that uncertainty about the content and essence of what is meant by the phrase 'legal act with respect to immovable property' in the Agreement may lead to different legal implications.

As for the understanding of the phrase ‘form of legal act’, it also remains ambiguous whether it should include only the forms of transactions specified by the CCU – oral and written (including electronic), or whether it should include the so-called qualified or complex written form of transaction,

which is considered to be complied with not only in the presence of a written statement of the transaction, but also with its subsequent notarial authentication. The position on the insufficiency of the simple written form may be supported, for example, by the provisions of Article 655 of the CCU and Articles 219, 220 of the CCU [11]. Article 655 of the CCU states that notarial authentication is an intrinsic part of the written form, and Article 220 of the CCU stipulates that a contract concluded in non-compliance with the requirement for notarial authentication is void, with the subsequent possibility of its recognition as valid in court [11]. The nullity of such a contract means that its declaration of invalidity in court is not required (Article 215(2) of the CCU) [11]. The same applies to a unilateral deed made without complying with the requirement for notarial authentication (Article 219 of the CCU) [11]. Such a unilateral deed is void and may be declared valid by a court if it is established that it was in accordance with the true will of the person who made it, and the notarial authentication of the deed was prevented by a circumstance beyond the person's control. This concerns another legal question related to foreign powers of attorney issued for the disposal of immovable property located in Ukraine: Does a foreign power of attorney for the disposal of immovable property located in Ukraine have to be authenticated by a foreign notary in order for a Ukrainian notary to be able to use it as a sufficient legal basis for authenticating a contract for the transfer of immovable property into ownership or use? If we rely on Article 34 of the Treaty, the law of Ukraine applies, and therefore the requirements and legal implications will be determined by the law of Ukraine for such powers of attorney, i.e. the power of attorney for the disposal of immovable property must be authenticated by a notary. An alternative to notarial authentication, according to Ukrainian law, is the procedure of certification of the signature on the document, but the current legislation does not contain any definitions of authentication or certification. As noted by M. Dyakovych, a notarial authentication is, first and foremost, a set of actions that a notary, acting on behalf of the state, is obliged to perform [12]. Based on a systematic interpretation of Articles 5, 54, 55, 56, 58, 78 of the current Law of Ukraine 'On Notariat' [13] and Chapter 4 of Section II of the Procedure for Performing Notarial Acts by Notaries of Ukraine [14], authentication is characterised by notarial actions aimed at establishing the scope of legal capacity of an individual, verifying his/her true intentions

and correspondence between the expression of will and the internal intent, verifying compliance of the power of attorney with the requirements of the current law and the will of the principal. A defining and distinctive feature that is not inherent in the certification of a signature on a document is the verification of compliance of the power of attorney's content with the requirements of applicable law. The obligation of a notary to perform such verification makes him/her responsible for the content of the document, its compliance with the requirements of the law of a particular country and the absence of violation of the rights of third parties.

Instead, if it is argued that the scope of Article 34 of the Treaty [10] does not cover the relations of representation as such and the relations arising from the power of attorney, then the PIL Law is applicable. There are two main provisions of the PIL Law that are directly related to immovable property transactions and the law applicable to powers of attorney. These are Article 31(2) of the PIL Law and Article 34 of the PIL Law [9]. The legal interrelation of these provisions is a separate issue: Whether they correlate as a *lex generalis* and *lex specialis*, whether they are in a hierarchical order or not, etc. The distinction made by the Ukrainian legislator between the form of immovable property transaction and the law applicable to powers of attorney, and the separation of these issues into different norms, may indirectly serve as an additional evidence that the Treaty between Ukraine and Poland does not contain any special norms regarding the requirements and law applicable to powers of attorney, and Article 34 of the Treaty does not refer to powers of attorney as such. At the same time, Article 31(2) of the PIL Law [9], like the Treaty between Ukraine and Poland, contains the expression '...in respect to immovable property' without providing a meaningful clarification of what this means in the legal sense and how this provision should be applied by those who are authorised to apply law. As for the content of Art. 34 of the PIL Law, it also does not explicitly refer to a notarial authentication or certification of a signature on a power of attorney, but rather mentions the procedure for issuing, validity, termination and legal consequences of termination of a power of attorney, which are determined by the law of the state of origin of the power of attorney [9]. The legal concept of 'procedure for issuing' already depends on the law of the country of origin of the power of attorney and may refer to both the form of the power of attorney and the procedure for authentication of

the power of attorney. This single article does not directly establish anything regarding the form of the power of attorney and, by referring to the law of the state of origin of the power of attorney, obliges to refer to the provisions of Polish law. In this regard, it is worth paying attention to the requirements to the form of a power of attorney set forth by the Polish Civil Code (hereinafter referred to as the Polish CC). Pursuant to Article 99 of the Polish CC, if a certain form is required for the validity of a certain legal act, the power of attorney for the performance of such legal act must be in the same form as the legal act itself [15]. In turn, pursuant to Article 158 of the Polish CC, an agreement creating an obligation to transfer ownership of immovable property must be executed in the form of a notarial deed [15]. In turn, the Polish Notary Act, in Articles 79–81, 96–101 [16], allows us to conclude that the so-called notarial deed under Polish law is analogous to a Ukrainian authentication, rather than a certification of a signature, and provides that a notary is responsible for the content of the document he/she authenticates, and its compliance with applicable law. Whereas the certification of a signature on a document is a separate type of notarial act and cannot be applied to powers of attorney for the disposal of immovable property. Thus, the first question formulated in this study can be answered only based on the chosen way of interpreting the provisions of the Treaty between Ukraine and Poland and the PIL Law. Nevertheless, based on the analysis, both the application of Ukrainian law and the application of Polish law will still lead to the need to use an authenticated power of attorney for the disposal of immovable property in Ukraine. Therefore, the answer to the second question formulated in this study for the case of a power of attorney originating from Poland is positive – it must be authenticated by a notary.

When interpreting the national law of third countries and bilateral international treaties with the participation of Ukraine, special attention should be paid to the national legal terminology. Given that similar issues may arise with other countries, one should also take into account the extreme dependence on national legal terminology, which is due to both the law of that country and the language used in it. Sometimes it makes no sense to look for similar terminology or even equivalents in foreign law, as such legal phenomena or legal institutions simply do not exist and should be treated as autonomous concepts and no analogies should be sought. Just as it is difficult to translate and find

an equivalent in the national legal language of the concept of *acquis communautaire* [17], which is why it is not translated and no analogues are sought but used 'as is'. The common denominator in the EU, which was once used to clarify the essence and distinguish between an official document created by an authorised person of the state and a document created by private individuals and which may well serve as an analogue of a authenticated document, rather than a document on which the signature is certified, is the concept of an *authentic instrument*. In turn, the analogue of the notarial authentication under Ukrainian law is authentication. It is considered that the concept of an authentic instrument first appeared in Article 50 of the Convention on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters – Done at Lugano on 16 September 1988 (88/592/EEC) (hereinafter – the Convention) [18]. At that time, this concept was present only in Austrian law, and at the stage of drafting the Convention, the question arose as to what conditions must be met for an instrument to be considered authentic. These conditions included: the authenticity of the instrument must be established by a public authority; this authenticity must relate to the content of the instrument and not only, for example, the signature; the instrument must be enforceable in itself in the State in which it originates [19]. Further reference to this concept and its definition was made in the Judgment of the Court of Justice of the European Union in case C-260/97 Unibank A/S v. Flemming G. Christensen, where the court in paragraph 17 drew attention to these three criteria as the criteria for the authenticity of an instrument, having already officially interpreted Article 50 of the Convention [20].

A separate problem arises with regard to the resolution of similar issues with foreign powers of attorney originating from countries where notaries or other persons authorised to certify¹ powers of attorney do not have the authority to create an authentic instrument², that is analogous to a document authenticated by notary and/or with which there is no treaty on legal assistance.

In this case, the question of the correct interpretation of Art. 31(2) and Art. 34 of the PIL Law remains, since the latter article refers to the law of the state of origin of the power of attorney, but if we assume that the power of attorney is a legal act in respect of

immovable property within the meaning of Art. 31(2) of the PIL Law, then the power of attorney in respect of immovable property must comply with the requirements of Ukrainian law, regardless of the country of origin of such power of attorney. If a power of attorney for the disposal of immovable property is not a legal act in relation to immovable property within the meaning of Article 31(2) of the PIL Law, the rules of the country of origin of the power of attorney shall apply (Article 34 of the PIL Law). Therefore, a notary of Ukraine is obliged to accept a power of attorney certified by an official of the country of origin of the document, whose signature and seal have been duly legalised or apostilled. Unless the law of the country of origin of such power of attorney does not provides for the creation of an authentic instrument, with all its consequences, as, for example, in the United States [22]. German court practice in this regard has experience of recognising the equivalent procedure for authentication of documents originating in Switzerland but denies such equivalence in relation to documents created by US public notaries [22]. This equivalence requirement means that when evaluating a document created by a third country notary, it is necessary to make sure that such a notary can be admitted to cross-border evidentiary actions in the same way as a German notary under §438 ZPO [21]. This involves a three-step test, where three questions must be answered: 1) does the foreign notary have an education equivalent to that of a German notary? 2) does the foreign notary hold a position in his or her legal system equivalent to that of a German notary in the German legal system? 3) Does the foreign notary follow procedural law that is equivalent to the basic provisions of German procedural law relating to the authentication process? [21].

On the other hand, if you rely on the fact that the power of attorney originates from a country with which Ukraine has concluded a legal assistance treaty that sets out special rules regarding the requirements for powers of attorney and determines that Ukrainian law is applicable, one should bear in mind the following:

- A foreign power of attorney to dispose of immovable property is void in accordance with Article 219 of the CCU if it does not meet the requirements for a notarial authentication (signature is certified) or does not represent an authentic instrument [11];

- A void power of attorney on the basis of which a contract for the transfer of immovable property, for example, into ownership, is concluded does not directly result in the invalidity of such a contract

¹The term is used for differentiation purposes, and the author equates it with the Ukrainian concept of certifying the authenticity of a signature on a document.

²The EU countries that fall into this category include Ireland, Denmark, Sweden, Cyprus, and Finland [21].

or its voidance. The CCU does not contain a provision providing for legal consequences of a contract based on a void power of attorney;

– The conclusion of an agreement on the transfer of immovable property, for example, into ownership, on the basis of such a void power of attorney entails the contract being potentially challenged in accordance with part 3 of Article 215 of the CCU [11] and the right of the owner to reclaim the property from someone else's illegal possession (vindication) if it is proved that the person who entered into the contract on behalf of the owner did not have the authority to do so.

Conclusions. An important conclusion is that if a power of attorney is used to dispose of immovable property in Ukraine with origin in Poland, regardless of whether Polish or Ukrainian law applies, it must be authenticated by a notary, i.e. presented in the form of an authentic instrument, and not in the form of a certified signature on it, since the procedure for

certifying the authenticity of a signature on a power of attorney, neither under Ukrainian nor Polish law, provides for the notary's liability for the compliance of the content of such a power of attorney. Thus, one of the mandatory conditions of an authentic instrument is no longer met.

At the same time, it is important to bear in mind that, in the current circumstances, the vast majority of powers of attorney issued by Ukrainian citizens abroad represent a necessary measure for individuals who may lack access to qualified legal advice regarding the requirements and applicable law governing such powers of attorney. This, in itself, should not serve as a basis for questioning the genuine intent of these citizens to dispose of their immovable property located in Ukraine, nor does it inherently result in a legal act, such as a contract for the transfer of immovable property ownership, being vitiated by defects of will.

BIBLIOGRAPHY:

1. UNHCR. (2024, December 16). Refugees from Ukraine recorded in Europe. UNHCR Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
2. Кисіль В. І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації. вид. 2-е доповн. і перероб. Київ : Україна, 2005. 480 с.
3. Латинський М. Е., Нагнибіда В. І. Публічний порядок в міжнародному приватному праві України та праві ЄС: доктринальні засади та практика застосування. Монографія. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2022. 175 с.
4. Стрельцова, Є. Д. Визнання та виконання іноземних судових рішень: міжнародний вимір. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. 6 (2), 177–181.
5. Міжнародний цивільний процес України: Навчальний посібник. Практикум / За ред. проф. С. Я. Фурси. К. : Видавець Фурса С. Я. 2010. 328 с.
6. Снідевич О. С. Довіреність на вчинення правочинів щодо нерухомого майна, посвідчена або видана за кордоном, та проблеми її використання в Україні під час вчинення нотаріальних дій. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. 1. 127–129.
7. Чуєва О. Представництво в нотаріальній практиці: Актуальні питання посвідчення довіреності. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. 4.1 11–119.
8. Фурса Є. Транснаціональний нотаріальний процес: становлення нового напрямку науки про нотаріат. *Право України*. 2021. 01, 246. <https://doi.org/10.33498/louu-2021-01-246>
9. *On Private International Law*. Official Website of the Parliament of Ukraine. 2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15?lang=en#Text>
10. *Treaty between Ukraine and the Republic of Poland on Legal Assistance and Legal Relations in Civil and Criminal Matters*. Official Website of the Parliament of Ukraine. 1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174?lang=en#Text
11. *The Civil Code of Ukraine*. Official Website of the Parliament of Ukraine. 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?lang=en#Text>
12. Дякович М. М. Посвідчення правочинів нотаріусом: цивільно-правові аспекти. *Наукові праці. Економіка. Правознавство*. 2009. 100–103. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/law/2011/161-149-1.pdf>
13. *On Notariate*. Official Website of the Parliament of Ukraine. 1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12?lang=en#Text>
14. *On Approval of the Procedure for Performing Notarial Acts by Notaries of Ukraine*. Official Website of the Parliament of Ukraine. 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12?lang=en#Text>
15. Kancelaria Sejm. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny. In *Dz. U. 1964 Nr 16* (pp. 1–235). URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640160093/U/D19640093Lj.pdf>
16. Kancelaria. U S T A W A z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie. In *Dz. U. 1991 Nr 22 Poz. 91* (pp. 1–85) [Legal]. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19910220091/U/D19910091Lj.pdf>
17. Mattila, Heikki E.S. *Comparative Legal Linguistics: Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas*, Taylor & Francis Group, 2013. *ProQuest Ebook Central*. URL: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/universitetsbiblioteket-ebooks/detail.action?docID=1094113>. Created from universitets biblioteket-ebooks on 2024-12-19 13:45:16. «The majority of brand-new Community concepts were created originally in French. Sometimes, the French term expressing a concept is difficult to translate into other languages. In these cases, the original term is quoted as such. The best-known example is the term *acquis communautaire*. This example well illustrates the different translation strategies. The term *acquis communautaire* refers to the institutions and legal rules of the European Communities but – significantly – underlines their core features, including the intellectual capital of these institutions and rules. »

18. European Economic Community. *Convention on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters*. Official Journal of the European Communities, 1988. L 319, 9–48. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:41988A0592>
19. Jenard P., Möller G. *Report on the Convention on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters done at Lugano on 16 September 1988*. 1990. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=OJ%3AJOC_1990_189_R_0057_01
20. Court of Justice of the European Union. *Unibank A/S v. Flemming G. Christensen*, Case C-260/97, ECLI:EU:C:1999:312. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 17 June 1999. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61997CJ0260>
21. Fitchen, Jonathan. *The Private International Law of Authentic Instruments*, Bloomsbury Publishing Plc, 2020. *ProQuest Ebook Central*, URL: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/universitetsbiblioteket-ebooks/detail.action?docID=6357608>. Created from universitets biblioteket-ebooks on 2024-12-19 17:05:23.
22. Conseil des notariats de l'Union européenne. (2008). *Comparative study on authentic instruments: National provisions of private law, circulation, mutual recognition and enforcement, possible legislative initiative by the European Union (United Kingdom, France, Germany, Poland, Romania, Sweden)*. Європейський парламент. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL-JURI_ET\(2008\)408329](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL-JURI_ET(2008)408329)

Орзих Юрій Геннадійович

Іноземний [не-]автентичний документ для розпорядження нерухомим майном, розташованим в Україні

Дослідження присвячене проблематиці використання іноземних довіреностей для розпорядження нерухомим майном на території України. Безпрецедентні масштаби міграції українського населення до країн Європи, спричинені повномасштабним вторгненням РФ в Україну, продовжують провокувати правові питання, що потребують дослідження та відповіді. Серед таких — питання розпорядження нерухомим майном, що розташоване на території України, на підставі іноземних довіреностей.

У статті розглянуто такі питання: праву якої країни повинна відповідати така довіреність; чи повинна вона бути нотаріально посвідчена, чи достатньо нотаріального засвідчення справжності підпису на такій довіреності. Як один із можливих прикладів у статті розглядається ситуація довіреності, оформленої нотаріусом Польщі для розпорядження нерухомим майном на території України. Зроблено висновок, що така довіреність повинна бути нотаріально посвідчена, тобто складена у формі «нотаріального акту» за правом Польщі, який є еквівалентом нотаріального посвідчення за правом України.

Окрему увагу в статті приділено концепту «автентичного інструменту», який за своїми характеристиками є аналогом документа, посвідченого нотаріально за правом України. Автентичним визнається документ, виданий уповноваженим державою органом; автентичність такого документа стосується його змісту, а не лише підпису, і такий документ може бути примусово виконаний на території країни його походження.

У дослідженні звернута увага на те, що право, якому повинна відповідати іноземна довіреність, залежить від тлумачення положень Закону України «Про міжнародне приватне право». Залежно від стратегії тлумачення цих положень, довіреність із країни, де відсутня концепція автентичного інструменту (Швеція, Ірландія, Данія, Кіпр, Фінляндія), може бути як визнана, так і невизнана.

Увагу також приділено правовим наслідкам використання іноземної довіреності, яка, відповідно до положень двостороннього міжнародного договору між Україною та третьою країною, повинна відповідати праву України, але не є нотаріально посвідченою. Така довіреність є нікчемною відповідно до статті 219 Цивільного кодексу України але її нікчемність не має прямим своїм наслідком недійсність або його нікчемність договору, який укладено на підставі нікчемної довіреності.

Ключові слова: автентичний інструмент, нотаріальне посвідчення, засвідчення справжності підпису, іноземна довіреність, міжнародне приватне право.

Orzikh Yuri

Foreign [non-]authentic instrument for the disposition of immovables located in Ukraine

The study focuses on the issues of using foreign powers of attorney to dispose of immovable property located in Ukraine. The unprecedented scale of migration of the Ukrainian population to European countries caused by the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation continues to provoke legal issues that require research and answers. Among them is the issue of disposal of immovable property located in Ukraine on the basis of foreign powers of attorney.

The article addresses the following issues: the law of which country such a power of attorney must comply with; whether it must be created in the form of authentic instrument; whether certification of the authenticity of the signature on such a power of attorney is sufficient. As one of the possible examples, the article considers the situation of a power of attorney issued by a Polish notary for disposal of immovable property located in Ukraine. It is concluded that such a power of attorney must be authenticated, i.e. drawn up in the form of a 'notarial act' under Polish law, which is equivalent to a notarial authentication under Ukrainian law.

The article pays special attention to the concept of an 'authentic instrument', which is analogous in its characteristics to a document authenticated by a notary under Ukrainian law. Authentic instrument is a document issued by a public

authority; this authenticity should relate to the content of the instrument and not only, for example, the signature; the instrument has to be enforceable in itself in the State in which it originates.

The study draws attention to the fact that the law to which a foreign power of attorney must comply depends on the interpretation of the provisions of the Law of Ukraine 'On Private International Law'. Depending on the strategy of interpretation of these provisions, a power of attorney from a country where the concept of an authentic instrument is not used (Sweden, Ireland, Denmark, Cyprus, Finland) may be either recognised or not recognised in Ukraine as a legally sufficient ground to dispose someone's immovable property.

Attention is also paid to the legal consequences of using a foreign power of attorney, which, in accordance with the provisions of a bilateral international agreement between Ukraine and a third country, must comply with the law of Ukraine, but is not authenticated. Such a power of attorney is void pursuant to Article 219 of the Civil Code of Ukraine, but its voidance does not directly result in the invalidity or nullity of the agreement concluded on the basis of the void power of attorney.

Key words: authentic instrument, notarial authentication, certification of signature, foreign power of attorney, private international law.

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.5>

Національної академії наук України

З проголошенням незалежності України в 1991 році та прийняттям Закону «Про власність» розпочалось відродження права власності. Указ Президента від 08 серпня 2002 року № 695/2002 [2] визначив пріоритети розвитку іпотечного ринку, включаючи правове регулю-

вання, гарантії, прозорість діяльності, державну реєстрацію прав на нерухомість, оцінку нерухомості та стандартизацію [3, с. 9]. Закон «Про іпотеку», заснований, в тому числі, на моделях країн Європи, США, був ухвалений під час прийняття нового ЦК України.

Разом із тим на сьогодні ми спостерігаємо процеси рекодифікації цивільного законодавства України, що обумовлені відповідною Концепцією, де, в тому числі, очевидно, будуть зазнавати змін норми щодо іпотечних правовідносин. Автори Концепції зазначають на потребі рекодифікації, зважаючи на логіку подальшої системної трансформації суспільства, в тому числі щодо формування реальної й ефективної ринкової економіки як невід'ємної складової громадянського суспільства та євроінтеграційної спрямованості всіх компонентів суспільства [4, с. 5].

В контексті цього дослідження видається важливим акцентувати увагу на окресленні загальних підходів до визначення поняття охорони прав іпотекодержателя у кредитних правовідносинах. Слід, одразу констатувати, що співвідношення понять охорони та захисту прав завжди були в центрі уваги науковців в різних сферах [5; 6; 7; 8]. Важливість цього відмежування, на думку науковців, має сприяти найглибшому аналізу сутності правової природи захисту, відмежування його від суміжних правових категорій. Якщо узагальнювати загальну концепцію щодо розуміння цих явищ, то охорону у вузькому значенні визначають захистом, отожднюючи ці категорії; в інших випадках охорону визначають як ширше правове явище, основна мета якого є превентувати порушення права, а вже потім, у випадку невдачі, – захистити його; також охорону суб'єктивних цивільних прав розглядають досить вузько через діяльність органів влади, які застосовують санкції до правопорушника.

Усвідомлюючи глибину проведених іншими авторами досліджень у цій сфері, може лише констатувати наше уявлення щодо поняття охорони прав іпотекодержателя в кредитних правовідносинах і вказати, що ми переконанні, що охорона цивільного права є ширшим та значимішим за обсягом поняттям, що включає в себе механізм превенції порушення прав та інтересів іпотекодержателя через визначені державою правові норми. Відповідно складовою такої охорони може стати захист прав іпотекодержателя в кредитних правовідносинах, що буде носити характер правозастосування і буде реактивним механізмом на конкретний юридичний факт порушення (обмеження) права чи загрозу його порушення.

Коли ми говоримо про цивільно-правове регулювання, то варто зазначити, що з точки зору досліджуваного інституту, тут мова йде про визначення право та обов'язків учасників таких відносин, способів їх захисту. Зокрема, Законом України «Про іпотеку» передбачено сукупність норм диспозитивного характеру щодо прав та обов'язків сторін за договором. До прикладу, у випадку, коли іпотекодавець не застрахував предмет іпотеки і такого обов'язку не було покладено договором на іпотекодержателя, то останній має право здійснити страхування предмету іпотеки. В свою чергу, у нього виникатиме право вимоги негайного відшкодування всіх витрат, понесених ним у зв'язку з страхуванням предмета іпотеки.

У зв'язку з поширенням таких правовідносин судовою практикою було напрацьовано підходи, де іпотека розглядається як право на чужу річ. У сфері іпотечного права також застосовуються конструкції абстрактних та каузальних правочинів. Також у вирішенні спорів було проведено розмежування між вимогами про стягнення боргу за основним зобов'язанням (*actio in personam*) та про звернення стягнення на предмет іпотеки (*actio in rem*).

Способи захисту порушеного чи обмеженого цивільного права чи інтересу можуть бути судові (ст. 16 ЦК України) та позасудові (статті 17–19 ЦК України). В свою чергу, відповідно до статей 12 і 33 Закону України «Про іпотеку» одним зі способів захисту прав та інтересів іпотекодержателя є звернення стягнення на предмет іпотеки [9].

Іпотека виникає на підставі договору, закону або рішення суду. Правила для іпотеки на підставі закону або судового рішення аналогічні правилам для іпотеки з договору, якщо інше не встановлено законом [10, с. 69]. Іпотека залежить від основного зобов'язання і діє до його припинення. Вона може забезпечувати виконання майбутніх зобов'язань за умов чинності договору. Якщо інше не передбачено законом, іпотека також покриває витрати іпотекодержателя [11, с. 28].

Що стосується господарсько-правової складової інституту охорони прав іпотекодержателя, то, переважно, норми стосуються процедур банкрутства неплатоспроможних банків та залучення до участі в таких відносинах Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Важливо також, що в межах господарських процесуальних правовідносин розмежовано позасудові та судові способи стягнення на предмет іпотеки.

Також в цьому контексті важливо акцентувати увагу на національному правовому регулюванні

споживчого кредитування. Системні зміни в законодавстві про захист прав споживачів, зумовлені євроінтеграційним поступом України, спонукали до розробки та прийняття Закону України «Про споживче кредитування» [12]. Як зазначає І. Б. Охрименко, «прийняття Закону «Про споживче кредитування» стало не лише фактом створення єдиного уніфікованого законодавчого акта зі споживчого кредиту, а й значним кроком у стандартизації в Україні кредитування фізичних осіб». Зокрема, авторка наголошує на важливості загальнообов'язкового стандарту договору споживчого кредиту, а також удосконаленні механізмів щодо надання інформації про такі договори споживачам [13].

Окремо можна говорити і про наявність норм щодо охорони прав учасників іпотечних відносин в межах конституційного права, де автори виходять із норм про незаконність протиправного позбавлення права власності та непорушність права приватної власності (ст. 41 Конституції України). Зокрема, О. Галко акцентує увагу на колізійності правових норм щодо звернення стягнення на житло в позасудовому порядку, що, на його переконання, суперечить Конституції України [14].

Якщо звертати увагу на публічно-правове регулювання досліджуваних відносин, то варто звернути увагу на той факт, що охорону прав іпотекодержателя, в тому числі, забезпечують норми із публічного управління у цій сфері, де держава формує визначені законом стандарти процедур та порядків оформлення і виконання іпотечних прав та зобов'язань. Така регламентація створює достатні правові передумови для функціонування іпотечного ринку в цілому та можливість здійснення прав та обов'язків учасників таких відносин, зокрема [15, с. 4].

Вказане вище підводить нас до висновку про міжгалузевість правового інституту охорони прав іпотекодержателя в кредитних правовідносинах. Важливо відзначити, що розвиток вітчизняного правопорядку в цілому та окремих його інститутів зокрема, зважаючи, в тому числі, на євроінтеграційні процеси, зумовлює необхідність переосмислення чіткої галузевості різних правових інститутів. Європейський Союз, зважаючи на специфіку правотворення, визначає не галузі правового регулювання, а його сфери, де кожній фактично сфері притаманні ознаки традиційних для вітчизняного розуміння приватно-правових та публічно-правових галузей. В тому числі, це стосується питань, пов'язаних із захистом прав учасників кредитних відносин, де ці відносини унормову-

ються як в положеннях спеціальних щодо регулювання іпотеки, так і відносинах в сфері банківської діяльності та захисті прав споживачів.

Вітчизняна юридична література зазвичай виділяє комплексні та міжгалузеві правові інститути. Так, Л. Добробог виділяє такі види інститутів права, як галузеві, міжгалузеві та комплексні [16, с. 27]. В свою чергу, Н. Левицька акцентує увагу на необхідності чіткого розмежування комплексних та міжгалузевих правових інститутів [17, с. 23].

Авторка вказує, що комплексні нормативно-правові інститути є відповіддю на необхідність правового регулювання суспільних відносин у випадках, коли в системі права відсутній відповідний юридичний інститут або конструкція, але є об'єктивна потреба у правовому впорядкуванні [17, с. 23]. Такі інститути формуються під впливом юридичної практики, мають накопичувальний характер і складаються з норм різних галузей права. Предмет і метод регулювання в таких інститутах неоднорідний, але вони виконують функціональну роль, оскільки спрямовані на врегулювання відносин за відсутності спільного предмета регулювання. Крім того, комплексні нормативно-правові інститути зазвичай базуються на власних принципах права [17, с. 23].

В свою чергу, міжгалузеві нормативно-правові інститути вказана авторка характеризує іншими ознаками: вони є складовими частинами системи джерел права, включають загальні положення, характерні для кількох суміжних галузей права, і відображають принципи, які є спільними для різних галузей. Такі інститути спрямовані на уніфікацію нормативно-правових приписів і забезпечення однотипності правового регулювання. Їхнім предметом є окремі аспекти подібних суспільних відносин, а їхнє створення обумовлене необхідністю ефективного узгодження правових норм у межах кількох галузей [17, с. 23].

Хочемо поділити та підтримати точку зору К. М. Гуртової, яка вказує на штучність такого поділу. Авторка вказує, що ознаки комплексних інститутів цілком можна перенести на міжгалузеві інститути, так само і в зворотному порядку [18, с. 48]. Своєю чергою, утворення, регламентація та функціонування міжгалузевих інститутів передбачає їх комплексність, оскільки між елементами такої системи завжди будуть «комплекси» правових норм, що об'єднані природньо (за суттю та змістом) у правові інститути, де кожен таких елемент буде впливати на якісне правозастосування і відповідно можливість охорони та

захисту прав іпотекодержателя в кредитних правовідносинах. Очевидною є неоднорідність предмету регулювання в межах інституту охорони прав іпотекодержателя, навіть в контексті того, що цей правовий інститут можна розглядати як складову підгалузі кредитних правовідносин.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Інститут охорони прав іпотекодержателя у кредитних правовідносинах є важливим комплексним правовим інститутом в системі забезпечення виконання зобов'язань, що закріплюється в системі національного законодавства України. Його зна-

чення полягає у створенні правових механізмів, спрямованих на захист законних інтересів кредиторів, з одночасним дотриманням балансу інтересів сторін зобов'язальних правовідносин. Однак, зважаючи на комплексність такого інституту, важливо говорити про необхідність повноцінної та детальної його регламентації, де різні сфери регулювання посилюють одна одну, а не суперечать. Тому, в контексті європеїзації національного права в цілому, важливо запозичити позитивний досвід правового регулювання в цій сфері та формування нових підходів до концепту системи права в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цвігун І. Становлення правового регулювання іпотеки земельних ділянок на території України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 3 (11) С. 135–140.
2. Про заходи щодо розвитку іпотечного ринку : Указ Президента України від 08.08.2002 року № 695/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695/2002#Text> (дата звернення : 23.10.2024).
3. Нормативно-правові акти з питань іпотеки / Держ. агентство земель. ресурсів України ; упоряд. : М. О. Євдокимов [та ін.]. К. : Ред. журн. «Землевпорядний вісник», 2007. 480 с.
4. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім АртЕк., 2020. 128 с.
5. Спесівцев Д. С., Демчук А. М. «Охорона» і «захист» суб'єктивних цивільних прав: проблеми співвідношення понять. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2023. Т. 34 (73), № 3. С. 25–32.
6. Костін М. Співвідношення понять «охорона» і «захист» публічних та особистих інтересів у кримінальному процесі України. *Право України*. № 11. 2007. С. 118–121.
7. Давидова Н. О. «Регулювання», «охорона», «захист»: співвідношення понять на прикладі особистих немайнових відносин. *Бюл. Мін-во юстиції України*. 2007. № 6 (68). С. 29–35.
8. Спасибо-Фатеева І. Шляхи розв'язання проблем охорони та захисту корпоративних прав. *Вісн. Акад. прав. наук України*. Харків, 2009. № 1 (56). С. 150–157.
9. Уркевич В. Способи захисту прав та інтересів іпотекодержателя: практика Верховного Суду. URL: https://eag.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud4875/1.pdf (дата звернення: 20.10.2024).
10. Корнієнко Ю.І. Цивільно-правовий аспект іпотечних правовідносин. *Приватне право і підприємництво*. 2012. Вип. 11. С. 68–70.
11. Бережна І. Г. Правові аспекти іпотечного договору та статусу його сторін. *Юридичний журнал*. 2007. № 7. С. 27–32.
12. Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016 року № 1734-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text> (дата звернення : 01.10.2024)
13. Охрименко І. Б. Необхідність та напрями удосконалення регулювання споживчого кредиту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 16(2). С. 46–50.
14. Галко О.М. Колізійність застосування законодавства стосовно звернення стягнення на житло. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2010. № 2. С. 169–172.
15. Авраменко, Ярослава Петрівна Адміністративно-правове забезпечення іпотечного кредитування в Україні : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 20 с.
16. Добробог Л.М. Підгалузь права і комплексна галузь права як елементи системи права: проблемні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 11. Т. 1. С. 27–29.
17. Левицька Н.О. Міжгалузеві нормативно-правові інститути: деякі теоретичні питання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. Вип. 14(1). С. 22–24.
18. Гуртова К.М. Сучасні науково-концептуальні підходи щодо розуміння поняття «комплексний міжгалузевий правовий інститут». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Том 1 № 85. С. 46–53.

Семко Ігор Сергійович

Інститут охорони прав іпотекодержателя у кредитних правовідносинах у системі національного законодавства України

В статті досліджуються особливості інституту охорони прав іпотекодержателя у кредитних правовідносинах в системі національного законодавства України.

Визначено важливість акцентувати увагу на окресленні загальних підходів до визначення поняття охорони прав іпотекодержателя у кредитних правовідносинах з точки зору процесів рекодифікації цивільного законодавства.

Автор визначає специфіку регулювання інституту охорони іпотекодержателя в межах цивільного, господарського, конституційного та адміністративного права.

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.754:004.91

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.6>

Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-2133-1672

ЩОДО ВИКОНАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ДОГОВОРІВ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ, УКЛАДЕНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ІТ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день ринок послуг є дуже популярним та різноманітним. Ми бачимо, як активно, майже кожного року з'являються нові види договорів про надання послуг. Саме зараз у період такого активного використання інформаційних технологій ми спостерігаємо за стрімким попитом на нові види договорів про надання послуг, які укладаються за допомогою ІТ, у зв'язку з чим виникає питання розгляду видів таких договорів.

Стан дослідження теми. Дослідженню договорів про надання послуг, їх поняттю, окремим видам, умовам його виконання, особливостям укладання, зміни та припинення, а також відповідальності сторін приділялась окрема увага вітчизняними, а також сучасними науковцями. Серед них можна виділити наступних Богославець В. [1], Берназ-Лукавецька О. [2], Булеца С. [3], Василевська Н. [4], Голубєва Н [5]. Однак, розгляду питання щодо видів договорів про надання послуг укладених за допомогою ІТ увага не приділено уваги взагалі.

Мета статті полягає в аналізі виконання окремих видів договорів про надання послуг укладених за допомогою ІТ.

Виклад основного матеріалу. Договором про надання послуг у Цивільному кодексі України присвячена окрема Глава 63 Послуги. Загальні положення. Вона містить загальну інформацію щодо поняття договору про надання послуг, його виконання, істотні умови, відповідальність сторін та розірвання договору. Але, як бачимо, вона не містить переліку видів договорів.

Аналізуючи чинне законодавство та сфери застосування договорів про надання послуг можна виділити його наступні види: послуги у сфері освіти; послуги у юридичній сфері;

послуги у сфері медицини; послуги у сфері фінансів; послуги перевезення; послуги страхування; послуги зберігання; ІТ послуги; послуги аутсорсингу та ІТ аутсорсингу; послуги транспортного експедирування.

Останнім часом аналізуючи міжнародну практику можна побачити попит на наступні види договорів про надання послуг, серед яких: веб-розробка та програмування; графічний дизайн, ілюстрації та інші дизайнерські завдання; маркетинг, брендинг або зв'язки з громадськістю (PR); догляд за дітьми та дорослими; копірайтинг, редагування або переклад; спеціальні послуги, такі як кейтеринг, обслуговування, обслуговування барменів та інші форми живих розваг; генеральна угода про надання послуг (MSA).

Проаналізувавши наш сучасний та міжнародний досвід, можна виділити етапи укладання договорів про надання послуг за допомогою ІТ.

Першим кроком при укладанні договору на надання послуг є пошук і вивчення іншої сторони, з якою особа хоче укласти договір. Незалежно від того, чи особа є постачальником послуг, чи тим, хто приймає послуги, важливо знати, з ким планується працювати. Вибираючи підрядника, необхідно знайти його дані в Інтернеті (назву компанії чи дані ФОПа), щоб дізнатися, чи є про нього якась інформація. Також можна дізнатися більше, переглянувши резюме, портфоліо або акаунти в соціальних мережах. Для того, щоб переконатися, що контрагент не має жодних сумнівних судових процесів, також можна пошукати його дані у відкритих реєстрах, наприклад в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Також можна перевірити, чи має компанія, з якою планується працювати, добру репутацію, перш ніж співпрацювати, можна ознайомитися з їхнім

веб-сайтом, оглядами та бізнес-звітами. Усі ці знання допоможуть замовнику підготуватися до роботи з надавачами послуг.

Наступний момент – це складання договору, який повинен відповідати усім нормам діючого законодавства та містити усі істотні умови. Такий договір повинен містити істотні умови, серед них: предмет, ціна, якщо він оплатний та строк, детально прописати права та обов'язки сторін, а також їх відповідальність, у тому числі щодо розголошення конфіденційної інформації. Також, краще чітко вказати, хто окрім виконавця послуг може його замінити чи представляти інтереси. На сьогоднішній момент, дуже актуальним є питання включення в розділ «форс-мажорні обставини» пункту щодо воєнного стану. Надання – приймання послуг оформлюється актом наданих послуг. Сторони можуть ознайомитися з текстом договору за допомогою електронної адреси, смартфона чи відеоконференції.

Останнім кроком у процесі є підписання договору обома сторонами. Тобто, після того, як сторони провели декілька зустрічей очно чи онлайн, обговорень, дослідили один одного та залучили третю сторону – юриста (за необхідністю) до перегляду контракту, вони можуть підписувати договір про надання послуг. Бажано зберігати при собі копію договору про надання послуг, якщо в майбутньому можуть виникнути будь-які юридичні проблеми.

Сторони можуть використовувати при підписанні такого договору електронний цифровий підпис.

Підписаний договір допоможе захистити інтереси сторін та гарантувати, що виконавець отримає належну оплату. Цей документ допоможе обом сторонам дотримуватися умов, на які вони погодилися.

Більшість вищенаведених видів послуг можуть укладатися за допомогою ІТ. Розглянемо їх найцікавіші та актуальні види.

Серед молоді став дуже популярний такий різновид договору про надання послуг, як послуги копірайтера. Не завжди сторони вирішують укласти письмовий договір, але за допомогою ІТ це можна зробити швидко та якісно. Так, можна використовувати спеціальний додаток для підписання документів, щоб створювати угоди та збирати електронні підписи. Наприклад, це додаток DocuSign [6].

Важливою умовою цього договору є обсяг наданих послуг. Описується точний тип і обсяг роботи, який надавач послуг буде виконувати для клієнта. Вказується конкретні та ґрунтовні

деталі. Можна вказувати про кількість потенційних клієнтів, трафік тощо. Але краще не гарантувати чітку кількість таких потенційних клієнтів і не вказувати це у даному договорі.

Також, при наданні таких послуг можуть виникати певні складнощі при перевірці замовником виконаного тексту та внесення до нього змін. Звісно, замовник може редагувати замовник, переглядати та змінювати наданий матеріал виконавцем. Але краще обмежити кількість таких перевірок самим договором. Наприклад, у США в договорах це виглядає наступним чином: «Автор погоджується запропонувати один раунд редагування, щойно публікації блогу будуть доставлені через Диск Google до редактора Microsoft.

Однак, додаткові перегляди стягуватимуться за ставкою 50 доларів США за годину».

Наступним важливим пунктом цього договору є захист авторських прав. Написання проєктів часто включає багато різних результатів і елементів: графіків досліджень, статей тощо. Ось чому ідеально мати частину покриття контракту, хто чим володіє на різних етапах. Завжди краще додати пункт про те, що виконавець зберігає за собою право включити роботу в своє портфоліо та стверджувати, що він її створив [7].

Аналізуючи види договорів про надання послуг укладених за допомогою ІТ, можна окремо виділити договір ІТ аутсорсингу. Особливо він є популярним закордоном. ІТ-аутсорсинг, який також називають наданням ІТ-послуг за контрактом, – це бізнес-практика, коли інші сторони, які не працюють в організації, виконують деякі ІТ-функції. Сьогодні компанії можуть передати на аутсорсинг декілька ІТ-завдань або послуг, зокрема програмування, розробку додатків, а також технічну підтримку. Для компаній BFSI створення ефективної стратегії аутсорсингу може допомогти банкам і фінансовим службам скористатися перевагами розвитку ІТ-аутсорсингу фінансових послуг [8].

ІТ-аутсорсинг поділяється на три типи: офшоринг, оншоринг і неаршоринг.

Офшоринг – це коли компанія передає свою ІТ-діяльність зовнішньому постачальнику за кордоном. Багато хто обирає офшор як найкращий ІТ-аутсорсинг з головної причини, що офшорні країни пропонують нижчу вартість, низькі податки або відсутність податків, більшу технічну робочу силу або стабільне політичне середовище. Приклад ІТ-офшоризму: австралійський банк передає свою платформу збору коштів команді KMS у В'єтнамі. Це офшоринг, оскільки дві країни знаходяться в різних регіонах, між якими чотири

години, і вартість аутсорсингу у В'єтнамі відповідно дешевша.

ІТ-неаршоринг означає, що виконавець делегує свої ІТ-проекти постачальнику в сусідній країні. Як правило, постачальник неаршорингових послуг знаходиться в тому ж часовому поясі, що й виконавець, або має різницю лише в одну чи дві години. Яскравим прикладом неаршорингу є те, що малайзійський мережевий провайдер передає процес тестування команді KMS Solutions у В'єтнамі. Це ближній берег, оскільки вони знаходяться в одному регіоні та мають лише одну годину різниці.

Оншоринг означає передачу ІТ-функцій постачальнику, який знаходиться в межах національних кордонів. Оскільки клієнт і постачальник мають одну батьківщину, оншоринг іноді називають хоумшорингом. Посилаючись на випадок Азійського комерційного банку (АСВ), який залучив команду KMS Solutions для створення програми цифрового банківського обслуговування. Це називається оншорингом, оскільки обидві сторони знаходяться у В'єтнамі.

Таким чином, ми бачимо, що договір ІТ-аутсорсингу надається також за допомогою ІТ технологій та має багато переваг. Серед головних: зменшення витрат на утримання власного персоналу; можливість надавати послуги онлайн; залучення додаткових ресурсів на вимогу та вивільнення їх після завершення проекту [9].

Великого попиту у нашій країні та в усьому світу набирають онлайн послуги у сфері медицини. Ми бачимо, що якщо клієнт зареєстрований в лікарні «загальної практики», він може отримати доступ до деяких медичних послуг онлайн.

Така особа, наприклад може отримати наступні онлайн послуги: звернутися до свого лікаря загальної практики, медсестри чи іншого медичного працівника за порадою та підтримкою; замовити повторний рецепт; переглядати свою медичну картку лікаря, включаючи інформацію про ліки, щеплення та результати аналізів; переглядати зв'язок між лікарем загальної практики та іншими службами, наприклад лікарнями; замовляти, перевіряти або скасовувати зустрічі з своїм лікарем, медсестрою чи іншим медичним працівником.

Наприклад, в Англії, можна знайти інформацію про свого лікаря вбивши поштовий індекс на спеціальному сайті [10]. Для того, щоб користуватися онлайн-послугами охорони здоров'я, потрібно зареєструватися та підтвердити, ким є дана особа. У деяких надавачів медичних

онлайн-послуг можна підтвердити це онлайн, за допомогою входу в NHS. Для цього потрібно: сфотографувати своє посвідчення особи (паспорт, водійські права Великобританії чи ЄС або національне посвідчення особи європейського зразка) за допомогою телефону та записати коротке відео свого обличчя, коли особа говорить 4 цифри, або скористайтесь камерою, щоб просканувати своє обличчя [11].

В Україні також існує зручний онлайн-гід з надання медичних послуг. Як повідомляє НСЗУ у своєму Facebook, такий гід зручно завантажити та завжди мати із собою в телефоні у разі необхідності звернення по медичну допомогу.

У цьому гіді можна знайти інформацію щодо самої програми медичних гарантій та різноманітні пакети надання медичних послуг. Тому можна дізнатися: перелік послуг, що можна отримати у лікаря ПМД; перелік лік, що відносяться до програми «Доступні ліки», а також інформацію як їх можна отримати безкоштовно чи з невеликою доплатою; а також інформацію щодо подання скарги на випадок порушення прав пацієнта при отримання безоплатних медичних послуг [12].

Останнім часом у міжнародній практиці з'явився ще один цікавий вид договору про надання послуг – MSA. Генеральна угода про надання послуг (MSA) – це контракт (договір), який містить інформацію про майбутні відносини з аутсорсинговим постачальником, детально описуючи цілі співпраці, ключові обов'язки за проектом, послуги, що надаються, та умови угоди серед інших операційних зобов'язань. По суті, цей документ є «обіцянкою» співпраці, яка підсумовує умови, але не вимагає жодних дій чи зобов'язань з боку жодної зі сторін.

Будучи такою основою для всіх наступних документів, MSA позбавляє від необхідності повторного узгодження та перегляду багатьох уже затверджених умов. Сторони можуть створювати нові документи швидше та ефективніше, спрощувати юридичні процеси та скорочувати обсяг паперової роботи сторонніх виконавців. MSA охоплює: обсяг послуг, умови партнерства, зобов'язання кожної зі сторін, умови оплати, умови розірвання, положення щодо ІВ (право власності, розкриття інформації тощо), зобов'язання та відшкодування відповідальності, гарантії.

Наступним важливим моментом є те, що більшість вищевказаних договорів у сфері послуг, у тому числі ІТ послуг, напряму пов'язані з договорами NDA. Угода про нерозголошення (NDA) – це юридично обов'язковий документ, який регулює

обмін конфіденційною інформацією між сторонами договору про надання послуг. У ньому зазначено, яку інформацію можна, а яку не можна розголошувати третім особам.

Так, наприклад, під час розробки програмного забезпечення конфіденційна інформація може включати документацію, ідеї, вихідний код, програмне забезпечення, авторські права, комерційну таємницю, патенти, паролі та будь-які інші інтереси інтелектуальної власності.

Однак, угоди про конфіденційність не можуть містити загальнодоступну інформацію або інформацію, яка була розкрита будь-якою зі сторін у будь-який момент до підписання NDA. Наприклад, якщо вихідний код опубліковано на GitHub, клієнт не зможе захистити цю інформацію NDA.

Існує два типи NDA в IT-аутсорсингу: взаємна угода про нерозголошення, коли обидві сторони прагнуть захистити свою інформацію від розголошення іншим сторонам (наприклад, аутсорсинговий партнер також не хоче розголошувати ціни), та одностороння угода про нерозголошення, коли лише одна сторона угоди повинна утримувати інформацію від розголошення [12].

Хотілося б ще окремо відмітити такий різновид онлайн послуг як онлайн-страхування. Основна перевага якого це зручність та швидкість оформлення. Так, наприклад, при страхуванні відповідальності за шкоду здоров'ю, життю або майну інших осіб у зв'язку ДТП поліс «автоцивілки» можна придбати за 7 хвилин знаючи основні характеристики для заповнення анкети. Після оплати поліс приходить на вказаний e-mail та його можна роздрукувати [13]. Ринку онлайн-страхування більш популярний серед молоді, тому що воно просте у використанні, але має також недоліки. В еру Інтернету існує багато ситуацій пов'язаних з шахрайством та осіб, які не є тими, за кого себе

видають. Також воно не завжди покриває деякі ризики, які покриває традиційне страхування.

Одним із головних недоліків онлайн-страхування є відсутність особистої взаємодії зі страховим агентом. Через це може бути важко повністю зрозуміти варіанти покриття та поставити запитання про поліс. Ще одним недоліком є відсутність особистої взаємодії зі страховим агентом, що може ускладнити формування довіри до постачальника послуг. Крім того, хоча онлайн-страхувальники можуть пропонувати конкурентоспроможні ціни та широкий спектр планів на вибір, процес придбання страховки онлайн може бути складним і запутаним для деяких людей [14].

Висновки. Підсумовуючи, можна за допомогою аналізу міжнародної практики виділити такі види договорів про надання послуг, які є дуже популярними останні роки. Зокрема, такі: веб-розробка та програмування, графічний дизайн, ілюстрації та інші дизайнерські завдання, маркетинг, брендинг або зв'язки з громадськістю (PR), догляд за дітьми та дорослими, копірайтинг, редагування або переклад, спеціальні послуги, такі як кейтеринг, обслуговування, обслуговування барменів та інші форми живих розваг, генеральна угода про надання послуг (MSA).

Щодо основних етапів укладання договорів про надання послуг, то до них можна віднести: пошук контрагента та вивчення його діяльності, складання тексту договору, що відповідає усім нормам діючого законодавства та містить усі істотні умови та підписання договору сторонами, у тому числі за допомогою ЕЦП. Як ми бачимо, то більшість договорів про надання послуг укладається вже зараз чи за допомогою ІТ чи напряду з ними пов'язані. За цим майбутнє і нашому суспільству необхідно вдало впроваджувати дані норми вже в існуючі договори.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богославец В. М. Договори про надання правових послуг: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03, Івано-Франківськ, 2008. 212 с.
2. Берназ-Лукавецька О.М., Берназ-Лукавецька О.М. Цивільно-правове регулювання страхових відносин. *Науковий журнал «Правова позиція»*. № 3 (40), 2023, С. 103–106. URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/3/3_2023.pdf
3. Булеца С. Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2016. 437 с.
4. Василевська Н. С. Медичне страхування під час воєнного стану в Україні: практичний нарис. *Правова держава*. 2023. Вип. 50. Одеса: Фенікс. С. 86–91
5. Голубева Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2013. 40 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3cd28673-9a2b-494a-b6ce-c90a5c618655/content>
6. Лодаток DocuSign. URL: <https://www.docusign.com/en-ca>
7. How to write a freelance writing contract + template. URL: <https://carminemastropierro.com/freelance-writing-contract/>
8. BFSI. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/BFSI>
9. IT Outsourcing: Definition, Types, Pricing Structures, and More. URL: https://kms-solutions.asia/blogs/what-is-it-outsourcing#elementor-toc_heading-anchor-1
10. Find a GP. URL: <https://www.nhs.uk/service-search/find-a-gp/>

11. Online health and prescription services. URL: <https://www.nhs.uk/nhs-services/gps/online-health-and-prescription-services/>
12. В Україні з'явився онлайн-гід з безкоштовних медичних послуг. URL: <https://www.phc.org.ua/news/v-ukraini-zyavivsyay-onlayn-gid-z-bezkoshtovnikh-medichnikh-poslug>
13. IT Services Contracts. URL: <https://www.edvantis.com/blog/it-services-contracts/#what-is-an-nda>
14. Автоцивілка від ARX. URL: <https://surl.li/oskhtb>

Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна

Щодо виконання окремих видів договорів про надання послуг, укладених за допомогою ІТ

Стаття присвячена розгляду та аналізу виконання окремих видів договорів про надання послуг укладених за допомогою інформаційних технологій. Стосовно цього питання проаналізовано практику та досвід України та окремих європейських країн. З'ясовані основні види договорів про надання послуг. Серед яких можна виділити: послуги у сфері освіти, послуги у юридичній сфері, послуги у сфері медицини, послуги у сфері фінансів, послуги перевезення, послуги страхування, послуги зберігання, ІТ-послуги, послуги аутсорсингу та ІТ-аутсорсингу, послуги транспортного експедирування.

За допомогою аналізу міжнародної практики виділено наступні види договорів про надання послуг, які є дуже популярними останнім часом. Зокрема, такі: веб-розробка та програмування, графічний дизайн, ілюстрації та інші дизайнерські завдання, маркетинг, брендинг або зв'язки з громадськістю (PR), догляд за дітьми та дорослими, копірайтинг, редагування або переклад, спеціальні послуги, такі як кейтеринг, обслуговування, обслуговування барменів та інші форми живих розваг, генеральна угода про надання послуг (MSA).

Окремо розглянуто та виділено основні етапи укладання договорів про надання послуг за допомогою ІТ. До них можна віднести: пошук контрагента та вивчення його діяльності, складання тексту договору, що відповідає усім нормам діючого законодавства та містить усі істотні умови та підписання договору сторонами, у тому числі за допомогою ЕЦП.

Зроблено висновок, що для більшості договорів про надання послуг, укладених за допомогою ІТ необхідно паралельно укласти ще договір про нерозголошення комерційної інформації (NDA). Даний договір укладається між сторонами договору про надання послуг щодо нерозголошення комерційної інформації отриманої та необхідної для його виконання. У ньому повинно бути чітко зазначено, яку інформацію можна, а яку не можна розголошувати третім особа та штрафні санкції за таке розголошення.

Ключові слова: договір, послуги, сторони договору, угода, страхування, медичні послуги, онлайн послуги, інформаційні технології, Інтернет, інформація.

Bernaz-Lukavetska Olena

Regarding the execution of certain types of contracts for the provision of services concluded with the help of IT

The article is devoted to the review and analysis of the execution of certain types of contracts for the provision of services concluded with the help of information technologies. In relation to this issue, the practice and experience of Ukraine and certain European countries were analyzed. The main types of service contracts are clarified. Among which we can distinguish: services in the field of education, services in the field of law, services in the field of medicine, services in the field of finance, transportation services, insurance services, storage services, IT services, outsourcing and IT outsourcing services, transport forwarding services.

Using the analysis of international practice, the following types of contracts for the provision of services, which are very popular recently, have been identified. In particular: web development and programming, graphic design, illustration and other design tasks, marketing, branding or public relations (PR), child and adult care, copywriting, editing or translation, special services such as catering, service, bartending and other forms of live entertainment, Master Services Agreement (MSA).

The main stages of concluding contracts for the provision of services with the help of IT are separately considered and highlighted. These include: searching for a counterparty and studying its activities, drawing up the text of the contract, which meets all the norms of the current legislation and contains all the essential conditions, and signing the contract by the parties, including with the help of EDS.

It was concluded that for most contracts for the provision of services concluded with the help of IT, it is necessary to conclude an agreement on non-disclosure of commercial information (NDA). This contract is concluded between the parties to the contract for the provision of services regarding the non-disclosure of commercial information received and necessary for its implementation.

It should clearly state what information can and cannot be disclosed to third parties and the penalties for such disclosure.

Key words: contract, services, parties to the contract, agreement, insurance, medical services, online services, information technologies, Internet, information.

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.7>

ORCID ID: 0000-0002-0955-1816

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Ще однією проблемою є обмеження обігу земельних ділянок. Указ Президента України «Про введення воєнного стану» може встановлювати заборону на продаж або інші види відчуження земельних ділянок. Це створює труднощі для власників, які не можуть реалізувати свої права

Метою дослідження є комплексний аналіз правового регулювання права власності на землю в Україні, зокрема в умовах воєнного стану, визначення особливостей його реалізації, обмежень та механізмів захисту. Дослідження спрямоване на виявлення проблемних аспектів чинного законодавства та вироблення пропозицій щодо його вдо-

сконалення з метою забезпечення балансу між правами власників землі та суспільними інтересами в умовах надзвичайних обставин.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень ст. 13 Основного Закону нашої держави: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом» [1].

Отже, зазначена стаття Конституції України закріплює основоположні принципи правового режиму природних ресурсів, визначаючи їх як об'єкти права власності українського народу. Ця норма покладає обов'язки на органи державної влади та місцевого самоврядування про право власника від імені народу, що гарантує їхнє відповідне використання в інтересах суспільства.

Ключовими аспектами цього положення є право кожного громадянина користуватися природними ресурсами відповідно до законодавства, а також обмеження користування майном, яке не повинно завдавати шкоди людині та суспільству. Це підкреслює соціальну природу власності та обов'язок держави забезпечувати її раціональне використання.

Крім того, рівність усіх суб'єктів права власності перед законом та захист їх прав підкреслює цінність соціальної справедливості та правопорядку. Таким чином, положення цієї статті формують основу для регулювання відносин, пов'язаних із природними ресурсами, і забезпечують баланс між правами власника, інтересами суспільства та екологічною безпекою.

Водночас, ст. 14 Конституції України регламентує, що «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону» [1].

Проаналізована норма Основного закону нашої держави наголошує про те, що земля є основним національним багатством і підкреслює її цінність та значущість для держави й суспільства. Особлива охорона з боку держави спрямована на збереження земельних ресурсів, їх раціональне використання та захист від незаконного залучення чи нецільового використання.

Право власності на землю гарантується Конституцією, що забезпечує юридичну захищеність суб'єктів, які набувають чи реалізують це право. Водночас реалізація права власності на землю можлива лише в рамках закону, що запобігає зловживанню та ускладненню прозорості у земельних відносинах.

У такий спосіб, положення ст. 14 встановлюють баланс між правами громадян, юридичних осіб та держави як суб'єктів права власності на землю, забезпечуючи дотримання принципів законності, справедливості та суспільного блага у регулюванні земельних відносин.

Водночас, правова регламентація права власності на земельну ділянку відображена в ст. 78 Земельного кодексу України, за яким «право власності на землю – це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками. Воно набувається та реалізується на підставі Конституції України, Земельного кодексу України, а також інших законів, що видаються відповідно до них» [2].

Таким чином, вище зазначена стаття забезпечує системний підхід до регулювання права власності на земельні ділянки, враховуючи їхню специфіку як об'єкта права власності та стратегічного національного ресурсу.

Тому, на нашу думку, можна виділити наступні ознаки змісту права власності на землю, які регламентовані ст. 78 Земельного кодексу України:

1. Комплексність регулювання, яке полягає в тому, що право власності на землю збільшується як сукупність правомочностей володіння, користування та розпорядження, що встановлює широку юридичну базу для реалізації прав суб'єктів. Це регулювання базується нормативно-правових актах, що створюють єдину правову систему нашої держави.

2. Узгодженість із Конституцією України, адже реалізація права власності на землю підпорядковується конституційним принципам, зокрема забезпечення соціального спрямування права власності та досягнення балансу між приватними і суспільними інтересами.

3. Інтеграція з іншими законами, тобто положення Земельного кодексу України регулює

загальні засади права власності, а деталі можуть визначати інші закони, що забезпечують гнучкість правового регулювання залежно від специфіки земельних відносин. Зокрема, положення глави 27 Цивільного кодексу України.

4. Гарантії прав земле власників, які дозволяють уникати порушені права суб'єктів у сфері земельних відносин.

5. Цільове призначення, важлива ознака, адже земельні ділянки повинні використовуватися відповідно до їх цільового призначення, що є ключовим принципом правовідносин у сфері землекористування.

Таким чином, ст. 78 Земельного кодексу України забезпечує системний підхід до регулювання права власності на земельні ділянки, враховуючи їхню специфіку як об'єкта права власності та стратегічного національного ресурсу.

Окрім цього, правова регламентація права власності на землю знаходить своє відображення у главі 27 Цивільного кодексу України. Слід зазначити, що категорія «право власності» є цивільною, і в зазначеному нормативному акті є низка положень, які регулюють право власності різних об'єктів.

Водночас, як зазначають Зигрій О. В. і Сендецька І. В. «право власності на землю є однією з найактуальніших проблем, оскільки закріплене в Конституції України право на землю не знайшло належного відображення в цивільному та господарському законодавстві» [10].

Відповідно до статті 316 Цивільного кодексу України, право власності є правом особи на річ (у даному випадку – земельну ділянку), яке вона може використовувати на власний розсуд, якщо це не суперечить закону [9].

Згідно зі статтею 317 Цивільного кодексу України, власник землі має право володіти, користуватися та розпоряджатися земельною ділянкою, що включає можливість її продажу, дарування, передання в оренду або заставу [9]. Важливим аспектом є те, що Цивільного кодексу України встановлює загальні засади права власності, тоді як більш детальні положення щодо земельних відносин містяться у Земельному кодексі України.

Цивільний кодекс також визначає підстави набуття права власності на землю (ст. 328), серед яких – приватизація, купівля-продаж, спадкування та інші цивільно-правові способи. Водночас, Цивільного кодексу України передбачає можливість примусового припинення права власності у випадках, передбачених законом, зокрема у разі суспільної необхідності (ст. 346) [9].

Таким чином, Цивільний кодекс України закріплює загальні положення про право власності на землю, визначає правомочності власника та встановлює механізми набуття і припинення цього права відповідно до принципів законності та справедливості.

Проте, воєнний стан в Україні, оголошений у зв'язку з повномасштабною військовою агресією, має значний вплив на всі сфери суспільного життя, включаючи регулювання права власності на земельні ділянки. Земля, як стратегічний ресурс, під час воєнного стану відіграє ключову роль у забезпеченні обороноздатності країни, підтримці економіки та життєдіяльності населення. Водночас право власності на землю зазнає обмежень, викликаних потребами державної безпеки. Аналіз правових механізмів та викликів, що виникають у цій сфері, є важливим для забезпечення балансу між інтересами держави та правами громадян.

Правового регулювання права власності на землю під час воєнного стану має наступні особливості:

1. Однією з ключових особливостей є можливість вилучення земельних ділянок для потреб оборони. Відповідно до ст. 41 Конституції України та ст. 148-1 Земельного кодексу України, вилучення земельної ділянки може здійснюватися за умови дотримання таких принципів:

- обов'язкове відшкодування збитків власнику або землекористувачу;
- використання земельної ділянки виключно для визначених законом цілей;
- повернення ділянки після закінчення воєнного стану, якщо це можливо.

На практиці механізм компенсації збитків часто є недосконалим, що створює соціальну напругу серед власників земель. Затримки у виплатах, недостатня правова визначеність розміру компенсації та процедурні складнощі є поширеними проблемами.

2. Інша важлива проблема, на яку звертають увагу дослідники, – це примусове припинення права власності на землю. О. Настіна вказує, що в умовах воєнного стану можлива конфіскація або реквізиція земельних ділянок для забезпечення обороноздатності держави. Вона підкреслює, що правовий механізм такого вилучення повинен бути чітко регламентований, а власники мають отримувати відповідну компенсацію [7].

3. Указ Президента України «Про введення воєнного стану» може передбачати заборону на продаж, дарування, обмін або інші форми відчу-

ження земельних ділянок [3]. Такі заходи спрямовані на запобігання незаконному привласненню земель, збереження стратегічних ресурсів держави та попередження шахрайства в умовах кризи. Проте обмеження обігу земель створює труднощі для власників, які не можуть реалізувати свої права в умовах економічної нестабільності.

4. Органи державної влади посилюють контроль за використанням земельних ділянок під час воєнного стану. Зокрема, можуть встановлюватися особливі умови використання земель сільськогосподарського призначення, земель промисловості та транспорту. Це регулюється постановами Кабінету Міністрів України та наказами Міністерства аграрної політики.

5. Окремо дослідники аналізують зміни в законодавстві, які впливають на право власності на землю. Зокрема, вчені зазначають, що законодавчі новели 2022–2023 років забороняють безоплатну приватизацію державних і комунальних земель, за винятком окремих випадків, таких як наявність нерухомого майна на земельній ділянці [8].

Тому, введений особливий режим на території нашої держави має низку перешкод і проблем у процесі реалізації права власності на земельну ділянку. Насамперед, попри існування загальних норм, законодавство України не завжди враховує специфіку воєнного стану. Наприклад, питання про порядок відшкодування збитків у разі тимчасового вилучення землі залишається не до кінця врегульованим. Також виникають труднощі з виконанням судових рішень у сфері земельних спорів через ускладнення роботи судової системи в регіонах, які постраждали від бойових дій.

Крім цього, суди нерідко ухвалюють суперечливі рішення у земельних спорах, що ускладнює прогнозування результатів справи. Це обумовлено як недосконалістю правового регулювання, так і різними підходами до тлумачення норм права.

Також, окремим питанням є захист прав власників на тимчасово окупованих територіях. Відсутність державної юрисдикції унеможливлює захист прав власників у правовому полі України, що створює ризики втрати прав на землю після деокупації.

Отож, варто погодитись із думкою Т. Є. Харитонова та Є. С. Поліщук, які аналізують правові проблеми та перспективи розвитку земельних, аграрних, екологічних і природоресурсних правовідносин у цьому контексті. Вони зазначають, що воєнний стан вимагає адаптації законодавства для забезпечення ефективного управління

земельними ресурсами та захисту прав власників землі [4].

Інші дослідники, такі як О. В. Дзера, акцентують увагу на необхідності додаткових законодавчих гарантій для забезпечення непорушності права власності в умовах воєнного стану. Він підкреслює, що принцип непорушності є визначальним для інституту права власності та потребує посиленої правової охорони в кризових ситуаціях [5].

Науковці також акцентують увагу на необхідності збереження балансу між державними інтересами та правами власників землі. Так, В. Заєць зазначає, що «воєнний стан передбачає можливість обмеження земельних прав громадян у зв'язку з військовими потребами, що передбачено Конституцією України та спеціальними законами. Він наголошує, що такі обмеження повинні мати тимчасовий характер і застосовуватися лише у разі крайньої необхідності [11].

Таким чином, аналіз наукових досліджень свідчить про те, що питання права власності на землю в умовах воєнного стану є багатограним і потребує подальшого вивчення. Вчені наголошують на важливості вдосконалення законодавчого регулювання з метою захисту прав власників землі, забезпечення національних інтересів і стабільності правовідносин у сфері земельного права.

Володимир Носік зазначає, що «механізм охорони суб'єктивного права власності на землю потребує вдосконалення в умовах сучасних викликів» [6].

Тому, пропонуємо наступні рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання права власності на земельні ділянки під час дії режиму воєнного стану:

1. Удосконалення механізмів компенсації, тобто необхідно прийняти окремий підзаконний нормативно-правовий акт, який чітко регламентуватиме порядок розрахунку та виплати компенсації за тимчасово вилучені земельні ділянки.

2. Посилення державного контролю, адже потрібно забезпечити ефективний контроль за використанням земель, особливо у стратегічно важливих регіонах, з урахуванням інтересів оборони та відновлення.

3. Розробка післявоєнних механізмів є важливою, адже після завершення воєнного стану необхідно створити правові механізми відновлення прав власників земельних ділянок, які зазнали втрат або обмежень у правах під час війни.

Отже, право власності на земельні ділянки під час воєнного стану є важливою сферою пра-

вового регулювання, яка потребує особливої уваги з боку держави. Забезпечення балансу між державними інтересами та захистом прав власників є ключовим завданням для законодавця та правозастосовної практики. Удосконалення правових механізмів, врахування міжнародного досвіду та розвиток єдиної судової практики сприятимуть не лише вирішенню поточних проблем, але й формуванню стабільного правового середовища у післявоєнний період.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що особливості права власності на земельні ділянки в умовах воєнного стану в Україні вимагають збалансованого підходу до забезпечення державних інтересів та захисту прав громадян. Військовий стан зумовлює тимчасові обмеження у використанні та розпорядженні земель ділянками, що регулюються відповідно

до законодавства, зокрема Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Ключовими проблемами є забезпечення прозорого механізму вилучення земель для потреб оборони, ефективного відшкодування збитків власникам та користувачам, а також запобігання зловживанням, пов'язаним із незаконним відчуженням земель. Також відчуються труднощі у судовому захисті прав власників через ускладнений доступ до правосуддя в зонах бойових дій.

Для вдосконалення правового регулювання необхідно розробити чіткі механізми компенсації збитків, забезпечити єдність судової практики у земельних спорах та врахувати міжнародний досвід у вирішенні подібних питань. Баланс між державними потребами і захистом прав власників є ключовим завданням у контексті післявоєнного відновлення країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. ст. 27.
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
4. Харитоновна Т. Є., Поліщук Є. С. Земельні, аграрні, екологічні, природоресурсні правовідносини та правовідносини у сфері альтернативної енергетики в умовах воєнного стану: правові проблеми та перспективи їх розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 268–271.
5. Дзера О. В. Непорушність – визначальний принцип інституту права власності. *Право та управління*. 2011. С. 122–132.
6. Носік В. В. Право власності на землю українського народу: Монографія. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
7. Настіна О. Підстави примусового припинення права власності на землю в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Право України*. 2022. С. 101–115.
8. Реалізація права власності на землю на території України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Вип. 73. С. 45–50.
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44, ст. 356.
10. Зигрій О., Сендецька І. Право власності на землю: сучасні проблеми та перспективи їх вирішення. *Наукові записки: Серія право*. № 14. 2023. С. 55–59. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/254/256>
11. Засць В. Обмеження земельних прав громадян в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Вип. 76(2). С. 8–12.

Демчук Тетяна Ігорівна

Особливості права власності на земельні ділянки в Україні під час воєнного стану

У дослідженні аналізується право власності на земельні ділянки в Україні під час воєнного стану, яке набуває особливої актуальності у зв'язку з впливом війни на земельні відносини. Земля є стратегічним ресурсом держави, і в умовах воєнного стану настає впровадження особливих механізмів регулювання правовідносин, пов'язаних із її використанням, розпорядженням та захистом. Законодавство нашої держави, зокрема Закон України «Про правовий режим воєнного стану» та Земельний кодекс України, надає можливість обмеження права власності, вилучення земельних ділянок для військових потреб та запровадження контролю над їх обігом.

Під час воєнного стану право власності на землю зазнає низькі обмеження. До таких обмежень належить тимчасове вилучення земельних ділянок для розміщення військових об'єктів, введення заборони на продаж або відчуження земельних ділянок у певних регіонах, а також посилення державного контролю за використанням земель. Заходи спрямовані на забезпечення обороноздатності країни, але водночас створюють ці ризики порушення прав власників та користувачів.

Окрім цього, серед ключових проблем можна виділити недосконалість механізму компенсації збитків, завданих власникам у разі вилучення земельних ділянок для потреб оборони. Відсутність чітких та прозорих процедур ускладнює захист інтересів власників і ризик до соціальної напруги. Іншою значною проблемою є обмеження судового захисту в регіонах, де тривають активні бойові дії. Судові установи часто не можуть ефективно розглядати земельні спори, а на тимчасово окупованих територіях питання власності на землю залишаються неврегульованими.

У рамках дослідження представлено також міжнародний досвід регулювання права власності на землю в умовах надзвичайного стану, який може бути корисним для вдосконалення українського законодавства. Особлива увага приділяється ролі держави у забезпеченні балансу між суспільними інтересами та захистом прав власників і землекористувачів.

Таким чином, регулювання права власності на земельні ділянки під час воєнного стану потребує гармонізації законодавства, розробки ефективних механізмів компенсації та судового захисту, а також врахування принципів справедливості та пропорційності. Це сприятиме збереженню земельного фонду держави та забезпечує відновлення правопорядку у післявоєнний період.

Ключові слова: право власності, обмеження права власності, земельні ділянки, воєнний стан, вилучення землі, компенсація збитків, земельні спори.

Demchuk Tetiana

Peculiarities of land ownership in Ukraine during martial law

The study analyzes the right to land ownership in Ukraine during martial law, which becomes particularly relevant due to the impact of war on land relations. Land is a strategic resource of the state, and in conditions of martial law, special mechanisms for regulating legal relations related to its use, disposal and protection are introduced. The legislation of our state, in particular the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” and the Land Code of Ukraine, provide for the possibility of restricting the right to ownership, seizing land for military needs and introducing control over their circulation.

During martial law, land ownership is subject to low restrictions. Such restrictions include the temporary seizing of land for the placement of military facilities, the introduction of a ban on the sale or alienation of land in certain regions, as well as strengthening state control over land use. The measures are aimed at ensuring the country's defense capability, but at the same time create these risks of violating the rights of owners and users.

In addition, among the key problems, one can single out the imperfection of the mechanism for compensating for losses caused to owners in the event of the seizure of land plots for defense needs. The lack of clear and transparent procedures complicates the protection of the interests of owners and the risk of social tension. Another significant problem is the limitation of judicial protection in regions where active hostilities are ongoing. Judicial institutions often cannot effectively consider land disputes, and in temporarily occupied territories, land ownership issues remain unsettled.

The study also presents international experience in regulating land ownership rights in a state of emergency, which may be useful for improving Ukrainian legislation. Particular attention is paid to the role of the state in ensuring a balance between public interests and the protection of the rights of owners and land users.

Thus, the regulation of land ownership rights during martial law requires harmonization of legislation, development of effective mechanisms of compensation and judicial protection, as well as consideration of the principles of justice and proportionality. This will contribute to the preservation of the state's land fund and ensure the restoration of law and order in the post-war period.

Key words: property rights, land, martial law, land expropriation, compensation for losses, land disputes.

УДК 347.23:349.44:346.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.8>

Калітенко Оксана Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0003-1001-3561

ДО ПИТАННЯ ПРО КОРПОРАТИВНІ ПРАВА ОБ'ЄДНАНЬ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ (ОСББ)

Постановка проблеми. Дослідження правової природи та специфіки об'єднань співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) є важливим і своєчасним у контексті розвитку та трансформації сучасного приватного права (зокрема категорії речових прав) та забезпечення ефективного управління спільним майном в багатоквартирному будинку, де на сьогоднішній день проживає переважна більшість людей – фізичних осіб.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю усунення правової невизначеності у цій сфері, що дозволить забезпечити чітке розуміння специфіки правового статусу ОСББ та їхньої ролі в приватних (речових) правовідносинах. Дослідження спрямоване на виявлення особливостей прояву (або непряву) традиційних корпоративних ознак юридичних осіб в правовому статусі ОСББ, а також на розробку пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання означених питань.

Стан дослідження теми. Проблематика правової природи об'єднань співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) викликає тривалі дискусії серед науковців, зокрема в контексті їхньої можливої належності, або ж неналежності до корпоративного права.

ОСББ в сучасних умовах є конкурентною формою управління об'єктами нерухомості (житлом) на рівні із керуючими компаніями та пострадянськими Жеками. Дослідження правової природи цих об'єднань потребує глибокого осмислення, зокрема системного порівняння їхніх ознак із критеріями корпоративного права. Застосування догматичного та порівняльно-правового методів аналізу дозволить сформувати цілісне уявлення про правову природу ОСББ, що є необхідним для вдосконалення нормативно-правового регулювання їхньої діяльності, усунення правових колізій у цій сфері та формування однакової правозастосовчої практики.

Метою статті авторка (діючий голова правління ОСББ «ФРАНКА 41» в місті Одесі) визначає

всестороннє обґрунтування відсутності корпоративних прав у об'єднань співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) через аналіз їх правової природи, особливостей функціонування та нормативного регулювання. Дослідження спрямоване на доведення, що ОСББ не відповідає критеріям корпоративного утворення та не може розглядатися як суб'єкт корпоративних правовідносин.

Результати дослідження є важливими, в першу чергу, для усунення правових колізій у регулюванні діяльності ОСББ та забезпечення єдиного підходу до їх правової природи. Обґрунтування відсутності корпоративних прав у ОСББ дозволить уникнути помилок у правозастосуванні, гармонізувати законодавство в частині управління багатоквартирними будинками та забезпечити ефективний щоденний захист прав співвласників. Ці обставини, у свою чергу, сприятимуть підвищенню прозорості діяльності ОСББ, усуненню конфліктів між співвласниками та покращенню умов управління житловим фондом в Україні.

Виклад основного матеріалу. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) є юридичною особою, створеною відповідно до Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку». Як відомо (стаття 1 Закону), ОСББ створюється і функціонує для реалізації прав співвласників щодо утримання та управління спільним майном багатоквартирного будинку. В Законі чітко визначається, що ОСББ є неприбутковою юридичною особою і відповідно не здійснює господарську діяльність. Однак правовий статус ОСББ, а саме його співвідношення з корпоративними утвореннями, і на сьогодні залишається об'єктом тривалих наукових дискусій та практичних непорозумінь правозастосовуючих органів, судових інстанцій.

З одного боку, частина науковців розглядає ОСББ як корпоративне утворення. Наприклад, прихильники цієї позиції наголошують, що ОСББ має організаційну структуру, яка характерна

для корпоративних організацій. Зокрема, статут ОСББ, що визначає права й обов'язки співвласників, а також порядок прийняття рішень, є типовим для корпоративного права. Крім того, управління ОСББ здійснюється колективно через загальні збори співвласників, правління та ревізійну комісію, що відображає корпоративний характер ухвалення рішень. Окремі науковці, такі як Браславець Ю. Ю. [1], Вешневська А. В. [2] наголошують, що ОСББ функціонує як централізована організація, де співвласники діють спільно, що свідчить про його корпоративні риси.

З іншого боку, існує позиція, згідно з якою ОСББ має житлово-правову природу, яка суттєво відрізняється від корпоративної. Прихильники цього підходу вказують, що ОСББ не має статутного капіталу, який є ключовою ознакою корпоративних утворень. Усі внески співвласників спрямовуються виключно на утримання спільного майна і не формують майнової основи для господарської діяльності організації. Крім того, права членства в ОСББ є невідчужуваними і переходять до нового власника квартири автоматично, що унеможливує їх вільне відчуження або передачу, характерне для корпоративного права. Дослідники, такі як Тарасов А. В. [3], Савицький А. Я. [4, 5] підкреслюють, що ОСББ виконує виключно функцію управління спільним майном, що є цивільно-правовою, житлово-правовою, а не корпоративною діяльністю.

Водночас окремі науковці [6] займають проміжну позицію, розглядаючи ОСББ як гібридну організацію, яка має риси як приватного (житлово-правового), так і корпоративного утворення. Зокрема, дослідники, такі як Мірза С. С., визнають, що ОСББ має організаційну структуру, властиву корпоративним утворенням, проте її діяльність залишається обмеженою управлінням спільним майном, що характерно для житлового права. Вони також зазначають, що судова практика нерідко трактує ОСББ як корпоративне утворення, що свідчить про відсутність однозначності в правозастосуванні.

Додатково слід зазначити, що окремі автори, такі як Бізонич Д. В. [7], Мартиненко В. О. [8] акцентують увагу на тому, що ОСББ виконує частково публічні функції, пов'язані із забезпеченням належного стану житлової інфраструктури. Вони розглядають ОСББ як інструмент реалізації державної житлової політики, який має виконувати не лише житлово-правову, а й публічно-правову функцію.

Таким чином, аналіз різних наукових підходів демонструє, що правовий статус ОСББ є склад-

ним і багатогранним питанням, яке потребує подальшого дослідження. Відсутність статутного капіталу, невідчужуваність прав членства та обмеження діяльності виключно управлінням спільним майном свідчать на користь приватно-правової природи ОСББ. Водночас організаційна структура і колективний характер прийняття рішень додають цим об'єднанням деяких окремих рис корпоративних утворень. Подальше осмислення правової природи ОСББ є необхідним для гармонізації законодавства, усунення правових колізій і забезпечення ефективного функціонування цієї форми організації відносин співвласників у багатоквартирному будинку.

Корпоративні права є особливим видом прав, які мають специфічні ознаки та критерії, що дозволяють відокремити їх від інших правових категорій. Їхнє визначення й аналіз є надзвичайно важливим у контексті дослідження правової природи об'єднань співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ). Вважаємо, що порівняння цих критеріїв із правами співвласників ОСББ допомагає обґрунтувати позицію щодо відсутності корпоративної природи у цього виду об'єднань.

Так однією з ключових ознак корпоративних прав традиційно вважається наявність статутного капіталу, сформованого з майнових внесків учасників. Він формує правовий статус корпорації, забезпечує її здатність вступати у цивільно-правові відносини, укладати договори та здійснювати інші операції, передбачені законодавством. Внесення капіталу засновниками або акціонерами свідчить про реальну матеріальну підтримку підприємства, що є необхідною умовою для його функціонування в умовах ринкової економіки. В ОСББ, натомість, статутний капітал відсутній, а кошти співвласників використовуються не для матеріальної підтримки підприємства, а виключно для утримання власного спільного майна, без формування майнової бази самого об'єднання, як юридичної особи.

Ще однією важливою ознакою є відчужуваність прав членства. У корпоративних утвореннях учасники мають право відчужувати свої частки або акції. Відчужуваність прав членства характеризується можливістю передачі або відчуження прав, що виникають у зв'язку з набуттям участі в корпоративних відносинах. У корпоративних структурах, таких як акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, права членства часто уособлюються в формі цінних паперів (акцій, паїв) або в інших формах капітальної участі. Правова природа відчужува-

ності цих прав полягає у визначенні спеціального режиму передачі прав, встановленні обмежень та умов, за яких така передача може здійснюватися, що спрямовано на захист інтересів усіх учасників корпоративного процесу. Натомість в ОСББ членство є невідчужуваним і нерозривно пов'язаним із правом власності на квартиру, інше житлове або нежитлове приміщення. Це означає, що права членства автоматично (навіть незалежно від бажання чи небажання) переходять до нового власника приміщення, що виключає можливість їх продажу чи передачі окремо від об'єкта нерухомості.

Далі, імовірно, слід звернути увагу на можливість впливу учасників на майнову основу організації. У корпоративних утвореннях учасники можуть впливати на розмір статутного капіталу через додаткові внески або розподіл часток. У членів ОСББ такого права немає, оскільки всі внески є цільовими і використовуються лише для покриття витрат на користування та утримання спільного майна. Крім того, корпоративні права включають право учасників претендувати на частку майна у разі ліквідації утворення. В ОСББ це право трансформується у право співвласників отримати частину залишкового майна відповідно до своїх часток у спільній власності, що свідчить про речово-правову, а не корпоративну природу організації.

Мета діяльності корпоративних утворень зазвичай полягає в отриманні прибутку, який може бути розподілений між учасниками. В ОСББ такої мети немає. Це неприбуткова організація, створена виключно для управління спільним майном, що є ще одним свідченням відсутності корпоративного характеру в її діяльності.

Розподіл прибутку визначають наступною відмінною ознакою корпоративних прав. Учасники корпоративного утворення мають право на отримання дивідендів або інших форм прибутку. Розподіл прибутку як визначальна ознака корпоративних прав є фундаментальним елементом сучасної корпоративної системи, що відображає економічну суть діяльності юридичної особи та визначає її взаємовідносини з учасниками корпоративного процесу. Цей інститут має як економічне, так і юридичне значення, адже забезпечує розподіл створеної доданої вартості між власниками капіталу, стимулюючи інвестиційну активність та сприяючи стабільності корпоративного управління. В той же час в ОСББ співвласники не отримують (і не можуть отримувати) жодного доходу, оскільки всі внесені кошти спрямовуються

на утримання, користування та обслуговування спільного майна – будинку, в якому знаходиться квартира – об'єкт права приватної власності.

Нарешті, питання юридичної відповідальності учасників також є важливим критерієм. У корпоративних утвореннях відповідальність учасників зазвичай обмежується розміром їхніх внесків. В ОСББ співвласники відповідають за борги об'єднання пропорційно до своїх часток у спільній власності (якщо інше не визначено статутом ОСББ).

На фоні явних відмінностей ОСББ від корпоративних утворень, водночас спостерігається і деяка схожість цих юридичних осіб, зокрема у праві співвласників брати участь в управлінні об'єднанням. В обох випадках це право реалізується через голосування на загальних зборах. Проте в ОСББ управлінські рішення обмежуються виключно питаннями, пов'язаними з користуванням, експлуатацією та утриманням майна, тоді як у корпоративних утвореннях ці рішення часто стосуються значно ширшого кола питань, включаючи безпосередньо комерційну діяльність.

Управління об'єднаннями співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) є важливим аспектом, що відображає їхню правову природу і дозволяє визначити, чи є ці організації суб'єктами корпоративних відносин. Управління ОСББ також регулюється Законом України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», відповідно до якого основними органами управління є загальні збори співвласників, правління та ревізійна комісія або ревізор. Загальні збори є вищим органом управління, який приймає рішення з усіх ключових питань діяльності ОСББ, включаючи затвердження бюджету, вибори правління, визначення розміру внесків і затвердження кошторису. Правління, як виконавчий орган, здійснює оперативне управління об'єднанням і виконує рішення загальних зборів, а ревізійна комісія або ревізор контролює фінансово-господарську діяльність ОСББ.

На перший погляд, така структура може нагадувати організаційну побудову корпоративних утворень. Проте суттєві відмінності у функціональних аспектах діяльності цих органів дозволяють стверджувати, що управління ОСББ має іншу правову природу. Так відрізняються принципи прийняття рішень в ОСББ та корпоративних утвореннях. У корпоративних утвореннях розподіл голосів зазвичай здійснюється відповідно до часток учасників у статутному капіталі. Натомість у ОСББ кількість голосів кожного співвласника пропорційна до площі його приміщення в будинку, якщо інше

не обумовлюється в статуті. Крім того, рішення ОСББ мають суто цільовий характер і стосуються виключно питань володіння, користування та утримання спільного майна. У корпоративних утвореннях спектр питань, які вирішуються загальними зборами, значно ширший і включає будь-які аспекти комерційної підприємницької діяльності.

Функціональні обмеження діяльності органів управління ОСББ є ще одним свідченням їхньої приватно-правової (речової) природи. Правління не має права займатися підприємницькою діяльністю або використовувати кошти співвласників у комерційних цілях. Загальні збори співвласників ухвалюють рішення, спрямовані виключно на забезпечення належного функціонування будинку, наприклад, щодо проведення ремонтних робіт чи оплати комунальних послуг. Така обмеженість відсутня у корпоративних утвореннях, де органи управління можуть приймати рішення, спрямовані на досягнення прибутку або розширення комерційної діяльності.

Узагальнюючи викладену інформацію можна зазначити, що управління ОСББ має низку принципів відмінностей від корпоративних утворень. Відсутність статутного капіталу, невідчужуваність прав членства, обмежений характер управлінських рішень, цільове призначення внесків та залежність прав від права власності на приміщення свідчать про те, що ОСББ є інструментом колективного управління спільним майном, а не суб'єктом корпоративних відносин. Ці особливості підтверджують, що правова природа ОСББ відноситься до цивільного (речового) права і суттєво відрізняється від корпоративного права. Тому трактування ОСББ як корпоративних утворень є необґрунтованим і потребує чіткого законодавчого розмежування.

На сьогоднішній день Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» має низку прогалин і суперечностей, які створюють окремі проблеми у правозастосуванні та функціонуванні ОСББ. Серед основних прогалин, без сумніву, варто зазначити відсутність чіткого визначення правової природи ОСББ. Закон не дає однозначної відповіді, чи є ОСББ суб'єктом корпоративного чи цивільного (речового) права, що ускладнює правозастосування та викликає поширені суперечності у судовій практиці. Також остаточно не врегульовано в Законі механізми розв'язання конфліктів між співвласниками. У випадках, коли виникають спори щодо розподілу витрат, управління майном або прийняття

рішень, учасники змушені звертатися до загальних норм цивільного права, що не завжди відповідає специфіці таких спорів.

Ще однією суперечністю є неврегульованість питання примусового членства. Закон встановлює автоматичне членство у ОСББ для всіх власників приміщень, але не дає можливості для відмови від такого членства чи врегулювання конфліктів із власниками, які не бажають брати участь у діяльності об'єднання. Також спостерігається невідповідність між правами і обов'язками співвласників. Хоча всі співвласники формально мають рівні права в управлінні будинком, обов'язки з утримання спільного майна накладаються на них пропорційно до площі приміщень, що часто викликає незадоволення. Таким чином, Закон потребує суттєвого доопрацювання, аби усунути існуючі прогалини й суперечності, зробивши правове регулювання ОСББ більш ефективним, збалансованим і однозначним.

Аналіз судової практики з питань створення і діяльності ОСББ свідчить про те, що питання корпоративних аспектів діяльності ОСББ часто стає предметом судових спорів, що пов'язано з різним трактуванням правової природи цих об'єднань. У багатьох випадках суди змушені враховувати специфіку діяльності ОСББ та їх відмінність від класичних корпоративних утворень. Разом із тим, відсутність чіткого законодавчого регулювання призводить до появи різних підходів у правозастосуванні.

Серед найбільш поширених категорій спорів, пов'язаних із діяльністю ОСББ, варто виділити конфлікти щодо розподілу голосів на загальних зборах. У судовій практиці часто виникають питання про те, чи є пропорційний розподіл голосів залежно від площі приміщення справедливим і чи відповідає цей механізм принципам рівності прав співвласників. Окремі судові рішення вказують на потенційну дискримінацію власників невеликих квартир, чії права на управління спільним майном фактично обмежені через менший вплив у голосуванні.

Іншим важливим напрямом судової практики є спори щодо обов'язковості рішень, ухвалених загальними зборами. Деякі співвласники оскаржують рішення, вважаючи, що вони порушують їхні права, наприклад, коли йдеться про встановлення додаткових внесків чи проведення капітальних ремонтів. Суди у таких справах зазвичай враховують, чи були дотримані всі процедурні вимоги, передбачені Законом України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», включаючи кворум і правомірність голосування.

Особливу увагу у судовій практиці привертають також питання відповідальності співвласників за борги ОСББ. У багатьох випадках суди змушені вирішувати, чи може ОСББ примусово стягувати борги зі співвласників, які відмовляються виконувати свої фінансові зобов'язання. Відсутність чітких норм у Законі створює труднощі у визначенні меж відповідальності кожного співвласника та механізмів примусового виконання рішень загальних зборів.

Цікавою є також практика щодо оскарження рішень ОСББ, ухвалених із використанням електронного голосування. Суди нерідко стикаються з питаннями, пов'язаними з легітимністю таких рішень, зокрема щодо належної ідентифікації учасників голосування та захисту їхніх прав. Через недостатню регламентацію процедури електронного голосування суди часто змушені застосовувати загальні положення цивільного законодавства, що не завжди враховує специфіку діяльності ОСББ.

Окрему категорію становлять спори між співвласниками та правлінням ОСББ щодо повноважень останнього. У деяких справах співвласники оскаржують дії правління, вважаючи, що воно перевищило свої повноваження або ухвалило рішення, які повинні були затверджуватися загальними зборами. Суди у таких випадках аналізують статут ОСББ і законодавчі положення, однак відсутність чіткого розмежування компетенцій між органами управління ОСББ призводить до різних підходів у вирішенні таких спорів.

Таким чином сучасна судова практика демонструє, що діяльність ОСББ часто виходить за межі чітко врегульованих законодавством питань, що породжує низку спірних ситуацій. Однією з голов-

них проблем є недостатність законодавчого регулювання, що змушує суди використовувати загальні положення цивільного права, які не враховують всіх особливостей ОСББ. Це підтверджує важливість системного вдосконалення нормативно-правової бази, аби уникнути юридичних колізій і забезпечити єдиний підхід до правозастосування. Судова практика найчастіше підкреслює, що ОСББ не має ознак корпоративності, а їхня діяльність пов'язана виключно із речово-правовими відносинами. Це ще раз доводить потребу чіткого законодавчого визначення правового статусу ОСББ, що дозволить зменшити кількість спорів і забезпечити ефективне функціонування цих об'єднань.

Висновки. Аналіз правової природи об'єднань співвласників багатоквартирного будинку проведений у статті, чітко демонструє, що ОСББ не можуть бути віднесені до суб'єктів корпоративного права. Ця позиція ґрунтується на кількох ключових аргументах, які підтверджують відсутність у ОСББ визначальних ознак корпоративності.

На основі проведеного аналізу можна дійти висновку, що ОСББ слід розглядати як специфічну самостійну форму організації співвласників багатоквартирного будинку, правова природа якої ґрунтується на засадах цивільного, речового, а не корпоративного права. Відсутність у ОСББ ознак корпоративності потребує чіткого законодавчого розмежування для уникнення правових колізій і забезпечення ефективного функціонування цього інституту. Подальше вдосконалення нормативно-правового регулювання ОСББ має сприяти підвищенню прозорості їх діяльності, захисту прав співвласників і вдосконаленню системи управління житловим фондом в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Браславець Ю. Ю. Проблеми визначення правового становища об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015, № 5. С. 96–98.
2. Вешневська А.В. Зарубіжний досвід розвитку ОСББ як новітньої форми діяльності ЖКГ. *Економіка будівництва і міського господарства*. 2012, Т. 8. № 3. С. 191–198.
3. Тарасов А. В. ОСББ VS власники: концепції оптимальної взаємодії. *Часопис цивілістики*, 2020. Вип. 39. С. 36–40.
4. Савицький А. Я. Правове регулювання цивільних відносин у сфері управління та обслуговування ОСББ: дис...доктора філос. 081-Право. Одеса, 2022. 186 с.
5. Савицький А. Я. Напрямки вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері управління та обслуговування багатоквартирних житлових будинків у розрізі євроінтеграційного курсу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 57 (1). С. 78–81.
6. Мирза С.С. Цивільно-правовий статус управителя та балансоутримувача за договором про надання послуг з управління багатоквартирним будинком. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 1. С. 79–82.
7. Бізониц Д.В. Проблеми та шляхи вдосконалення нормативно-правового забезпечення державного регулювання управління багатоквартирними будинками. *Публічне управління та митне адміністрування*. № 1 (28), 2021. С. 11–19.
8. Мартиненко В. О. Особливості державного регулювання механізмів розвитку об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. *Економіка і суспільство*, 2017. № 10. С. 541–546

До питання про корпоративні права об'єднань співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ)

У статті проведено ґрунтовний правовий аналіз природи об'єднань співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) з метою визначення їхнього місця у системі правовідносин та доведення відсутності корпоративного характеру в їхній діяльності. Авторка детально досліджує основні ознаки корпоративних прав, такі як наявність статутного капіталу, відчужуваність прав членства, підприємницька мета діяльності, і порівнює їх із правами та обов'язками співвласників ОСББ. У результаті обґрунтовано, що ОСББ позбавлене ключових ознак корпоративних утворень, хоча разом з тим і має окремі схожі риси.

У статті акцентовано увагу на тому, що відсутність статутного капіталу та цільовий характер внесків співвласників, які використовуються виключно для утримання (обслуговування) спільного майна, підтверджують цивільно-правову (речову) природу ОСББ. Невідчужуваність прав членства, їх нерозривний зв'язок із правом власності на квартиру або нежитлове приміщення, а також обмежений обсяг компетенції органів управління ОСББ є додатковими аргументами на користь цієї позиції.

У статті також проаналізовано судову практику, яка демонструє неоднозначне трактування правового статусу ОСББ, викликане недостатньою визначеністю законодавчих норм. Виокремлено ключові прогалини в Законі України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», зокрема щодо механізмів вирішення конфліктів між співвласниками, регламентації електронного голосування та чіткого розмежування компетенції органів управління.

На основі проведеного аналізу авторка доводить, що ОСББ слід розглядати виключно як інструмент управління спільним майном багатоквартирного будинку, що функціонує в межах цивільного, речового, житлового, а не корпоративного права. Запропоновано вдосконалення нормативно-правового регулювання ОСББ з метою усунення існуючих правових колізій, забезпечення захисту прав співвласників та підвищення прозорості їхньої діяльності.

Ключові слова: право приватної власності, здійснення права спільної власності, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, правовий статус ОСББ, житлові приміщення, нежитлові приміщення.

Kalitenko Oksana

On the Issue of Corporate Rights of Apartment Building Co-Owners Associations (OSBB)

The article provides a thorough legal analysis of the nature of apartment building co-owners associations (OSBB) to determine their place in the system of legal relations and to substantiate the absence of a corporate nature in their activities. The author examines in detail the main characteristics of corporate rights, such as the presence of charter capital, the transferability of membership rights, and the entrepreneurial purpose of the activity, comparing them with the rights and obligations of OSBB co-owners. As a result, it is substantiated that OSBB lacks the key features of corporate entities, although it does exhibit certain similar characteristics.

The article emphasizes that the absence of charter capital and the targeted nature of co-owners' contributions, which are used exclusively for the maintenance (servicing) of common property, confirm the civil-law (proprietary) nature of OSBB. The non-transferability of membership rights, their inseparable connection with the ownership right to an apartment or non-residential premises, and the limited competence of OSBB management bodies serve as additional arguments in favor of this position.

The article also analyzes judicial practice, which demonstrates the ambiguous interpretation of the legal status of OSBB due to the insufficient clarity of legislative provisions. The key gaps in the Law of Ukraine "On Associations of Co-Owners of Multi-Apartment Buildings" are highlighted, particularly regarding mechanisms for resolving conflicts between co-owners, regulations on electronic voting, and the clear delineation of the competence of management bodies.

Based on the conducted analysis, the author argues that OSBB should be considered exclusively as a tool for managing the common property of an apartment building, functioning within the framework of civil, property, and housing law rather than corporate law. The article proposes improvements to the legal regulation of OSBB to eliminate existing legal conflicts, ensure the protection of co-owners' rights, and enhance the transparency of their activities.

Key words: right of private ownership, exercise of joint ownership rights, apartment building co-owners association, legal status of OSBB, residential premises, non-residential premises.

В період дії *jus civile*, суворо формального права, суб'єктами цивільних правовідносин були вільні люди. Але не всі вільні люди могли здійснювати свої права. Батьки сімейства здійснювали права в інтересах членів своєї родини. Тобто, хоча син міг бути повнолітнім, вільним громадянином римської держави, він не міг бути особою свого права. В цілому суб'єктами права могли бути всі вільні люди: громадяни Риму, іноземці, особи без громадянства. Не могли бути суб'єктами права тільки раби. Тому, звичайно, виникає певна потреба для негромадян у здійсненні права за допомогою інших осіб, які такі дії можуть здійснити. Відповідно римляни застосовували певні припущення, які дозволяли обійти певним чином принцип формалізму, який властивий *jus civile*.

Прикладом такого припущення є існування рабського та іншого пекулія. У римському праві претору надавалося право застосовувати певну сукупність заходів (*adecticiae qualitatis*) для забезпечення виконання батьками сімейства зобов'язань, які були укладені рабом або сином.

Поступово, із розвитком економічних відносин і еволюції цивільного права виникають і інші види представництва, пов'язані із договором. Так виникають відносини із квазіконтрактних зобов'язань, таких як ведення чужих справ без доручення (*negotiorum gestio*). Цей інститут виникає у добу пізньої Республіки та Принципату, і передбачає захист інтересів особи, яка уклала угоди та здійснювала різноманітні дії в інтересах іншої особи. На підставі договору доручення (*mandatum*) мандатарій (повірений) укладав угоди. За договором доручення могли здійснюватися фактичні та юридично значні дії. Договір був безоплатним. Вважалося, що *mandatum* походить із дружньої послуги, «*ex officio atque amicitia*». Якщо за здійснення таких дій передбачалася плата, то вважалося, що здійснювався найм. А працювати за наймом для римського громадянина вважалося дещо ганебним. Але все ж таки, мандатарій міг отримати певний подарунок, як віддяку у формі «*merces*», або пізніше, «*honor*». Треба зазначити, що незважаючи на безоплатність доручення, повноваження мандатарія і його поведінка ретельно врегульовувалося. В цьому вбачається початок формування інституту представництва у римському праві. Формуються і інші схожі рими із сучасним представництвом: можна було вчиняти дії не тільки особисто (що вимагалось спочатку за римським правом), але й доручалось виконання іншим особам. В той же час

поручитель відповідав за дії залучених осіб як за свої власні.

Еволюція представництва дозволяє виявити ключові аспекти формування основних положень представництва та правового положення суб'єктів у римському приватному праві і у сучасному цивільному праві України. Еволюція розвитку представництва у римському праві відображає вплив у змінах у соціальному, економічному та політичному житті. Суб'єктами у римському праві вважались особи із певним правовим статусом. Тому зміни у правовому статусі суб'єктів відображались також у інших інститутах. Спочатку існування римського права це було обмежене коло осіб, але разом із ускладненням соціального та економічного життя виникають нові елементи правового статусу суб'єктів.

У ранній період угоди можливо було укласти тільки батькам сімейства. Відносини, схожі на представництво вже почали формуватися. Дозволялось укласти угоди через підвладних або рабів, але, звичайно, в інтересах батька сімейства.

У класичний період інститут представництва у римському праві ускладнюється. Виникає така посадова особа як *procurator*, який виконує функції управляючого та діяв в інтересах та від імені власника майна. Виникає також договір доручення (*mandatum*).

У період Пізньої Імперії розробляються певні правила, правове регулювання відносин представництва. Посилюється роль юридичних представників у суді. Розвивається і посилюється правове положення юридичних осіб, корпорацій, що проявлялося у розвитку формального та неформального представництва.

Римська Імперія характеризується постійним значним географічним розширенням та соціально економічним ускладненням. З'являються нові категорії суб'єктів права, фізичні особи (іноземці, латини, вільновідпущеники) які часто не могли безпосередньо брати участь у цивільному обігу.

Діалектика правового положення колонів яскраво підкреслює еволюцію розвитку представницьких відносин. Показовим є приклад змін у правовому статусі і ролі у цивільних правовідносинах колонів, як вільних людей та громадян Риму. Правовий статус колонів еволюціонував із часом, відображаючи зміни у економічних потребах імперії та посилення тяжкості сільської праці [1].

Криза рабовласницького господарства у III–IV ст. н.е. призвела до закріпачення колонів, вони стають новою робочою силою. Закріпа-

чення колонів на землі було оформлене шляхом заборони на вільний перехід від одного землевласника до іншого. Ульпіан писав: «Колони прикріплені до землі, яку вони обробляють, та не можуть бути відділені від неї без дозволу господаря» (D.50.16.98). Ускладнення господарських відносин в аграрному секторі призвело до активного використання інститутів прямого та опосередкованого представництва.

Посилення залежності колонів та пов'язаний із ним розвиток представництва стали частиною більш масштабного процесу переходу від класичного римського права до ранньофеодального права. Це відобразилось у закріпленні принципів особистої залежності у праві, що стало підґрунтям кріпацтва у Середньовічній Європі, а також у посиленні ролі представників у майнових відносинах. У Середньовіччі це стало початком формування інститутів представництва та довіреності.

Відносини в інтересах інших осіб на прикладі колонів у Стародавньому Римі виглядали наступним чином: вони виконували роботу в інтересах інших осіб, землевласників. Вони не були рабами, але їхня особиста свобода була обмежена, вони були закріплені до землі і не могли вільно її залишати. Обов'язки колонів можна порівняти із договором підряду, оскільки вони мали виконати певний обсяг робіт та надати результати труда. Але підряд у римському праві передбачав свободу укладання договору між сторонами, а колони були закріплені за землею. На відміну від договору підряду колони не отримували винагороду, вони працювали для власного виживання. Колони могли виконувати функції близькі до найманої праці так і до підрядних відносин, що демонструє поступову еволюцію та змішування правових інститутів у пізньому римському праві.

Землевласники, особливо великі, рідко коли взаємодіяли із колонами особисто. Для управління своїми володіннями вони призначали представників, які були посередниками із землевласниками та колонами. Самі колони, були обмежені у правах і могли приймати участь у відносинах тільки через посередників, якщо це стосувалося їх юридичних відносин із третіми особами, наприклад, щодо оренди знарядь праці або продажу надлишків врожаю.

Ще одним дискусійним питанням в темі дії в інтересах інших осіб є роль органів юридичної особи як представників юридичної особи. Не завжди органи юридичної особи є представниками юридичної особи, хоча завжди вони діють в інтересах і від імені самої юридичної особи.

У класичному римському праві юридичні особи не існували у тому вигляді, в якому вони розуміються зараз. Однак окремі об'єднання (*corpora* або *universitates*) визнавалися правоздатними.

У римському праві юридичні особи не мали повноцінної самостійної волі. Для того, щоб реалізувати свої права необхідним була участь фізичних осіб. Звідси і виникає зв'язок із інститутом представництва. (D. 38,3:35,1:50; 50,1). Хоча сама по собі юридична особа не мала волі, вона розглядалася як правоздатний суб'єкт. Воля виражалася через дії представників, що пізніше стало основою для закріплення концепції «правоздатності за допомогою органів». Корпорації діяли через збори своїх учасників або через голів (*magistri*, *rectores*), або за допомогою спеціально уповноважених представників у процесі – *actors*. А благодійні організації діяли за допомогою спеціально уповноважених осіб, які призначалися або власником або духовною владою.

Інститут представництва у римському праві, особливо у класичному римському праві, мав опосередковане відношення до юридичних осіб. Представник (наприклад, управляючий) діяв від імені іншої особи але із особистою відповідальністю.

Римська ідея корпорацій стала основою для розвитку інституту юридичних осіб у середньовіччі та у Новий час. З'явилася концепція «фікції» юридичної особи, відповідно до якої юридична особа є штучним утворенням, яке виникло за допомогою права. Був розроблений інститут органів юридичної особи, який став важливою складовою сучасного корпоративного права. Розвиток інституту прямого представництва дозволило спростити укладення правочинів від імені юридичної особи.

Серед механізмів, які допомагали римському праві здійснювати вчинення і захист інтересів інших осіб застосовувалось *in jure cession*. Уданий судовий процес надавав змогу залучати сторонніх осіб для здійснення своїх суб'єктивних прав. За допомогою *ratihabitio mandato comparatur* схвалення дій представника здійснювалось представництва у відносинах ведення справ без доручення.

Таким чином, римське право заклало основи для майбутнього розуміння юридичних осіб та представництва, однак їхній зв'язок проявлялася зазвичай не через теоретичне осмислення, а через практичне застосування. Сучасне право розвинуло та систематизувало ці ідеї, зробивши

юридичну особу самостійним суб'єктом із самостійним механізмом реалізацію прав через представництво.

У середньовіччі канонічне право внесло значний вклад у розвиток представництва, особливо у сфері договірних прав.

У середньовічному цивільному праві представництво набуває все більшого значення, особливо в торгівельних відносинах, де агенти діяли від імені купців, укладаючи угоди та представляючи їхні інтереси [2]. Застосовувалися концепції *agent* та *procurator*. Хоча в сучасному розумінні *agent* у Середньовіччі не використовувався, проте канонічне право використовувало таку категорію у розвитку концепції представництва.

Пізніше в період проведення кодифікацій, інститут представництва набув більш чіткого врегулювання. Французький цивільний кодекс 1804 року (Кодекс Наполеона) вперше чітко врегулював інститут представництва. Вже виникають поняття довіреності і розроблений договір доручення. Ці положення були розвинуті у подальших правових системах.

В Німецькому цивільному уложенні 1896 року було запроваджено спеціальні норми, що регулюють представництво, виділені договірне та законне представництво, а також статутне представництво.

На сучасному етапі європейське право зберегло положення, сформульовані у Новий час. Розрізняє добровільне і законне представництво. Представництво відіграє ключову роль у договірних та зобов'язальних відносинах. Збереглися положення, що еволюціонували із часів римського права, та були адаптовані відповідно сучасних потреб.

Цивільне право сучасної України ґрунтуються в багатьох випадках на положеннях романо-германської правової системи, рецитувало багато положень римського приватного права. Також існує поділ на законне та договірне представництво, а також представництво за судовим рішенням. Запозиченнями із європейської традиції регулювання договірних відносин є детальна регламентація довіреності, яка є основним інструментом реалізації представництва у договірних відносинах.

Висновки. Еволюція представництва від часів римського права до сучасного цивільного права Європи та України демонструє безперервний розвиток правових механізмів. Римське право заклало основу цього інституту, середньовічне право розширило його межі, а сучасні правові системи адаптували представництво до складних правовідносин. Це підтверджує, що римські юристи розробили ідеї, які продовжують впливати на сучасне правове регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Keit Hopkins, «Conquerors and Slaves». URL: <https://www.cambridge.org/core/books/conquerors-and-slaves/4A0A5E6A9E6D3E6A9E6D3E6A9E6D3E6A>
2. Грубінко Г. Історія держави і права зарубіжних країн. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37725>

Бабич Ірина Григорівна

Еволюція інституту представництва від римського до сучасного цивільного права

У статті досліджено еволюцію інституту представництва від римського права до сучасного цивільного законодавства України та Європи. Розкрито основні етапи формування правових норм, що регулюють представництво, починаючи з *jus civile* до сучасних правових систем. Проаналізовано вплив соціально-економічних та політичних трансформацій на розвиток представницьких відносин.

Еволюція інституту представництва також демонструє взаємозв'язок правових механізмів із соціально-економічними процесами. У статті акцентовано увагу на ролі представництва у регулюванні відносин у різних історичних епохах. Так, в епоху Римської імперії представництво використовувалося для забезпечення прав малозахищених категорій осіб, таких як діти чи підвладні члени родини. З часом цей інститут трансформувався і почав охоплювати дедалі ширші сфери правовідносин, зокрема торгівлю, майнові угоди та процесуальне право.

Наголошується, що у римському праві не визнавалися договірні форми прямого представництва, але існували опосередковані механізми, зокрема *in jure cession* та *negotiorum gestio*. Представництво розвивалося як спосіб забезпечення прав малолітніх, підвладних осіб, а також рабів, що мали обмежену правоздатність. З розвитком економіки виникли нові форми представництва, включаючи договір доручення (*mandatum*), який заклали основи сучасного розуміння інституту.

Окрема увага приділена процесуальному представництву, еволюції правового статусу суб'єктів, зокрема колонів, та їхньому впливу на формування сучасних правових норм. Проаналізовано розвиток представництва у середньовічному канонічному праві, де закладалися концепції *agent* та *procurator*, а також в кодифікованих системах права, таких як Французький цивільний кодекс та Німецьке цивільне уложення.

Було розглянуто етапи переходу від формалізму римського права до гнучкіших підходів у середньовічному та сучасному цивільному праві. Середньовічні правові системи внесли значний внесок у розвиток договірних пред-

ставництва, зокрема через канонічне право, яке заклало основи для пізнішого розмежування представництва за договором та за законом. Це стало базою для формування сучасних підходів, які використовуються в правових системах Європи та України.

У статті підкреслено, що сучасне українське цивільне право зберегло багато положень романо-германської правової традиції, зокрема поділ на законне та договірне представництво, а також регламентацію довіреності. Римське право стало основою для розробки універсальних правових інститутів, які адаптовано відповідно до сучасних потреб.

Ключові слова: представництво, римське право, договір доручення, цивільне право України, еволюція права, законне представництво.

Babych Iryna

Evolution of the institute of representation from roman to modern civil law

The article explores the evolution of the institute of representation from Roman law to modern civil legislation in Ukraine and Europe. It highlights the main stages of the formation of legal norms governing representation, starting from *jus civile* to contemporary legal systems. The influence of socio-economic and political transformations on the development of representative relations is analyzed.

The evolution of the institute of representation also demonstrates the interconnection of legal mechanisms with socio-economic processes. The article emphasizes the role of representation in regulating relations across various historical periods. In the Roman Empire era, representation was used to ensure the rights of vulnerable groups such as children or subordinate family members. Over time, this institute transformed and began to cover increasingly broader spheres of legal relations, including trade, property transactions, and procedural law.

The author emphasizes that Roman law did not recognize contractual forms of direct representation, but indirect mechanisms such as *in jure cession* and *negotiorum gestio* existed. Representation developed as a way to secure the rights of minors, dependent persons, and slaves with limited legal capacity. With the development of the economy, new forms of representation emerged, including the mandate contract (*mandatum*), which laid the foundation for the modern understanding of the institute.

Special attention is paid to procedural representation, the evolution of the legal status of subjects, including *coloni*, and their influence on the formation of modern legal norms. The development of representation in medieval canon law, which introduced the concepts of *agent* and *procurator*, is analyzed, as well as in codified legal systems such as the French Civil Code and the German Civil Code.

The article examines the transition from the formalism of Roman law to more flexible approaches in medieval and modern civil law. Medieval legal systems significantly contributed to the development of contractual representation, particularly through canon law, which laid the foundation for the later differentiation between contractual and legal representation. This became the basis for the formation of modern approaches utilized in Romano-Germanic legal systems,

The article highlights that modern Ukrainian civil law has preserved many provisions of the Romano-Germanic legal tradition, including the division into legal and contractual representation, as well as the regulation of powers of attorney. Roman law laid the foundation for the development of universal legal institutes, which have been adapted to meet contemporary needs.

Key words: representation, Roman law, mandate contract, Ukrainian civil law, evolution of law, legal representation.

УДК 341.645

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.10>

Мінченко Раїса Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0003-0926-2341

Мінченко Дар'я Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»,

магістр Лондонського університету Queen Mary

ORCID ID: 0000-0002-3086-557X

ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ІСТОРІЯ РЕФОРМУВАННЯ

Постановка проблеми. В умовах існування великої кількості міждержавних конфліктів все частіше у професійному середовищі дипломатів, юристів-міжнародників висловлюються думки про кризу міжнародного права та нездатність різних міжнародних інституцій виконувати свої функції та реалізувати завдання, заради яких вони були створені.

Під час важкої повномасштабної війни в Україні саме час згадати про історичні витоки утворення сучасної європейської системи захисту прав людини та однієї з її найважливіших стовпів – Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що формувались якраз по завершенні найстрашнішої війни XX століття та були покликані не допустити повторення порушень прав людини, які супроводжували цю війну. Як зазначається у деяких наукових джерелах, ЄСПЛ мав стати колективним страховим полісом проти рецидиву демократії в диктатуру. Вважалося, що лише колективне дотримання основних прав може забезпечити загальні мінімальні стандарти, які складають основу демократичного суспільства [1, с. 523].

Проблематика функціонування європейської системи захисту прав людини, діяльності Європейського суду з прав людини неодноразово піддавалися всебічному дослідженню, зокрема, й у історичному контексті, такими вченими як Н. Є. Блажівська, В. А. Ведькал, О. К. Вишняков, О. Ю. Гарасимів, С. П. Головатий, Т. А. Грабович, Л. Л. Грицаєнко, М. О. Дармін, А. В. Денисова, В. А. Завгородній, М. М. Камишанський, І. В. Караман, У. З. Коруц, Н. В. Косяк, О. О. Кочура, Л. М. Москвич, Л. А. Олійник, В. П. Паліюк,

Б. П. Ратушна, Н. І. Севостьянова, О. В. Сенаторова, К. В. Смирнова, С. Є. Федик, Г. Ю. Юдківська та ін. Утім питання історичних витоків формування юридичного механізму захисту прав людини Європейським судом з прав людини саме в контексті проблематики виконання його рішень залишилося поза увагою більшості дослідників.

Метою даної наукової статті є дослідження історії формування сучасного юридичного механізму захисту прав людини Європейським судом з прав людини в контексті проблематики виконання його рішень.

Викладення основного матеріалу. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) була підписана 4 листопада 1950 р. та набула чинності через три роки, в 1953 р., після її ратифікації вісьмома країнами: Данією, Федеративною Республікою Німеччиною, Ісландією, Ірландією, Люксембургом, Норвегією, Швецією та Сполученим Королівством. Розробники Конвенції виходили з правила: «no remedies, no rights», яке означає, що без правових засобів захисту немає прав. У результаті Конвенція не лише проголошує основоположні права і свободи, але також закріплює міжнародні механізми для їх захисту [2, с. 101–102]. Згідно з початковою редакцією Конвенції ЄСПЛ був лише частиною триланкового механізму, що включав також Європейську комісію з прав людини і Комітет міністрів Ради Європи. Спочатку заявники повинні були звертатися зі скаргами в нині вже неіснуючу Європейську комісію з прав людини, яка виступала своєрідною попередньою інстанцією, оцінюючи

скарги на предмет дотримання умов прийнятності, вивчаючи фактичні обставини справи, пропонуючи сторонам примирні процедури і лише після цього передаючи справу в ЄСПЛ, який був створений в 1959 році [3, с. 48].

Сучасного вигляду конвенційний механізм захисту прав людини, зокрема процедура виконання рішень ЄСПЛ, набули поступово під впливом тих викликів, з якими зіштовхнувся ЄСПЛ в процесі своєї діяльності. На окрему увагу заслуговують ті етапи реформування ЄСПЛ, що вплинули на процес виконання його рішень.

Шість додаткових протоколів (номера 1, 4, 6, 7, 12 і 13) доповнили Конвенцію додатковими правами. Ці протоколи продовжують існувати як окремі тексти, додані до Конвенції, однак права, які вони містять, користуються тим самим правовим статусом, що й права, передбачені самою Конвенцією.

Протоколи про внесення змін № 3, 5 та 8 спрямовані на покращення внутрішнього функціонування механізму контролю, встановленого Конвенцією [4, с. 425]. Потреба в реформі виникла через зростання навантаження на інституції, яке досягло такого рівня, що надходження заяв до Комісії відбувалося швидше, ніж здатність Комісії їх розглядати [5, с. 1073].

Протоколи про внесення змін № 2 та 9 додали до Конвенції деякі процесуальні права (наприклад, право на звернення за консультаційним висновком ЄСПЛ та право осіб подавати свою справу до ЄСПЛ після її розгляду Комісією). Протоколи про внесення змін № 10 і 11 також спрямовані на підвищення ефективності контрольного механізму. Особливо протокол № 11, який спричинив серйозні зміни: із набранням чинності (1 листопада 1998 р.) новий реформований ЄСПЛ замінив старий суд і комісію. Протокол про внесення змін № 14 містить комплекс заходів, спрямованих на подальше вдосконалення процедури в ЄСПЛ [4, с. 425–426].

Визначною подією для формування єдиного європейського механізму захисту прав людини стало підписання 13 грудня 2007 року Лісабонського договору, або Договору про внесення змін до Договору про ЄС та Договору про заснування ЄС, який набув чинності 1 грудня 2009 року. Адже цим договором, зокрема, було відкрито шлях для приєднання Європейського Союзу до Конвенції, що сприятиме посиленню послідовності застосування прав людини та побудові більш міцної системи захисту прав людини в Європі.

Варто відмітити важливу роль у підвищенні ефективності виконання рішень ЄСПЛ Реко-

ментації Комітету міністрів Ради Європи СМ/Rec(2008)2 від 6 лютого 2008 року щодо ефективних національних механізмів для швидкого виконання рішень Європейського суду з прав людини, де було сформульовано рекомендації державам-членам:

1. Призначити координатора – фізичну особу чи орган – з питань виконання рішень ЄСПЛ на національному рівні з контактними особами у відповідних національних органах, які беруть участь у процесі виконання. Цей координатор повинен мати необхідні повноваження та можливості: отримувати відповідну інформацію; підтримувати зв'язок з особами або органами, відповідальними на національному рівні для прийняття рішень щодо заходів, необхідних для виконання рішень ЄСПЛ; у разі потреби вживати чи ініціювати відповідні заходи для прискорення процесу виконання.

2. Забезпечувати через своє Постійне представництво чи іншим чином наявність відповідних механізмів для ефективного діалогу та передачі відповідної інформації між координатором і Комітетом міністрів.

3. Вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб усі рішення ЄСПЛ, що підлягають виконанню, а також усі відповідні рішення та резолюції Комітету міністрів, пов'язані з цими рішеннями, були належним чином та швидко поширені, у разі необхідності у перекладі, серед відповідних учасників виконавчого процесу.

4. Визначити якомога раніше заходи, які можуть знадобитися для забезпечення швидкого виконання.

5. Сприяти вжиттю будь-яких корисних заходів для розвитку ефективної синергії між відповідними учасниками процесу виконання на національному рівні як загалом, так і у відповідь на конкретне рішення ЄСПЛ, а також для визначення їхніх відповідних повноважень.

6. Швидко підготувати, якщо це необхідно, плани дій щодо заходів, передбачених для виконання рішень ЄСПЛ, якщо це можливо, включаючи орієнтовний графік.

7. Вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб відповідні учасники процесу виконання були достатньо обізнані з прецедентним правом ЄСПЛ, а також з відповідними рекомендаціями та практикою Комітету міністрів.

8. Розповсюджувати посібник, підготовлений Радою Європи щодо процесу виконання, серед відповідних суб'єктів, та заохочувати його використання, а також базу даних Ради Європи з інфор-

мацією про стан виконання у всіх справах, які знаходяться на розгляді Комітету міністрів.

9. За необхідності інформувати свої парламенти про ситуацію щодо виконання рішень ЄСПЛ та заходи, які вживаються з цього приводу.

10. Якщо цього вимагає серйозна постійна проблема в процесі виконання, забезпечити вжиття всіх необхідних заходів для її виправлення на високому рівні, якщо необхідно, на політичному рівні [6].

Визначними віхами у реформуванні європейської системи захисту прав людини, вдосконаленні положень Конвенції та функціонуванні ЄСПЛ стали декілька конференцій високого рівня, які, як відзначив ЄСПЛ у своєму рішенні у справі «Бурмич та інші проти України», були спрямовані на забезпечення довгострокової ефективності механізму захисту прав людини відповідно до Конвенції та надання ЄСПЛ інструментів, необхідних йому для виконання своєї місії [7].

Так, 18-19 лютого 2010 року у м. Інтерлакені за ініціативою швейцарського головування у Комітеті міністрів Ради Європи було проведено конференцію високого рівня. Важливим напрямом роботи Конференції було не лише підвищення ефективності роботи ЄСПЛ в умовах постійного зростання кількості заяв, що до нього надходять, а й вжиття нагальних додаткових заходів задля того, щоб гарантувати повне та швидке виконання рішень ЄСПЛ й ефективність нагляду Комітету міністрів. В результаті її діяльності 19 лютого 2010 року була сформульована Інтерлакенська декларація, яка стала важливим етапом реформування ЄСПЛ. У ній було затверджено План дій як інструмент політичного спрямування процесу реформування у напрямку забезпечення довготривалої ефективності конвенційної системи. Цим планом, зокрема, вкотре наголошувалося на необхідності держав-членів взяти на себе зобов'язання за повне виконання рішень ЄСПЛ та вжиття необхідних заходів задля запобігання наступним схожим порушенням. Також зроблено наголос на гострій необхідності того, аби Комітет міністрів:

а) запровадив засоби, котрі би робили його нагляд за виконанням рішень ЄСПЛ більш ефективним та прозорим. У цьому контексті було запропоновано Комітету міністрів посилити цей нагляд через надання більшої переваги та актуалізації більш широкого інформування не лише тим справам, що вимагають вжиття негайних індивідуальних заходів, але й також справам, які виявляють важливі структурні проблеми, нада-

ючи особливу увагу встановленню ефективних національних засобів правового захисту;

б) переглянув свої методи і правила роботи, щоб гарантувати, аби вони були більше адаптовані до реалій сьогодення та більш ефективними у вирішенні багатьох інших нових проблем [8].

Наступним важливим етапом реформування ЄСПЛ стала Конференція високого рівня, проведена 26–27 квітня 2011 року у м. Ізмір за ініціативою турецького головування у Комітеті міністрів Ради Європи.

Як відзначається в юридичних джерелах, в ході цієї Конференції турецьке головування не змогло досягнути компромісу з делегаціями щодо питання введення мита за подачу позовів до ЄСПЛ, а також створення механізму фільтрації позовних заяв. Тому ці питання реформи ЄСПЛ продовжують перебувати на розгляді Комітету міністрів Ради Європи [9].

Натомість Конференція прийняла Декларацію про майбутнє Європейського суду з прав людини від 27 квітня 2011 року (Ізмірська декларація), яка затвердила Подальший план як інструмент, який ґрунтується на Плані дій, схваленому в Інтерлакені, при цьому беручи до уваги останні напрацювання у Раді Європи, ЄСПЛ та Комітеті міністрів, а також занепокоєння та сподівання, котрі виникли після проведення Інтерлакенської конференції.

В контексті виконання рішень ЄСПЛ варто згадати про ту увагу, яка була приділена наглядовому механізму Конвенції. Висловлюючи свій намір забезпечити ефективність цього механізму у коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі, в Ізмірській декларації було, зокрема, сформульовано пропозицію Комітету міністрів при здійсненні нагляду за виконанням рішень ЄСПЛ повною мірою використати принцип субсидіарності, завдяки якому Держави-Учасниці мають, зокрема, можливість вибору засобів дотримання взятих ними відповідно до Конвенції зобов'язань.

Також нагадується про особливу роль, надану Комітету міністрів, у виконанні своїх наглядових функцій відповідно до Конвенції, та підкреслюється вимога здійснювати свій нагляд лише на основі правового аналізу рішень ЄСПЛ [10].

Як продовження заходів з реформування ЄСПЛ, проведених в м. Інтерлакені та Ізмірі, 19–20 квітня 2012 року у м. Брайтон з нагоди Головування Сполученого Королівства у Комітеті міністрів Ради Європи було проведено Конференцію високого рівня, на якій 20 квітня 2012 року було сформульовано Брайтонську декларацію.

Увага учасників Брайтонської конференції, переважно, була сконцентрована на вирішенні проблем, пов'язаних з порядком звернення до ЄСПЛ та вдосконаленні процедури розгляду ним справ. Водночас, у Брайтонській декларації були сформульовані й деякі положення, що стосувалися порядку виконання рішень ЄСПЛ. Так, в Декларації наголошується на тому, що Держави-Учасниці та ЄСПЛ несуть спільну відповідальність у забезпеченні ефективної імплементації Конвенції відповідно до основоположного принципу субсидіарності. Конвенція була укладена, зокрема, на принципі суверенної рівності Держав. Держави-Учасниці мають поважати права та свободи, гарантовані Конвенцією, а також мають ефективно усувати порушення на національному рівні. ЄСПЛ виступає як засіб захисту від порушень, які не були виправлені на національному рівні. Якщо ЄСПЛ встановлює, що було порушення, Держави-Учасниці мають виконувати остаточне рішення ЄСПЛ.

Кожна Держава-Учасниця зобов'язується виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у будь-якій справі, стороною в якій вона є. Через здійснення нагляду Комітет міністрів забезпечує належне виконання рішень ЄСПЛ, у тому числі шляхом вжиття заходів загального характеру з метою вирішення більш широких системних питань.

Відповідно Комітет міністрів має ефективно та справедливо вирішувати, чи усунули порушення заходи, вжиті Державою-Учасницею. Комітет міністрів повинен мати можливість вживати ефективні заходи щодо Держави-Учасниці, яка не виконує своїх зобов'язань за статтею 46 Конвенції. Комітет міністрів має приділяти особливу увагу порушенням, що розкривають системну проблему на національному рівні, і забезпечувати оперативне та ефективне виконання Державами-Учасницями пілотних рішень [11].

Результатом продовження роботи над реформуванням конвенційного механізму захисту прав людини в Європі на конференції високого рівня у м. Брюссель, 26–27 березня 2015 року стала Брюссельська декларація від 27 травня 2015 р. У ній відзначається наявність прогресу, досягнутого Державами-Сторонами стосовно виконання рішень ЄСПЛ, та наголошується на важливості повного, ефективного та оперативного виконання рішень і сильної політичної волі Держав-Сторін, які, таким чином, зміцнюють довіру до ЄСПЛ і конвенційної системи в цілому;

У продовження вже досягнутих позитивних змін пропонується зосередити увагу на поточ-

них викликах, зокрема на повторюваних заявах, зумовлених невиконанням рішень ЄСПЛ; часі, протягом якого ЄСПЛ розглядає потенційно обґрунтовані справи та виносить по ним рішення; збільшенні кількості рішень, які знаходяться під наглядом Комітету міністрів; а також на труднощах деяких Держав-Сторін щодо виконання певних рішень з огляду на масштаби та характер встановлених порушень і розмір видатків на вирішення встановленої проблеми. У зв'язку з цим необхідно вжити додаткових заходів, щоб: 1) продовжувати забезпечувати ЄСПЛ можливостями стосовно зменшення кількості накопичених обґрунтованих та повторюваних справ, а також ухвалення в розумні строки рішень у нових обґрунтованих справах, зокрема тих, що стосуються грубих порушень прав людини; 2) забезпечити повне, ефективне та оперативне виконання рішень ЄСПЛ; 3) гарантувати всебічний та ефективний нагляд Комітету міністрів за виконанням усіх рішень і у співпраці з Державами-Сторонами налагодити двосторонній діалог та підтримку Ради Європи щодо процесу виконання рішень [12].

Під час Конференції на високому рівні в Копенгагені 12 і 13 квітня 2018 року за ініціативою головування Данії у Комітеті міністрів Ради Європи відбулося ухвалення Копенгагенської декларації.

У Декларації черговий раз повторюється теза про субсидіарний характер європейської системи захисту прав людини та наголошується на тому, що основну роль у захисті прав людини повинні відігравати внутрішньодержавні юридичні механізми. А отже, держави-учасниці повинні сконцентрувати свої зусилля на тому, щоб вдосконалювати власну систему захисту прав людини та робити власні механізми захисту більш ефективними.

Водночас, в цій Декларації наголошується на ключовому значенні обов'язку Держав-членів виконувати остаточні рішення ЄСПЛ. Зазначається, що Держави-члени взяли на себе зобов'язання виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у будь-якій справі, в якій вони є сторонами. За допомогою свого нагляду Комітет міністрів забезпечує належний вплив на рішення ЄСПЛ, в тому числі шляхом здійснення загальних заходів для вирішення більш широких системних питань.

Важливе значення має сильна політична прихильність держав-членів до виконання судових рішень. Невиконання судових рішень вчасно може негативно вплинути на заявника (-ів), створити додаткове робоче навантаження для ЄСПЛ

та Комітету міністрів та підірвати авторитет та довіру до системи Конвенції. Такі помилки необхідно розглядати у відкритий і визначений спосіб.

Тому Конференція:

- повторює сильну прихильність держав-членів до повного, ефективного та оперативного виконання судових рішень;

- знову підтверджує, що Брюссельська декларація є важливим документом, який розглядає питання виконання судових рішень і схвалює викладені в ньому рекомендації;

- закликає держави-члени вживати додаткові заходи, за необхідності, для посилення здатності ефективного та швидкого виконання судових рішень на національному рівні, в тому числі шляхом використання міждержавної співпраці;

- рішуче закликає Комітет міністрів продовжувати використовувати всі наявні в нього розпорядженні інструменти під час виконання важливого завдання щодо нагляду за виконанням рішень, в тому числі процедур, передбачених статтями 46(3) та (4) Конвенції з урахуванням того, що було передбачено, що вони будуть використовуватися економно та за виняткових обставин відповідно;

- закликає Комітет міністрів розглянути питання необхідності наступного зміцнення потенціалу для надання швидкої та гнучкої технічної допомоги державам-членам, які стикаються з проблемою виконання судових рішень, зокрема пілотних рішень [13].

Висновки. Реформування конвенційного механізму захисту прав людини характеризується неухильним слідуванням принципу субсидіарності та доктрини четвертої інстанції, послідовним формулюванням та досягненням коротко-, середньо- та довгострокових цілей з вдосконалення порядку захисту прав людини ЄСПЛ, постійним повторенням найважливіших положень, зокрема, положення про необхідність неухильного дотримання державами-членами свого обов'язку ефективного та швидкого виконання рішень ЄСПЛ на національному рівні.

Водночас, постійне з разу в раз повторення учасниками конференцій високого рівня у кожній декларації про важливість та необхідність виконання державами-учасницями Конвенції остаточних рішень ЄСПЛ свідчить про наявність системних проблем у цьому питанні та необхідність вжиття більш рішучих заходів для їх вирішення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Wildhaber L. The European Court of Human Rights: The Past, The Present, The Future. *American University International Law Review*. 2007. Vol. 22, no. 4. P. 521–538.
2. Cherviatsova A. The European Court of Human Rights: bringing together legal systems. *Baltic journal of law & politics*. 2012. Vol. 5, no. 1. P. 99–116.
3. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О. 168 с.
4. Lawson R. The European convention on human rights. URL: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/r33362.pdf>.
5. Warbrick C. Coherence and the European Court of Human Rights: The Adjudicative Background to the Soering Case. *Michigan Journal of International Law*. 1990. Vol. 11. Issue 4. P. 1073–1096.
6. Recommendation CM/Rec(2008)2 of the Committee of Ministers to member states on efficient domestic capacity for rapid execution of judgments of the European Court of Human Rights. URL: <https://search.coe.int/cm?i=09000016805ae618>.
7. European Court of Human Rights. Case of Burmych and others v. Ukraine (Application no. 46852/13). 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-178082>.
8. Інтерлакенська декларація від 19 лютого 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a48#Text.
9. Реформа Європейського суду з прав людини. *Постійне представництво України при Раді Європи*. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/news/971-reforma-jevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini>.
10. Ізмірська декларація від 27 квітня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a49#Text.
11. Брайтонська декларація від 20 квітня 2012 р. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/2012_Brighton_FinalDeclaration_ENG.
12. Брюссельська декларація від 27 травня 2015 р. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Brussels_Declaration_ENG.
13. Копенгагенська декларація від 12-13 квітня 2018 р. URL: <http://unba.org.ua/publications/3178-kopengagens-ka-deklaraciya.html>.

Мінченко Раїса Миколаївна, Мінченко Дар'я Анатоліївна

Виконання рішень Європейського суду з прав людини: історія реформування

Дана наукова стаття присвячена дослідженню історії формування сучасного юридичного механізму захисту прав людини Європейським судом з прав людини в контексті проблематики виконання його рішень.

Стверджується, що свого сучасного вигляду конвенційний механізм захисту прав людини, зокрема процедура виконання рішень Європейського суду з прав людини, набули поступово під впливом тих викликів, з якими зіштовхнувся Європейський суд з прав людини в процесі своєї діяльності. На окрему увагу заслуговують ті етапи реформування Європейського суду з прав людини, що вплинули на процес виконання його рішень.

Досліджено вплив конференцій високого рівня, проведених 18–19 лютого 2010 року у м. Інтерлакені за ініціативою швейцарського головування у Комітеті міністрів Ради Європи, 26–27 квітня 2011 року у м. Ізмір за ініціативою турецького головування у Комітеті міністрів Ради Європи, 19–20 квітня 2012 року у м. Брайтон з нагоди головування Сполученого Королівства у Комітеті міністрів Ради Європи, 26–27 березня 2015 року в

м. Брюссель, з нагоди головування Бельгії у Комітеті міністрів Ради Європи та 12–13 квітня 2018 року в м. Копенгаген за ініціативою головування Данії у Комітеті міністрів Ради Європи на реформування процесу виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Встановлено, що реформування конвенційного механізму захисту прав людини характеризується неухильним слідуванням принципу субсидіарності та доктрини четвертої інстанції, послідовним формулюванням та досягненням коротко-, середнь- та довгострокових цілей з вдосконалення порядку захисту прав людини Європейським судом з прав людини, постійним повторенням найважливіших положень, зокрема, положення про необхідність неухильного дотримання державами-членами свого обов'язку ефективного та швидкого виконання рішень Європейського суду з прав людини на національному рівні.

Зроблено висновок, що постійне з раз у раз повторення учасниками конференцій високого рівня у кожній декларації про важливість та необхідність виконання державами-учасницями Конвенції остаточних рішень ЄСПЛ свідчить про наявність системних проблем у цьому питанні та необхідність вжиття більш рішучих заходів для їх вирішення.

Ключові слова: міжнародне право, захист прав людини, судовий захист, Європейська конвенція, ЄСПЛ, виконання судових рішень.

Minchenko Raisa, Minchenko Daria

Enforcement of judgments of the European Court of Human Rights: history of reforms

This article is devoted to the study of the history of formation of the modern legal mechanism of human rights protection by the European Court of Human Rights in the context of the issues of enforcement of its judgments.

It is argued that the conventional mechanism for the protection of human rights, in particular the procedure for the enforcement of judgments of the European Court of Human Rights, has gradually acquired its current form under the influence of the challenges faced by the European Court of Human Rights in the course of its activities. The stages of reforming the European Court of Human Rights which affected the process of enforcement of its judgments deserve special attention.

The author analyses the impact of the high-level conferences held on 18–19 February 2010 in Interlaken on the initiative of the Swiss Presidency of the Committee of Ministers of the Council of Europe, on 26–27 April 2011 in Izmir on the initiative of the Turkish Presidency of the Committee of Ministers of the Council of Europe, and on 19–20 April 2012 in Brighton on the occasion of the Presidency of the European Parliament. Brighton on the occasion of the UK Presidency of the Committee of Ministers of the Council of Europe, 26–27 March 2015 in Brussels, on the occasion of the Belgian Presidency of the Committee of Ministers of the Council of Europe, and 12–13 April 2018 in Copenhagen on the initiative of the Danish Presidency of the Committee of Ministers of the Council of Europe on reforming the process of enforcement of judgments of the European Court of Human Rights.

The author establishes that the reform of the Convention mechanism for the protection of human rights is characterised by strict adherence to the principle of subsidiarity and the doctrine of the fourth instance, consistent formulation and achievement of short-, medium- and long-term goals for improving the procedure for the protection of human rights by the European Court of Human Rights, and constant reiteration of the most important provisions, in particular, the provision on the need for Member States to strictly comply with their obligation to effectively and promptly execute judgments of the European Court of Human Rights.

The author concludes that the constant reiteration by the participants of high-level conferences in each declaration of the importance and necessity of the implementation by the States parties to the Convention of the final judgments of the ECHR indicates the existence of systemic problems in this regard and the need to take more decisive measures to address them.

Key words: international law, protection of human rights, judicial protection, European Convention, ECHR, enforcement of judgments.

ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.2:340.5:001.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.11>

Бевза Дмитро Олександрович,
аспірант кафедри приватного права
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова
ORCID ID: 0000-0002-4723-2496

ПРАВОВА АКУЛЬТУРАЦІЯ ОСНОВ ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Англо-американська правова сім'я є однією із найстаріших в усій правовій картині світу. Як наслідок, це потягнуло за собою особливу роль правових традицій, сформованих в межах цієї правової сім'ї, в процесі формування норм в межах правових систем багатьох країн. Більш того, даний вплив поширювався не лише на Сполучене Королівство та США, традиційних представників англо-американської правової сім'ї, а також на країни романо-германської правової сім'ї, в тому числі на Україну.

Проте з правом довірчої власності в країнах романо-германської правової сім'ї, зокрема в Україні, склалася інша ситуація. Запозичивши даний правовий механізм відбулося спотворення його першочергового вигляду до ступеня незацікавленості у його застосуванні, що є протилежним ефективному існуванню трасту в країнах англо-американської правової сім'ї.

Стан дослідження. В межах цивілістичної доктрини проходить обговорення результатів застосування інституту довірчої власності. Цій темі присвячені роботи таких дослідників, як Г. В. Буюджи, А. О. Рябчинської, Р. А. Майданика, А. А. Гончарук, К. Г. Некіт, І. В. Венедіктової тощо. Незважаючи на існуючі наукові дослідження, питання правового регулювання довірчої власності шляхом запозичення практики англо-американської правової сім'ї продовжує бути предметом дискусій, що створює необхідність для нових досліджень, спрямованих на розвиток та застосування цього інституту в правовій системі України.

Метою статті є правова акультурація основ довірчої власності англо-американської правової сім'ї в законодавство України шляхом порівняння

англо-американської та романо-германської правових сімей, аналізу генези та особливостей визначення основ довірчої власності (трасту) у законодавстві Сполученого Королівства та США, визначення перспектив запозичення окремих положень їх правового регулювання в законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Англо-американська правова сім'я представляє собою групу національних правових систем, що мають спільні характеристики, які проявляються у єдності закономірностей і тенденцій розвитку.

З плином часу постулати англо-американської правової сім'ї зазнавали видозміни, проте першооснова («зародкові» механізми) залишилася базисом, враховуючи який будувався скелет розвитку відповідної правової системи.

Внаслідок цього на теперішній час існують сформованими певні особливості, що є властивими саме для англо-американської правової сім'ї. Серед таких доцільно виокремити:

1. *Наступність права.* Англійське право особливо відзначається тим, що довговічність правових норм розглядається як ознака їхньої необхідності та авторитетності. Англійська правова практика завжди намагалася розглядати право як незмінне у часі. Це означає, що судді часто зверталися до попередніх судових рішень, намагаючись знайти логічний зв'язок між «старим» правом і новими справами. Такий підхід дозволяє зберігати стабільність та послідовність у правозастосуванні.

2. *Суддівський за своєю природою та змістом характер права.* В англо-американській правовій сім'ї судді відіграють центральну роль у фор-

муванні правових норм. Основна частина права створюється не шляхом прийняття нових законів парламентом, а через судові рішення. Судові прецеденти є основним джерелом права, що забезпечує стабільність та гнучкість права, дозволяючи йому адаптуватися до нових умов без потреби у частих змінах законодавства.

3. *Конкретний зміст норм.* Більшість норм створюються через розгляд справ, а не через встановлення загальних правил «на майбутнє». Такий підхід забезпечує ефективне вирішення індивідуальних спорів і поступову еволюцію права через практичний досвід, а не через створення загальних абстрактних норм.

4. *Поєднання прецедентного та статутного права.* Прецедентне право (судове право) формує основну частину англо-американської правової сім'ї, що будується на судових прецедентах. В свою чергу, статутне (законодавче) право складається з норм, які походять з актів законодавчих органів держави [1, с. 129–130].

5. *Поєднання загального права та права справедливості.* З кінця XIII століття активність творення права королівськими судами в Англії спадає. А вже з XIV століття сторона, що прогала або не змогла отримати розпорядження (своєрідне право на звернення до суду), мала можливість звернення до короля за наданням їй захисту, що відповідає принципам моралі та совісті. Король передавав такі клопотання на розгляд лорда-канцлера, на основі рішень якого почало з'являтися право справедливості – право, що формувалося на суб'єктивному її розумінні.

Перевага рішення лорда-канцлера над рішенням судді створила суперечність та призвела у XVII столітті до серйозних зіткнень між лордом-канцлером Елесмером і верховним суддею Коуком. Скасування рішення суду не з точки зору допущення помилок та недоліків у самому рішенні, а за несумлінність однієї із сторін процесу, на думку Коука, є неприпустимим. У справу втрутився король Джеймс I, який вирішив цю суперечність на користь Елесмера. З тих пір право справедливості набуло пріоритету.

Проте з часом задля уникнення таких суперечностей загальне право і право справедливості стали доповнювати одне одного [2, с. 492–494].

6. *Відсутність поділу на публічне та приватне право.* В англійському праві справді існує особливий підхід до розмежування приватного та публічного права. Цей підхід ґрунтується на принципі верховенства права, що передбачає рівність усіх перед законом. Це означає, що держава, висту-

паючи як один із суб'єктів права, повинна дотримуватися того ж рівня правових стандартів, що й приватні особи.

7. *Упереджене (більш негативне) ставлення до кодифікацій.* Історія становлення та подальша еволюція правових систем англо-американської правової сім'ї неодноразово підтверджувала особливу роль прецедентного права та її гнучкість, що практично унеможливило створення кодифікованих актів. Більш того, ставлення правників до кодифікації різко негативне, оскільки розцінюється як «удар сокири» по безперервному плину часу. Лише деякі штати, які були раніше французькими або іспанськими колоніями (Луїзіана, Каліфорнія) прийняли кодекси, що є схожими тим, які існують у романо-германській правовій сім'ї.

8. *Ключова роль інституту суду присяжних.* Суд присяжних в Англії має довгу історію, що налічує десяток століть. У США інститут суду присяжних був успадкований від англійського права і став важливим елементом американської правової системи. У порівнянні з правовими сім'ями, де також існує інститут суду присяжних, незброєним оком помітно вагому роль суду присяжних саме в англо-американській правовій сім'ї [1, с. 131–132].

В англо-американській правовій сім'ї адвокат повинен володіти більшим спектром навичок, а саме він повинен вміти «грати» не лише в правовому полі використовуючи норму як інструмент, але й «грати» з емоціями присяжних, переконуючи їх зайняти саме ту позицію, яка вигідна його клієнту.

Внаслідок сформованості саме такого правопорядку відповідно з'являлися певні правові механізми, що йому властиві та необхідні для гарантування реалізації прав та інтересів суб'єктів цивільних відносин. Одним із таких механізмів стало право довірчої власності.

Право довірчої власності в Англії, так званий траст (від англ. «trust» – довіряти), виникло в XII–XIII столітті [3, с. 280]. Таким чином, становлення права довірчої власності (ще відоме під назвою у той час як «use») зазвичай асоціюється з періодом Середньовіччя. Тоді цей інститут почали використовувати для обходу феодальних обмежень, зокрема заборони відчуження землі на користь монастирів і церков [4, с. 20]. Більш того, не лише релігійні організації в той час не могли мати у своїй власності землю, інші верстви населення, які мали такі ж обмеження, за допомогою права довірчої власності фактично отримали можливості для прожиття.

Поряд із способами обійти феодальні обмеження, право довірчої власності почало використовуватися задля належної реалізації прав спадкоємців. Так, землевласники почали поступово передавати право розпорядження землею на користь третіх осіб (бенефіціарів) згідно з заповітом. Водночас феодальні повинності залишалися лише за формальними власниками землі, а не за тими, на користь кого здійснювалося управління землею [5, с. 79].

Крім того, право довірчої власності використовувалося також для більш благородних цілей. Наприклад, лицарі, вирушаючи в хрестові походи, передавали свої землі довіреним особам, щоб ті управляли майном на користь їхніх дружин і дітей, поки вони самі були відсутні [6, с. 175].

Uses зазвичай мали пасивний характер, оскільки довірчий власник був зобов'язаний лише дозволяти бенефіціару користуватися земельною ділянкою, отримувати з неї рентні платежі та прибутки, захищати титул від позовів третіх осіб і передавати землю відповідно до вказівок бенефіціара. Активні *uses*, що передбачали ефективне управління власністю, траплялися рідко, хоча вони існували, коли власник був відсутній під час хрестових походів [5, с. 81–82].

Суди загального права не забезпечували захист таких правовідносин і не охороняли інтереси вигодонабувачів. Однак, з поступовим розширенням цих відносин приблизно з кінця XIV століття, вони почали отримувати правову охорону в судах справедливості [6, с. 175]. Якщо довірчий власник порушував домовленість, англійське право не передбачало можливості подати позов до королівського суду для примусу до виконання зобов'язань щодо управління довірчою власністю, оскільки не існувало типового розпорядження для такого виду вимог. У цьому випадку на допомогу приходив лорд-канцлер, який розглядав порушення домовленостей довірчим власником як аморальну поведінку. Хоча спірне майно юридично належало довірчому власнику за загальним правом, лорд-канцлер вважав, що відповідно до права справедливості, довірчий власник зобов'язаний управляти майном відповідно до умов договору про довірчу власність [2, с. 496].

Досвід показав, що неодноразові спроби королівської влади ліквідувати цей інститут протягом XIV–XVI століть не мали успіху. Навпаки, практика знаходила все нові способи обійти законодавчі заборони. Це свідчить про величезну популярність *use* і, згодом, трасту як такого [5, с. 82].

Існування довірчої власності не тільки визнавалося судовою практикою, але й згодом було закріплено законодавчо. Сполучене королівство в статті 2 розділу I Закону про визнання трастів 1987 року визначило, що термін «траст» означає «правові відносини, що виникли – *inter vivos* (за життя) або після смерті – особою, засновником, коли активи були передані під контроль довірчого власника на користь бенефіціара або з певною метою. Крім того, траст має такі характеристики:

(а) активи складають окремий фонд і не входять до складу власного майна довірчого власника;

(b) право власності на активи трасту поширюється на ім'я довірчого власника або на ім'я іншої особи від імені довірчого власника;

(с) довірчий власник має владу та обов'язок, щодо яких він несе відповідальність, управляти, використовувати або розпоряджатися активами відповідно до умов трасту та спеціальних обов'язків, покладених на нього законом.

Застереження засновника певних прав і повноважень, а також той факт, що довірена особа може сама мати права як бенефіціар, не обов'язково суперечать існуванню трасту» [7].

Крім того, у цій же правовій системі нормами Закону про траст 2000 року (*Trustee Act 2000*) зокрема передбачено наступні базисні твердження щодо довірчої власності, на яких слід зосередити увагу:

1) з метою здійснення своїх функцій довірчий власник, який набуває земельну ділянку, має всі повноваження абсолютного власника щодо земельної ділянки;

2) довірені особи трасту можуть уповноважити будь-яку особу виконувати будь-які або всі свої функції, що підлягають делегуванню, як їх агент;

3) довірчі власники можуть призначити особу, яка діятиме як зберігач щодо таких активів трасту, які вони можуть визначити. Особа є зберігачем активів, якщо вона бере на себе відповідальне зберігання активів або будь-яких документів чи записів, що стосуються активів;

4) довірена особа повинна розглядатися як така, що має право відповідно до трастового документа отримувати оплату за послуги, навіть якщо вони є послугами, які можуть бути надані непрофесійним довірчим власником [8].

Згодом усталений англійський траст послужив основою для розвитку американського трасту і став важливим елементом американського права. Оскільки у США існують різні закони в окремих штатах, регулювання трасту може суттєво відрізнятися одне від одного. Водночас хоча в аме-

риканській судовій системі немає окремих судів загального права і права справедливості, теорія, що лежить в основі створення та виконання трастів у більшості штатах, залишається такою ж, як і в Сполученому Королівстві [9, с. 537].

Американський звід законів про трасти 1959 року дає наступне трактування: «Траст (якщо його не визначено словом «благодійний», «результатний» або «конструктивний») означає «довірчі відносини щодо майна, що виникають внаслідок вияву наміру створити його та підпорядковують особі, в якій власність, справедливі обов'язки поводитися з власністю на користь іншої особи» [10].

Як вже стало зрозуміло, характерною особливістю права довірчої власності англо-американської правової сім'ї є децентралізований підхід до права власності та його «розщеплення». В цьому контексті право довірчої власності не є абсолютним і єдиним, а формується особлива модель з сукупності повноважень, яка варіюється в залежності від обставин і правових приписів для кожного конкретного суб'єкта.

Проте такий підхід є лише «ілюзією» розщеплення права власності при виникненні відносин довірчої власності, оскільки увесь комплекс правоможностей (володіння, користування та розпорядження) переходить до довірчого власника. Правоможності, що залишаються у засновника та виникають у бенефіціара є похідними від права довірчої власності, яке належить довірчому власнику в обмеженому договором, законом, заповітом чи рішенням суду вигляді.

Згідно з правовою позицією О. І. Харитоновой та Є. О. Харитонова «теза про неприйняття Англією Римського права є хибною» [2, с. 56]. Погоджуючись із цією думкою, слід її дещо розширити і зазначити, що хоча перехід англійської та американської правових систем в романо-германську правову сім'ю не відбувся, теза про неприйняття Сполученим Королівством та США римського права є все ж хибною. Більш того можна сказати, що романо-германська правова сім'я здійснила правову акультурацію основ римського права, а англо-американська правова сім'я запозичила його дух. Тому, однією із форм запозичення римського права слід виділяти застосування давньоримських підходів до формування судової практики та її позиціонування як форми права [11, с. 52].

Відповідно до трактування, що викладене у Великому тлумачному словнику сучасної української мови «аккультурацією є: 1) процес, у перебігу

якого контакти між різними культурними групами приводять до набуття нових зразків культури однією з них або, можливо, обома разом із повним або частковим сприйняттям іншої культури; 2) будь-яке передання культури від однієї групи іншій, зокрема від одного покоління іншому» [12].

Додавання прикметника «правова» до слова «аккультурація» суттєво змінює сферу такого передання, яка у правовій акультурації буде спрямовуватися на перенесення ціннісних правових елементів з однієї культури в іншу в межах певної правової сім'ї або декількох правових сімей.

Правова акультурація є одним із видів правової рецепції з огляду на обсяг правових запозичень. Заслуговує на увагу підхід С. Д. Гринько, згідно з яким «під рецепцією римського права слід, зокрема, розуміти відродження римського права в цілому, а не окремих його частин, завданням якого є сприйняття духу, головних засад та основних положень римського права тією чи іншою цивілізацією на певному етапі» [13, с. 77]. Отже, рецепція охоплює ширший спектр явищ і підходів до інтеграції іноземного правового матеріалу, включаючи різні рівні і форми адаптації, тоді як акультурація вказує на найбільш успішний і гармонійний рівень інтеграції окремих ідей.

Таким чином, акультурація є вищим рівнем рецепції, де запозичений правовий матеріал стає не лише частиною правової системи, але і функціонує в ній ефективно і без проблем. В той же час, правова акультурація є більш глибоким та успішним процесом, коли не тільки запозичуються окремі елементи правової системи, але й здійснюється їх інтеграція в правову систему так, що ці елементи стають частиною правового середовища, функціонують ефективно та гармонійно з існуючими нормами і концепціями [14, с. 237].

Розглядаючи Україну як самостійну правову одиницю, не слід забувати про її входження до романо-германської правової сім'ї, яка, в свою чергу, характеризується такими ознаками:

1. *Спадкоємство римського права.* Романо-германська правова сім'я, яка охоплює більшість європейських країн і багато країн Латинської Америки, є прямим спадкоємцем римського права. Цей зв'язок є не просто історичним, але й функціональним.

2. *Доктринальність і концептуальність виражені більш явно.* Романо-германська правова сім'я активно сприймає і використовує правові теорії і доктрини. Це контрастує з англо-американською правовою сім'єю, де судова практика і прецеденти мають більше значення, а теоре-

тичні розробки менш впливають на конкретні правові рішення. Крім того, романо-германська правова сім'я базується на систематичних і концептуальних принципах, без врахування яких неможливе існування правових норм як одиниць правової системи кожної із країн.

3. *Абстрактний характер правових норм.* Норми правових систем романо-германської правової сім'ї визначають загальні правила поведінки, спираючись на принципи та правові доктрини. Це контрастує з англо-американською правовою сім'єю, де правові норми переважно формуються судами через вирішення конкретних спірних випадків.

4. *Перевага теорії в законі над практикою.* Значна роль у системі правотворення відводиться кодексам та національним конституціям, що підкреслює важливість писаного права. Водночас функція судів в романо-германській правовій сім'ї більше зосереджена на забезпеченні точного застосування вже існуючих норм, ніж на створенні нових норм.

5. *Кодифікований характер права.* Романо-германська правова традиція має багатий історичний контекст, що вплинуло на розвиток кодифікації. Історичні документи, такі як, наприклад, *Corpus Juris Civilis*, відіграють значну роль у формуванні сучасних кодифікацій. Кодифікація є ідеологією, більш того вона часто є частиною широкого правового реформування, яке має на меті не лише вдосконалення існуючих норм, але й створення нової правової реальності шляхом кардинальної переробки чи навіть анулювання старих правових норм.

6. *Поділ права на публічне та приватне.* Цей поділ допомагає зрозуміти і структурувати правові норми та їх застосування у різних сферах суспільного життя [1, с. 63–64].

У цьому контексті цікавим є твердження судді суду королівської лави Берклі, що він висунув у XIII столітті та яке підкреслює імовірність такого поділу права: «Одне – верховенство права, інше – державний інтерес. Є речі, які не можна робити в ім'я права, але які треба робити задля державного інтересу» [2, с. 486].

На зламі епохи прослідковувалися чіткі відмінності між англо-американською та романо-германською правовими сім'ями, проте протягом століть час вносив свої корективи і в романо-германській правовій сім'ї почали з'являтися окремі механізми, що показали свою ефективність в правових системах країн англо-американської правової сім'ї.

При аналізі ознак англо-американської та романо-германської правових сімей дійсно встановлено, що на сучасному етапі окремі з них кореспондують один одному і саме на них хочеться більш детально зупинитися:

1) вплив римського права на обидві правові сім'ї мав місце, хоча і в різний спосіб (спадкоємність форми та змісту у романо-германській правовій сім'ї та спадкоємність лише змісту у англо-американській правовій сім'ї);

2) абстрактність правових норм та перевага закону над практикою є тим, що ще існує в романо-германській правовій сім'ї, але давно вже показує свою неефективність. Це підтверджується збільшенням ролі судових прецедентів серед джерел права в країнах цієї правової сім'ї та написанням норм виходячи із практичних потреб;

3) поєднання загального права та права справедливості знайшло своєрідне втілення в романо-германській правовій сім'ї і виразилося в іншій ознаці англо-американської правової сім'ї – важливості інституту суду присяжних. У Цивільному процесуальному кодексі України, Кримінальному процесуальному кодексі України та інших кодифікованих актах, що регламентують процес здійснення правосуддя, деталізовано існування інституту присяжних;

4) зручність використання норм права досягається за допомогою їх систематизації, що стало можливим в тому числі завдяки кодифікації. Слід зауважити, що в Сполученому Королівстві та окремих штатах США кодифікаційні роботи все ж проводяться (наприклад, проект Кримінального кодексу 1967 року).

5) з однієї сторони, поділ на публічне та приватне право не відображає усієї суті права в цілому, а саме те, що право в будь-якому разі є людиноцентричним. З іншої сторони, поєднання верховенства права та державного інтересу могло будуватися на домінації останнього – все би нічого, але дане твердження висунув представник англо-американської правової сім'ї, хоча в країнах цієї правової сім'ї такого поділу немає.

І тому, науковцям слід визнати, що відбуваються незворотні процеси, які стирають межі між англо-американською та романо-германською правовими сім'ями та дійти висновку про достатню умовність такого поділу в сучасних умовах.

Під впливом цієї дотичності у праві України з'явилося право довірчої власності. Проте воно знайшло своє відображення в дещо спотвореному вигляді: в договорі управління майном, у не врегульованому різновиді права власності та у способі забезпечення виконання зобов'язання.

В той же час, практика англо-американської правової сім'ї, на прикладі Сполученого Королівства та США, щодо основ довірчої власності вказує на необхідні наступні зміни українського законодавства:

а) обрання лише одного підходу до регламентування відносин довірчої власності – а саме як речового права, похідного від права власності;

б) окреслення можливості встановлення довірчої власності на майно не лише на користь бенефіціарів, а існування формально двостороннього правочину, що виник для досягнення певної мети, тобто не буде вигоди для конкретної особи (довірчий власник отримає винагороду за свої дії, якщо це буде передбачено договором, та буде управляти майном для суспільно корисних цілей);

в) в цивільному праві України «договір про управління майном не тягне за собою переходу права власності до управителя на майно, передане в управління», але право довірчої власності є речовим правом і його поява припиняє право власності у засновника, що слугує привабливості цього механізму, зокрема, у вигляді конфіденційності переходу права;

г) застереження засновника щодо правоможностей (без виключення жодної із трьох: володіння, користування та розпорядження) є ознакою появи відносин довірчої власності;

г) поява у спадковому праві довірчої власності як можливості спадкодавця мати впевненість, що після його смерті буде цільове (в інтересах спадкоємців або для користі суспільства) використання належного раніше йому на праві власності майна.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що руху завжди заважає зручність та комфорт, а в нашому випадку – незмінність та сталість доктринальних підходів. Проте право довірчої власності знайшло в першу чергу свій вияв в англо-американській правовій сім'ї і поширившись на романо-германську правову сім'ю втратило свою форму та частково зміст. Але суттєвої різниці між особливостями романо-германської та англо-американської правових сімей не існує, тому впровадження дієвих механізмів, які показали свою ефективність, є доцільним в тій формі, що існувала першочергово.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Погребняк С. П., Лук'янов Д. В., Биля-Сабадаш І. О. та ін. Порівняльне правознавство : підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.
2. Харитонов О. І., Харитонов Є. О. Порівняльне право Європи : Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Харків : «Одісей». 2002. 592 с.
3. Рябчинська А. О. Право довірчої власності в англо-американській та континентальній системах права: порівняльно-правова характеристика. *Правове регулювання економіки*. 2018. № 17. С. 279-287. URL: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/27584/pre_18_28.pdf
4. Коробцова Н., Засядівко Ю. Правова регламентація довірчої власності у зарубіжних країнах та Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 19–22. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/4.pdf>
5. Буяджи Г. В. Довірча власність і трастоподібні конструкції: імплементація міжнародних стандартів у цивільне право України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук : 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2018. 604 с.
6. Гончарук А. А. Право довірчої власності у цивільному законодавстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. № 20 (II). Том 1. С. 174-177. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/13460/1/ПРАВО%20ДОВІР%20ЧОЇ%20ВЛАСНОСТІ%20У%20ЦИВІЛЬНО%20МУ%20ЗАКОНОДАВСТВІ%20УКРА%20ЇНИ.pdf>
7. Recognition of Trusts Act 1987 : UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1987/14>
8. Trustee Act 2000 : UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/29/2021-04-29>
9. Ходирева А. В. Історичний нарис виникнення та розвитку фідучіарних (трастових) відносин в англійському праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 535–537. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2023/131.pdf
10. The Restatement of the Law of Trusts. HeinOnline. 31 Colum. L. Rev. 1931. P. 800-823. URL: <https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/3730/31ColumLRev800.pdf>
11. Харитонов Є. О. Рецепція римського права в Україні: проблеми 10 років по тому. *Часопис цивілістики*. 2012. № 12. С. 52–59. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/12/10.pdf>
12. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). К. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. URL: <https://archive.org/details/velykyislovnyk/page/n1/mode/2up?view=theater>
13. Гринько С. Д. Поняття та ознаки рецепції римського приватного права. *Часопис цивілістики*. 2012. № 12. С. 74–78. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/12/15.pdf>
14. Верлос Н. В. Проблеми розмежування рецепції права та правової акультурації: конституційно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 235–238. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2020/59.pdf

Бевза Дмитро Олександрович

Правова акультурація основ довірчої власності англо-американської правової сім'ї в законодавство України

У статті проаналізовано перспективи впровадження основ довірчої власності, що були сформовані в країнах англо-американської правової сім'ї, в законодавство України на основі запозичення базових положень без зміни сутності. Відповідне право довірчої власності не є новим для української доктрини, проте не знаходило свого застосування в практичній площині. Водночас при умові правильного правового регулювання дане право може стати привабливим механізмом, дія якого буде спрямована на розширення сфери фідучіарних відносин у цивільно-правовому порядку реалізації речових прав як суб'єктів приватного, так і публічного права.

Автором здійснено порівняльно-правову характеристику особливостей англо-американської та романо-германської правових сімей, на основі чого виокремлено тенденцію до ілюзорності їх меж в частині правового регулювання в країнах, що відносяться до цих правових сімей. Окрему увагу дослідником приділено загальному викладу наявних причин та здійснених перших кроків задля появи довірчої власності та її правова реалізація в Англії періоду Середньовіччя. Крім того, розкрито правове регулювання довірчої власності у Сполученому Королівстві та США на сучасних етапах її правового існування, виокремлено базисні положення, які характеризують правовий стан довірчої власності та ключові твердження її функціонування.

Як наслідок, на основі здійсненого дослідження автором окреслено необхідні наступні зміни українського законодавства, що послужать появі ефективного механізму реалізації права особи вирішувати, що робити з власним майном, та гарантування інтересів обраних нею вигодонабувачів. Хоча право довірчої власності не буде новим для системи речових прав України, проте воно повинно набути нових обрисів свого теоретичного висвітлення та практичного втілення.

Ключові слова: речове право, довірча власність, рецепція, акультурація, розщеплення права власності, загальне право, право справедливості.

Bevza Dmytro

Legal acculturation of trust foundations of the Anglo-American legal family into Ukrainian legislation

This article analyzes the prospects for introducing the foundations of trust, as developed in the Anglo-American legal family, into Ukrainian legislation through the adoption of fundamental provisions without altering their essence. The corresponding right of trust is not novel to Ukrainian legal doctrine but has not yet found practical application. At the same time, with proper legal regulation, this right could become an attractive mechanism aimed at expanding the scope of fiduciary relationships in the civil-law framework for the realization of property rights by both private and public law entities.

The author conducts a comparative legal analysis of the specific features of the Anglo-American and Romano-Germanic legal families, highlighting the tendency towards the blurring of boundaries in terms of legal regulation in countries belonging to these families. Particular attention is given to outlining the existing reasons and initial steps that led to the emergence and legal realization of trust in medieval England. Additionally, the article examines the legal regulation of trust in the United Kingdom and the United States in its modern stages, identifying the fundamental principles that characterize the legal status of trust and the key statements underlying its functioning.

As a result, based on the conducted research, the author outlines the necessary legislative amendments in Ukraine that would contribute to the establishment of an effective mechanism enabling individuals to determine the use of their property and to guarantee the interests of their chosen beneficiaries. While trust is not entirely new to the Ukrainian property rights system, it should acquire a renewed theoretical framework and practical implementation.

Key words: property right, trust, reception, acculturation, division of ownership rights, common law, equity law.

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.12>

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийнятий в ЄС GDPR (Загальний регламент про захист даних) [7] визначає права споживачів на конфіденційність даних у розділі 3, що в найширшому розумінні стосуються таких вимог: прозорість використання даних; доступ до особистої інформації за проханням власника; право

вимоги видалення або виправлення даних для точності; право заперечувати проти обробки даних та обмежувати обробку; право на надання своїх даних у стандартному форматі, який може бути переданий для інших потреб.

Незважаючи на досить нетривалу дію вказаного акту, очевидним є його вплив на якість захисту право споживачів у сфері, що підтверджується низкою позовів, що розглядаються в межах Суду ЄС, в тому числі щодо великих світових компаній, таких як Google, Meta, тощо [8; 9; 10].

В досліджуваному контексті варто визначити особливості права на захист персональних даних та прав споживача на захист, що визначаються різними нормативними актами в межах ЄС. Так, GDPR гарантує «фундаментальні права та свободи» суб'єктів даних (тобто, фізичних осіб) зокрема, це стосується їх права на захист персональних даних, не обмежуючи та не забороняючи «вільний рух персональних даних» (ст. 1(2) і (3) GDPR). Суб'єктами таких даних можуть бути і споживачі, коли захист даних впливає на обробку персональних даних приватними компаніями. Основні положення про захист даних належать до первинного права в рамках правової системи ЄС. Зокрема, після введення в дію Лісабонського договору захист даних було визнано основним правом в межах Хартії основних прав ЄС [11].

В свою чергу, метою споживчого права є захист свідомого вільного вибору споживачів, коли вони придбавають (замовляють, отримують) продукцію для особистих потреб, не пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності. Законодавство про захист прав споживачів передбачає санкції за несправедливі договірні умови, які можуть ввести в оману споживачів і, таким чином, зашкодити їхньому вільному вибору [12]. Що стосується сфери застосування, то законодавство про захист прав споживачів охоплює договірні відносини між суб'єктами підприємницької діяльності та кінцевими споживачами. Подібно до захисту даних, право на високий рівень захисту споживачів також включено до Хартії основних прав ЄС. Однак, законодавство про захист прав споживачів є менш гармонізованим на рівні ЄС, ніж законодавство про захист даних з точки зору вторинного законодавства. Протягом останніх десятиліть ЄС прийняв низку Директив для гармонізації національного споживчого законодавства, проте на національному рівні все ще існують розбіжності, зокрема щодо питань забезпечення виконання зобов'язань [13], а також оновлених правил відшкодування шкоди, завданої дефектом продукції.

Якщо об'єднати вказане нормативне регулювання, то до права споживача у сфері захисту персональних даних належатимуть: надання згоди на використання даних; доступ до персональних даних; виправлення помилок в персональних даних та супутніх документах, що опосередковують споживчі відносини; видалення записів та персональних даних; обмеження способів обробки та поширення персональних даних, тощо.

Що стосується надання згоди на використання даних, то воно включає в себе вимоги щодо поінформованості споживача про те, з якої метою і які дані збирає суб'єкт підприємницької діяльності, як ці дані будуть використовуватись, зберігатись та охоронятись і чи будуть вони передані третім особам та за яких умов. До прикладу, при замовленні інформації про споживача на онлайн платформі, якщо базово в налаштуваннях вказується згода на отримання рекламних матеріалів від продавця, це є порушенням законодавства про захист персональних даних. Однак власне, саме така система по суті законодавчо регламентована в національному правопорядку, коли презюмується згода на отримання контенту, тоді як для відмови від нього, необхідно вчинити додаткові дії.

За GDPR суб'єкт підприємницької діяльності має повідомити споживача про можливість передачі частини або усіх персональних даних третім особам. Наприклад, веб-сайт порівняння страхування повинен мати можливість передавати деякі ваші контактні дані та історію кермування транспортним засобом страховим компаніям. Якби вони цього не мали можливості зробити, вони б не змогли показати вам жодних пропозицій та порівняти їх. Разом із тим, часто з такими даними щодо досвіду кермування та виду транспортного засобу, можуть передаватись також контактні дані особи, що призводить потім до отримання непогоджених рекламних пропозицій від страхових компаній. В цій ситуації також, до прикладу, в вітчизняних реаліях, викликає занепокоєння отримання персональних контактних даних фізичної особи, яка реєструється суб'єктом підприємницької діяльності, коли протягом найближчого часу така особа отримує велику кількість рекламних пропозицій від банків щодо переваг відкриття рахунку у їх установі.

Споживач також наділений правом вимоги у суб'єкта підприємницької діяльності переліку та змісту інформації, яку він зберігає про нього, включаючи запис про те, як і коли споживач дав свою згоду на її використання. Право на обмеження обробки персональних даних переважно означає,

що споживач може вимагати у суб'єкта підприємницької діяльності не використовувати інформацію, а лише володіти нею. Така ситуація можлива, коли така інформація була потрібна в минулому, договірні відносини були припинені, разом із тим персональні дані такий суб'єкт зберігає.

Нова редакція Закону України «Про захист прав споживачів» передбачає низку заходів для посилення захисту персональних даних споживачів. Так, суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані вимагати від споживача лише ті дані, які необхідні для укладення договору або виконання зобов'язань (зокрема, прізвище, ім'я, по батькові, номер телефону, адресу електронної пошти тощо). Ці персональні дані не можуть використовуватись з іншою метою, ніж для виконання договору.

Крім того, виключно за згодою споживача на його електронну адресу може надходити інформація про продукцію або пропозиції щодо купівлі іншої продукції. Споживач має право відмовитися від отримання таких повідомлень у майбутньому. Також для запобігання несанкціонованому доступу до персональних даних, Закон також включає альтернативні механізми їх захисту, такі як додаткові засоби автентифікації споживача, які можуть бути застосовані сторонами договору за їх згодою.

Разом із тим, на наше переконання, відсутність системної роботи із обізнаністю споживачів щодо їх прав у досліджуваній сфері, не дозволяє на повну використовувати потенціал GDPR. Досить рідко споживач, надаючи згоду на обробку персональних даних, перевіряє перелік тих даних, який має намір збирати платформа. Ще рідшими є випадки, коли споживач може звертатись до власника платформи з вимогою пояснення доцільності збору тієї чи іншої інформації. Нова редакція Закону України «Про захист прав споживачів» [6], що наразі не вступила в силу, в межах ст. 23 визначає особливості захисту персональних даних під час здійснення електронної комерції, крім того, визначаючи захист персональних даних одним із принципів захисту прав споживачів (ст. 3).

Однак сьогодні непоодинокими є випадки, коли споживач, укладаючи договір споживчого кредиту, надаючи свої персональні дані банку або іншій фінансовій установі, отримує з часом низку пропозицій від інших банків та фінансових установ, що може означати незаконну передачу таких даних банком, коли таке застереження не вписане в умови договору. З іншого боку, дого-

вори споживчого кредиту, що переважно є договорами приєднання, мають у своєму тексті серед переліку прав банківської установи, право на передачу даних споживача третім особам, що споживач може не взяти до уваги, підписуючи сам текст договору. Звичайно, це не знімає відповідальності в тому числі, із споживача, за збереження конфіденційності його персональних даних, однак, це підсилює питання потреби особливої уваги до освіти споживача та його інформування про права та обов'язки за споживчими договорами.

До питання освіти споживача в ЄС досить серйозне ставлення, на відміну від національної системи праворегулювання та правозастосування [6]. Проведені в ЄС дослідження дозволити сформулювати такі основні рекомендації в цій сфері:

а) централізований підхід до освіти споживачів може мати кілька переваг як для споживачів, так і бізнесу. За допомогою національної стратегії політики можуть бути визначені пріоритетні сфери та цілі, а також визначене доступне фінансування та сфери, де є потреби у вдосконаленні;

б) має бути спрощена співпраця між бізнесом, громадським сектором та державою в цій сфері. Такий підхід може призвести до більш ефективного використання ресурсів, створення елементів ефективного та функціонального навчання.

в) держава має сприяти доступу до довгострокового фінансування для суб'єктів, що можуть здійснювати навчання споживачів із забезпеченням його безперервності та підтримки;

г) освіта споживачів повинна бути вбудована в шкільні та університетські програми. Це гарантує, що молоде покоління з раннього віку буде ознайомлене з відповідною інформацією про свої права, допоможе їм розвивати довготривалі навички для пошуку на ринках та прийняття поінформованих рішень про покупку протягом усього життя як свідомих споживачів, а також свідомого та обережного поширення персональних даних.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто відзначити, що право споживача на захист персональних даних носить комплексний характер не лише з точки зору правового регулювання, але і з точки зору змісту, де в межах цього права споживач наділяється повноваженнями, що можуть бути не лише прямо, а й побічно пов'язані із договірними відносинами із суб'єктом підприємницької діяльності. Вказана специфіка ставить перед законодавцем додаткові виклики з точки зору конструктивності та ефективності правового регу-

лювання. Тому, на нашу думку, найбільш вдалим видається варіант об'єднання усіх норм у досліджуваній сфері в межах законодавства про електронну комерцію з виділення окремого права в переліку законодавства про захист прав споживачів для посилення його значення. Тим більше, на наше переконання, збір персональних даних може відбуватись не лише під час укладення договорів в межах електронної комерції.

Крім того потребує додаткової уваги питання освіти споживачів, в тому числі в сфері знань про захист персональних даних. Вказані нами напрямки, за якими працює ЄС у сфері поши-

рення знань щодо захисту персональних даних, мають бути запроваджені і в національній правовій системі. Звісно, в умовах повномасштабного вторгнення держава здебільшого не може дозволити виділяти фінансування на додаткові освітні процеси, разом із тим, мова може йти про навчальні курси або ж складові навчальних курсів на різних освітніх рівнях. Ми переконані, що саме з освіти можна починати говорити про свідомий захист персональних даних, свідоме споживання, що відповідатиме вимогам законодавства ЄС у цій сфері, а також духу споживчої культури в межах європейського простору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council of 27 October 2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws (the Regulation on consumer protection cooperation). *Official Journal*. L 364. 9.12.2004. p. 1–11.
2. A Digital Single Market Strategy for Europe : Communication from the Commission to the European parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions URL: <http://www.garfield.library.upenn.edu/essays/v5p621y1981-82.pdf> <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1447773803386&uri=CELEX%3A52015DC0192> (data accessed: 16.10.2024).
3. Regulation (EU) 2017/2394 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2017 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws and repealing Regulation (EC) No 2006/2004. *Official Journal*. L 345. 27.12.2017. p. 1–26.
4. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 року № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення : 21.10.2024).
5. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення : 21.10.2024).
6. Про захист прав споживачів : Закон України від 10.06.2023 року № 3153-IX (не набрав чинності). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text> (дата звернення : 21.10.2024).
7. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення : 21.10.2024).
8. Facebook подав до суду на антимонопольні органи ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/07/28/7112596/> (дата звернення : 21.10.2024).
9. Суд ЄС підтримав Google у справі щодо «права на забуття». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/09/24/7101119/> (дата звернення : 21.10.2024).
10. Право на забуття та Суд ЄС: не лише судові рішення може бути доказом недостовірності інформації, яку ви хочете видалити з Google <https://dslua.org/publications/pravo-na-zabuttia/> (дата звернення : 21.10.2024).
11. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal*. 2012. 26, 2012. P. 391–407.
12. Albors-Llorens Albertina Cf. Competition and Consumer Law in the European Union: Evolution and Convergence. *Yearbook of European Law*. 2014. P. 1-31.
13. Botta M., Wiedemann K. The Interaction of EU Competition, Consumer, and Data Protection Law in the Digital Economy : The Regulatory Dilemma in the Facebook Odyssey. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0003603X19863590> (data access : 21.10.2024).
14. Study of consumer education initiatives in the EU. Final report. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/consumers/consumer-protection-policy/consumer-education-and-local-advice-initiatives_en (data access : 21.10.2024).

Жмеренецький Олексій Сергійович

Право споживача на захист персональних даних в умовах наближення правопорядків України та ЄС

В статті досліджуються особливості права споживача на захист персональних даних в умовах наближення правопорядків України та ЄС.

Автором проаналізовано законодавство України та ЄС у сфері захисту персональних даних та захисту прав споживачів, визначено співвідношення вказаних актів, а також проблематику національного законодавства.

Автор вказує, що до права споживача у сфері захисту персональних даних належатимуть: надання згоди на використання даних; доступ до персональних даних; виправлення помилок в персональних даних та супутніх документах, що опосередковують споживчі відносини; видалення записів та персональних даних; обмеження способів обробки та поширення персональних даних, тощо.

Окрему увагу приділено особливостям надання згоди на використання даних, що включає в себе вимоги щодо поінформованості споживача про те, з якої метою і які дані збирає суб'єкт підприємницької діяльності, як ці дані будуть використовуватись, зберігатись та охоронятись і чи будуть вони передані третім особам та за яких умов.

Наголошується на необхідності удосконалення національного законодавства у досліджуваній сфері з точки зору освіти споживача, в тому числі в межах знань про захист персональних даних.

Автор наголошує, що право споживача на захист персональних даних носить комплексний характер не лише з точки зору правового регулювання, але і з точки зору змісту, де в межах цього права споживач наділяється повноваженнями, що можуть бути не лише прямо, а й побічно пов'язані із договірними відносинами із суб'єктом підприємницької діяльності. Вказана специфіка ставить перед законодавцем додаткові виклики з точки зору конструктивності та ефективності правового регулювання.

Крім того потребує додаткової уваги питання освіти споживачів, в тому числі в сфері знань про захист персональних даних. Вказані у статті напрямки, за якими працює ЄС у сфері поширення знань щодо захисту персональних даних, мають бути запроваджені і в національній правовій системі. Автор наголошує, що саме з освіти можна починати говорити про свідомий захист персональних даних, свідоме споживання, що відповідатиме вимогам законодавства ЄС у цій сфері, а також духу споживчої культури в межах європейського простору.

Ключові слова: захист прав споживачів, захист персональних даних, GDPR, електронна комерція, права споживача.

Zhmerenetskyi Oleksii

Consumer's right to protection of personal data in the conditions of approximation of the legal order of Ukraine and the EU

In the article, the author examines the features of the consumer's right to personal data protection in the context of the approximation of the legal systems of Ukraine and the EU.

The author analyses the legislation of Ukraine and the EU in the field of personal data protection and consumer rights protection, determines the correlation of the specified acts, as well as the issues of national legislation.

The author indicates that the consumer's right in the field of personal data protection will include consent to the use of data; access to personal data; correction of errors in personal data and related documents that mediate consumer relations; deletion of records and personal data; restriction of methods of processing and dissemination of personal data, etc.

The author paid special attention to the features of consent to the use of data, which includes requirements for the consumer's awareness of the purpose and what data the business entity collects, how this data will be used, stored and protected, and whether it will be transferred to third parties and under what conditions.

The author emphasizes the need to improve national legislation in the area under study from the point of view of consumer education, including within the framework of knowledge about personal data protection.

The author emphasizes that the consumer's right to personal data protection is complex not only from the point of view of legal regulation, but also from the point of view of content, where within the framework of this right the consumer is granted powers that may be not only directly, but also indirectly related to contractual relations with a business entity. This specificity poses additional challenges for the legislator from the point of view of the constructiveness and effectiveness of legal regulation.

In addition, the issue of consumer education requires additional attention, including in the field of knowledge about personal data protection. The directions indicated in the article, in which the EU works in the field of dissemination of knowledge about personal data protection, should also be implemented in the national legal system. The author emphasizes that it is from education that we can begin to talk about conscious protection of personal data, conscious consumption that will meet the requirements of EU legislation in this area, as well as the spirit of consumer culture within the European space.

Key words: consumer protection, personal data protection, GDPR, e-commerce, consumer rights.

УДК 347.457

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.13>

Кірсанов Олексій Володимирович,

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін

Одеського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0009-0008-3861-2738

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ КРЕДИТНИХ ДОГОВОРІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Постановка проблеми. На сьогоднішній день ми бачимо як активно та стрімко розвиваються цифрові технології. Без сумніву вони впливають майже на всі сфери життєдіяльності. З'являються багато сучасних способів та умов при укладанні кредитних договорів. Кредитні договори все частіше укладаються за допомогою онлайн або окремих спеціальних програм, у зв'язку з чим виникає питання розгляду основних особливостей їх укладання застосовуючи при цьому міжнародний досвід.

Стан дослідження теми. Дослідженню кредитних договорів, їх поняттю, видам, умовам, окремим особливостям укладання, зміни та припинення, а також відповідальності сторін приділялась окрема увага вітчизняними, а також сучасними науковцями. Серед них можна виділити наступних: Бабаскін А. [1], Берназ-Лукавецька О. [2, 3], Давидова І. [4], Кривенко Ю. [5], Лепех С. [6]. Однак, особливостям укладання кредитних договорів у міжнародному просторі увага приділялась недостатня.

Мета статті полягає в аналізі деяких особливостей укладання кредитних договорів за допомогою міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Кредити є важливим інструментом фінансового розвитку будь-якої країни. За допомогою укладання кредитних договорів особи можуть інвестувати в житло, бізнес або освіту. Розглянемо, як отримати кредит у різних країнах, а також умови, які висувають банки до позичальників, у тому числі проаналізуємо перелік документів, які є необхідними для отримання кредиту.

Перед тим, як особа планує отримати кредит їй в першу чергу необхідно ознайомитись з різними кредиторами та варіантами отримання кредиту (позики), доступними в ЄС. Це можуть бути традиційні банки, кредитні спілки, онлайн-кредитори, державні фінансові програми та агентства регіонального розвитку. Важливо вивчити їхні критерії відповідності, процентні ставки, умови пога-

шення та суми позики, щоб знайти варіант, який найкраще відповідає потребам позичальника.

В залежності від кількості кредиторів кредитні угоди можуть бути як синдикованими, так і двосторонніми. Синдиковані угоди передбачають участь кількох кредиторів, а двосторонні угоди – одного кредитора. Вибір між ними значною мірою залежить від суми зобов'язань, причому синдиковані форми більш поширені для великих транзакцій. Більшість банків мають власну бажану форму або «мову» для кредитних угод, і вони можуть вимагати синдиковану форму, якщо сума зобов'язання перевищує певний поріг.

Наступним кроком є заповнення форми заявки. Ця форма містить основну інформацію, таку як ім'я, прізвище, адреса та контактні дані позичальника. Також інформацію про доходи позичальника та статус зайнятості. Банк використовуватиме цю інформацію, щоб визначити, чи має особа право на отримання кредиту чи ні.

Крім того, банк також може вимагати підтвердження особи позичальника та його доходу. Так, наприклад, у більшості країн це може включати копії паспорта позичальника та відомостей про його заробітну плату видану роботодавцем. Якщо особа є само зайнятою (ФОП), їй також може знадобитися надання копії документів про реєстрацію його підприємства та податкові декларації.

Також особа може подати онлайн заяву для отримання кредиту. Сама форма заявки майже нічим не відрізняється від паперовою, але є більш зручною.

Ще одним з важливих моментів є те, що перш ніж подати заявку на отримання кредиту, позичальнику краще зрозуміти свій кредитний рейтинг і кредитну історію. Чим вищий його кредитний рейтинг, тим більше кращих варіантів отримання кредиту у нього буде.

Так, наприклад, у Німеччині кредитний рейтинг (SCHUFA) – це число, яке відображає кредитоспроможність позичальника. Він базується на його кредитній історії та показує кредиторам

(позикодавцям), наскільки ймовірно, що позичальник вчасно погасить кредит, і це впливає на рішення кредиторів, позичати гроші чи ні, і під яку процентну ставку.

«Позитивний» кредитний рейтинг важливий, оскільки він надає боржнику-позичальнику доступ до кращих умов і ставок. Якщо ж у позичальника поганий кредитний рейтинг, він все одно зможе отримати кредит, але умови будуть не такими вигідними. Деякі речі можуть вплинути на його кредитну оцінку, наприклад прострочені платежі, дефолти та банкрутства. Особа матиме вищий кредитний рейтинг, якщо у неї хороша кредитна історія.

У Німеччині система кредитного рейтингу відрізняється від системи інших країн. Основні агентства кредитного рейтингу у Німеччині використовують інформацію з кредитного звіту позичальника для розрахунку його кредитної оцінки.

Кредитна оцінка позичальника може коливатися від 100 до 600. Чим нижчий бал, тим краще. Кредитний бал від 100 до 199 вважається нормальним, тоді як кредитний рейтинг понад 300 вважається поганим [7].

Дізнатися свій кредитний рейтинг це платна послуга. Іноді компанія може сказати, що оцінка безкоштовна. Але згодом може виявитися, що позичальник підписався (наприклад, кліком мишки) на організацію, яка перевіряє його кредитну історію. Плата за ці послуги стягується щомісяця.

Перш ніж платити гроші, необхідно розуміти чи потрібно позичальнику в даний момент систематично переглядати свій кредитний рейтинг. Можливо, ні, тому що він знає, що його кредитна історія хороша та його бал буде добрим.

Щодо кредитної історії вона займає також важливе місце для отримання кредиту. Кредитна історія описує, як позичальник використовує гроші. В ній міститься інформація: скільки у позичальника кредитів та кредитних карток; скільки грошей винен позичальник; як довго у нього є кредит; як вчасно позичальник оплачує рахунки.

Три загальнонаціональних бюро кредитних історій – Equifax, Experian і TransUnion – збирають цю інформацію та вносять її у кредитний звіт [8].

Різні кредитори можуть вимагати різну документацію, але зазвичай позичальнику (боржнику) потрібно буде підготувати наступні: реєстраційні документи підприємства; фінансова звітність (баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів); податкові декларації для бізнесу та, можливо, особисті податкові декларації власника(ів) бізнесу; банківські виписки;

ліцензії та дозволи на заняття підприємницькою діяльністю; додаткова інформація (за наявності); бізнес план.

Необхідно звернути увагу на те, що в залежності від мети отримання кредиту може змінюватися і перелік документів. Так, наприклад, перш ніж подавати заявку на кредит для бізнесу у країнах ЄС, необхідно оцінити потреби клієнта у фінансуванні. Він має розрахувати суму грошей, яка йому потрібна, враховуючи свої бізнес-цілі, плани розширення, потреби в оборотному капіталі та будь-які конкретні проєкти чи інвестиції, які позичальник (боржник) хоче здійснити. Чітко визначити, як саме буде використовуватися кредит. Це буде для обладнання, інвентарю, маркетингу чи розширення.

Саме підготовка якісного бізнес-плану має вирішальне значення при подачі заявки на отримання бізнес-кредиту. Він повинен містити інформацію про компанію боржника, її історію, продукти чи послуги, аналіз ринку, конкуренцію, фінансові прогнози та те, як буде використано кредит. Комплексний бізнес-план демонструє довіру клієнту та допомагає кредиторам оцінити життєздатність його бізнесу.

Основні моменти, на які слід звернути увагу при складанні переконливого бізнес-плану: дослідження ринку: необхідно продемонструвати своє розуміння цільового ринку, конкурентів і галузевих тенденцій; фінансові прогнози: надати реалістичні прогнози доходів, витрат і прибутковості; стратегія погашення: окреслити чіткий план того, як боржник буде використовувати кошти кредиту та отримувати прибуток для погашення кредиту [9].

До наступної особливості укладання кредитних договорів у міжнародному просторі можна віднести структуру договору.

Незважаючи на те, що формат кредитних угод може відрізнятися, вони зазвичай містять такі розділи (статті): визначення та механізми (зобов'язання, розширення, податки, захист EEL, процентні ставки); попередні умови; заяви та гарантії; стверджувальні та негативні угоди; події дефолту (EOD); агентські положення; різні предмети.

Визначення відіграють вирішальну роль у кредитних угодах, і ними ніколи не можна нехтувати. Більшість умов, які обговорюються, є істотними умовами, і вони містяться у всьому документі. Важливо ретельно переглянути визначення та переконатися, що вони належним чином узгоджуються з рештою умов договору.

Попередні умови окреслюють вимоги, які мають бути виконані для закриття кредиту та для

наступних запозичень. Для подальших запозичень позичальник, як правило, повинен підтверджувати відсутність дефолту або потенційного дефолту.

Заяви та гарантії – це заяви, зроблені сторонами позики, щоб запевнити позикодавців, що вони позичають гроші очікуваним організаціям і що бізнес працює за призначенням. Вони включають: організованість та позитивна репутація, авторизація та можливість виконання кредитних документів, відсутність конфліктів з організаційними документами, достовірність фінансової звітності, відсутність жодних судових процесів, дотримання санкцій.

Представництва та гарантії зазвичай надаються на дату закриття та знижуються для наступних запозичень, продовжень або збільшення зобов'язань.

Наступна умова це підтверджувальні угоди, тобто це обіцянки сторін позики вжити певних дій. Зазвичай вони діляться на три категорії: фінансова звітність: надання річних перевірених фінансових звітів, квартальних або місячних фінансових звітів; повідомлення про суттєві події: сторони договору кредиту (позики) повинні повідомляти позикодавців про суттєві несприятливі події, судові процеси, розслідування; утримання бізнесу: сторони договору кредиту (позики) повинні сплачувати податки та інші зобов'язання, підтримувати майно та страхування, дотримуватись законів та вести належні книги та записи.

Наступне це негативні угоди, тобто обіцянки сторін позики утримуватися від певних дій протягом терміну дії позики. Ці положення необхідні для того, щоб створити певну межу між активами позичальників і обмежити потенційні вимоги щодо цих активів. Вони включають обмеження щодо: додаткової заборгованості, права застави, інвестиції, фундаментальні зміни, відчуження активів, обмежені виплати, тощо. Негативні «ковенанти» можуть також включати фінансові «ковенанти», такі як коефіцієнт кредитного «плеча», коефіцієнт покриття відсотків і коефіцієнт покриття фіксованих витрат, які діють як системи попередження для кредиторів.

Також у міжнародній практиці прийнято ще включати в умови договору випадки невиконання зобов'язань та засоби правового захисту. Події дефолту окреслюють обставини, за яких кредитори можуть вжити заходів проти позичальника. Поширені події дефолту включають: несплату основної суми або відсотків; порушення угод; порушення представників та гарантії; судові

рішення щодо позичальників; провадження у справі про банкрутство.

У разі невиконання зобов'язань кредитори можуть припинити зобов'язання, прискорити погашення боргу та використати засоби захисту застави.

Щодо синдікованих кредитів (позик), то їх положення про агентство визначають роль та обов'язки адміністративного агента. Ці положення зазвичай включають: визнання адміністративного агента кредиторами; виправдувальні формулювання, що обмежують обов'язки та відповідальність агента; право агента покладатися на інформацію, надану кредиторами та кредиторами; звільнення та заміна агента; визнання кредиторами своїх власних кредитних рішень, тощо.

Також договір кредиту може містити і інші положення. Розділ «Різне» кредитного договору містить різні стандартні положення, зокрема: відмова від прав і поправки (із зазначенням необхідної згоди кредитора), повідомлення, юрисдикцію, витрати та відшкодування [10].

Дана структура має певні відмінності від наших українських кредитних договорів, хоча може мати і певні схожості. Класичний кредитний договір згідно законодавства України повинен містити наступне: назву, номер, дату та місце укладання, предмет договору, включаючи відомості щодо мети кредиту, суми, процентної ставки, порядку, строку та дати погашення кредиту, права та обов'язки сторін, відповідальність сторін, включаючи штрафні санкції, умови щодо внесення змін до кредитного договору та його розірвання.

В залежності від мети укладання кредитного договору сторони можуть оформлювати додаткові договори та надавати одне одному специфічні документи. Наприклад, договір застави чи поруки. Якщо у кредитному договорі грошова сума видається під заставу майна, то необхідним також є укладання нотаріально посвідченого договору.

Щодо окремих документів, то до них, наприклад, можна віднести паспорт кредиту, який надається при укладанні договору споживчого кредиту. Він повинен містити: інформацію та контактні дані кредитодавця, інформацію про кредитного посередника, основні умови кредитування з урахуванням побажань споживача (тип кредиту, сума, ліміт кредиту, строк кредитування, мета, спосіб та строк надання кредиту, можливі види забезпечення кредиту), інформацію щодо реальної річної процентної ставки та орієнтовної загальної вартості кредиту для споживача, порядок повернення кредиту, додаткову інформацію, тощо [11].

Щодо форми договору, то вона також може бути різною, як письмова, так і укладатися онлайн. Так, наприклад, у Польщі Закон не передбачає конкретної форми, яку слід використовувати для того, щоб вважати кредитний договір дійсним, лише вказуючи, що для кредиту потрібна форма документа, якщо його вартість перевищує 1000 злотих. Якщо форма позики буде іншою (а на практиці договір позики укладено в усній формі), кредиторам буде дуже складно відстояти свої права в разі можливого судового спору з боржником, який не бажає повертати узгоджену суму.

У разі судового спору, згідно зі статтею 74 Цивільного кодексу Польщі, включаючи пункт 2 цього положення, показання свідків або докази у формі заяв сторін є прийнятними, якщо обидві сторони згодні на це, якщо споживач цього вимагає в спору з підприємцем або якщо письмово підтверджено факт вчинення правочину.

Щоб вирішити будь-які сумніви, які можуть виникнути, необхідно проаналізувати, що означає положення «у спосіб, що дозволяє ідентифікувати особу, яка робить декларацію», як зазначено вище.

По суті, спосіб подання заяви, а не її зміст визначає можливість ідентифікації особи, яка подає заяву.

Наприклад, особу можна ідентифікувати за IP-адресою комп'ютера або номером телефону, з якого подається декларація (в соцмережах, електронною поштою, SMS чи через електронний комунікатор). Це означає, що документ можна вважати дійсним, навіть якщо він безпосередньо не розкриває особу особи, яка робить декларацію.

Однак вирішальне значення має визначення того, чи спосіб волевиявлення дозволяє ідентифікувати особу, яка робить заяву [12].

Висновки. Кредитна система відіграє важливу роль в організації кредитування підприємств, організацій і населення. Від безперервного та ефективного функціонування грошового механізму залежить не тільки окремі господарські організації, а й економічний розвиток усієї країни. Водночас еволюція кредитної системи визначається економічною ситуацією в країні, формами та механізмами господарювання.

Роль і значення кредитної системи характеризується низкою показників: загальним обсягом кредитних витрат, часткою банківських кредитів у формуванні основних і оборотних коштів підприємств і організацій, загальним платіжним оборотом тощо.

Саме за допомогою кредитно-банківської системи здійснюються грошові розрахунки і платежі підприємств, організацій і населення, вона залучає тимчасово вільні грошові кошти, заощадження та доходи людей і перетворює їх в активно оборотні кошти та виконує інші операції. Що стосується виробництва, то вторинна кредитна система має постійний і істотний вплив на нього. Це розширює сферу застосування грошових фондів і забезпечує повторне переливання грошових коштів з одного сектора в інший, підтримуючи зростання ефективності виробництва.

Кредитна система функціонує завдяки як раз укладання кредитних договорів. Саме тому, дуже важливим та актуальним є питання розгляду окремих особливостей укладання кредитних договорів у міжнародному просторі. Як ми бачимо, вони мають як певні позитивні моменти так і деякі прогалини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабаскін А. Ю. Істотні умови кредитного договору за цивільним законодавством України. *Правова держава*. 2017. № 28. С. 85–90.
2. Берназ-Лукавецька О. М., Кірсанов О. В. Проблемні аспекти кредитних договорів в Україні та міжнародному просторі. *Морська безпека та оборона*. 2023. № 2. С. 7–12.
3. Берназ-Лукавецька О. М., Кірсанов О. В. Comparative analysis of the credit agreement and factoring agreement. *Журнал «Морська безпека та оборона»*. 2024 № 1, С. 3–8.
4. Давидова І. В. Банківські договори: особливості в умовах дії воєнного стану. *Науково-практичний журнал Часопис цивілістики*. 2024. № 24. С. 37–42.
5. Кривенко Ю. В. Банківські договори в системі цивільно-правових договорів. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2022. Вип. 73. Ч. 1. С. 81–85.
6. Лепех С. М. Кредитний договір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2003. 204 с.
7. How to Get a Loan in Germany. URL: <https://www.expatrio.com/about-germany/how-get-loan-germany-requirements-and-tips>
8. Your Credit History Explained. URL: <https://consumer.gov/credit/your-credit-history-explained>
9. Business loan in the EU, EEA or Europe: a detailed guide. URL: <https://www.monvenience.com/how-to-get-business-loan-eu.html>
10. Credit Agreements 101: Key Provisions and Considerations. URL: <https://www.lucbro.com/news/blogs/detail/10559/credit-agreements-101-key-provisions-and-considerations>
11. Паспорт споживчого кредиту «Кредитна картка «Bolt»». URL: https://conditions-and-rules.a-bank.com.ua/media/uploads/Cart/Pas_Bolt.pdf
12. Loan agreement – everything you need to know. URL: <https://creativa.legal/loan-agreement-everything-you-need-to-know/>

Кірсанов Олексій Володимирович

Деякі особливості укладання кредитних договорів: міжнародний досвід

Стаття присвячена аналізу деяких особливостей укладання кредитних договорів за допомогою міжнародного досвіду. Проаналізовано досвід окремих європейських країн щодо цього питання. З'ясовано, що з'являються багато нових способів та умов при укладанні кредитних договорів, які все частіше укладаються онлайн або з використанням спеціальних ресурсів.

Проаналізовано детальну процедуру укладання кредитних договорів, починаючи з підбору потенційних кредиторів позичальником, подання заявки позичальником, перевірки позичальника, вивчення його кредитного рейтингу та кредитної історії, узгодження умов договору.

Розглянуто вимоги до кредитного договору за українським законодавством. Виділено, що він повинен містити наступну інформацію щодо: назви договору, номеру, дати та місця укладання, предмету договору, а саме мета кредиту, суми кредиту, відсоткової ставки, порядку погашення кредиту, його строку та дати, прав та обов'язків сторін, відповідальності сторін, умови щодо внесення змін до кредитного договору, його розірвання чи припинення, форс-мажорні обставини, а також інші специфічні умови встановлені сторонами договору. Також сторони можуть укладати додаткові договори, напряду пов'язанні з видачею кредиту. А саме, договір поруки, застави, страхування, тощо.

З'ясовано, що за допомогою кредитно-банківської системи здійснюються грошові розрахунки і платежі підприємств, організацій і населення, вона залучає тимчасово вільні грошові кошти, заощадження і доходи людей і перетворює їх в активно оборотні кошти і здійснює інші операції.

Зроблено висновок, що кредитна система функціонує завдяки як раз укладання кредитних договорів. Саме тому, дуже важливим та актуальним є питання розгляду окремих особливостей укладання кредитних договорів у міжнародному просторі, які мають як певні позитивні моменти, так і деякі негативні.

Ключові слова: кредитний договір, договір, інформаційні технології, банк, боржник, кредитор, кредит, форма договору, процентна ставка, умови договору.

Kirsanov Oleksiy

Some features of concluding credit agreements: international experience

The article is devoted to the analysis of some features of concluding credit agreements with the help of international experience. The experience of individual European countries on this issue is analyzed. It has been found that there are many new methods and conditions for concluding credit agreements, which are increasingly concluded online or with the use of special resources.

The detailed procedure of concluding credit agreements is analyzed, starting with the selection of potential creditors by the borrower, submission of an application by the borrower, verification of the borrower, study of his credit rating and credit history, agreement on the terms of the agreement.

The requirements for the credit agreement according to Ukrainian legislation have been considered.

It is highlighted that it must contain the following information regarding: the name of the contract, number, date and place of conclusion, the subject of the contract, namely the purpose of the loan, the amount of the loan, the interest rate, the procedure for repaying the loan, its term and date, the rights and obligations of the parties, liability of the parties, conditions for making changes to the credit agreement, its termination or termination, force majeure circumstances, as well as other specific conditions established by the parties to the contract. The parties may also enter into additional contracts directly related to the issuance of the loan. Namely, a contract of suretyship, pledge, insurance, etc.

It has been found that with the help of the credit and banking system, cash settlements and payments of enterprises, organizations and the population are carried out, it attracts temporarily free cash, savings and incomes of people and turns them into active working capital and performs other operations.

It was concluded that the credit system functions thanks to the conclusion of credit agreements. That is why it is very important and urgent to consider the specific features of concluding credit agreements in the international space, which have both positive and negative aspects.

Key words: credit agreement, contract, information technology, bank, debtor, creditor, loan, form of contract, interest rate, terms of the contract.

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.14>

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Стан дослідження проблематики. Юридична наука неодноразово приділяла увагу питанням захисту прав споживачів в цілому, та питанням відшкодування шкоди, завданої споживачеві, зокрема. До таких авторів та авторок слід віднести: І. Банасевич, Ю. Білоусова, С. Гринько, О. Єгоричеву, Л. Іваненко, С. Короєда, Г. Осетинську, О. Письменну, В. Примака, О.Черняк, тощо. При цьому слід визначити, що більшість досліджень присвячені здебільшого коментуванню чинного законодавства, висвітленню окремих проблем або ж ґрунтувались на підставі Директиви ЄС 1985 року. Разом із тим всебічному актуальному з точки зору законодавства аналізу цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану дефектом в продукції за національним законодавством

та законодавством ЄС на сьогодні не було приділено достатньої уваги.

Метою статті є визначення особливостей цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану дефектом в продукції за національним законодавством та законодавством ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Оновлена Директива про відповідальність за дефектну продукцію набуває чинності на початку грудня 2024 року [4]. Вказана директива потребує транспонування на національному рівні протягом 2 років, встановлює сучасні надійні рамки для того, щоб потерпілі споживачі та інші особи могли реалізувати своє право на відшкодування збитків, завданих дефектною продукцією [5].

Базовими принципами вказаної директиви можна назвати такі: виробник зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану дефектною продукцією; потерпіла особа повинна довести дефектність продукції, шкоду, яка була завдана, і встановити причинно-наслідковий зв'язок між цією шкодою та самим дефектом продукції.

Директива про відповідальність за дефектну продукцію регулює підстави притягнення до відповідальності виробників за шкоду, заподіяну їх дефектною продукцією, що охоплює весь спектр, включаючи програмне забезпечення та системи штучного інтелекту. Однак Директива про відповідальність за дефектну продукцію не функціонує ізольовано, відповідно потерпілі можуть мати вибір правових підстав для звернення за захистом своїх порушених прав. Всі держави-члени ЄС регулюють досліджувані відносини, базуючись на необхідності доведення вини, що вимагає від потерпілої особи довести, що чиясь вина завдала їм шкоди. Якщо потерпіла особа вимагає відшкодування відповідно до таких національних правил відповідальності, заснованої на вині (зокрема, за шкоду, не охоплену Директивою, наприклад, порушення основних прав або вимоги до користувачів продукції, а не до виробника), і вимоги стосуються шкоди, завданої системою штучного інтелекту, таке звернення за захистом може ґрунтуватись на вимогах, встановлених у Регламенті про штучний інтелект.

Важливо, що коло потерпілих осіб за таким деліктом не обмежується самим споживачем. Такою особою також можуть бути члени родини споживача або інші особи, які випадково могли отримати шкоду дефектною продукцією. Однак варто зазначити, що хоча вказана директива

не охоплює ситуації, в яких потерпілою особою є компанія, окремі країни ЄС встановили подібні правила для компаній [6].

Правила цієї директиви мають застосовуватись з моменту, коли було завдано один із видів шкоди: смерть або тілесні ушкодження, в тому числі фізичну та психологічну шкоду; пошкодження майна споживача чи іншої особи; знищення або пошкодження даних споживача або іншої особи.

Важливо, що вказаною директивою також врегульовано питання відповідальності онлайн-платформ. Так, онлайн-платформи, які виступають як простий посередник для передачі продукції з дефектом, можуть бути притягнуті до відповідальності за певних умов відповідно до законодавства про цифрові послуги. У такому випадку онлайн-платформа, яка просто опосередковує продаж, підпадає під ті ж зобов'язання, що і дистриб'ютор.

Директива про відповідальність за дефектну продукцію також покладає обов'язок із відшкодування шкоди у зв'язку із дефектом продукції, виробленої за межами ЄС, на імпортерів. Це пов'язано з тим, що споживачам, як економічно слабшій стороні за договором, було б занадто складно вимагати компенсації від компаній за межами ЄС, що є виробниками продукції.

Разом із тим, у випадку, коли відсутній імпортер і продукція придбавається безпосередньо у виробника, що знаходиться в межах третіх країн, Директива надає можливість споживачам вимагати відшкодування від представника виробника, який не є членом ЄС. Завдяки Регламенту про ринковий нагляд та відповідність продукції [7] на такого виробника (продавця, виконавця) покладається обов'язок в розміщенні представника компанії в одній із юрисдикцій ЄС.

Дистриб'ютори (офлайн та онлайн-продавці) за вимогою потерпілої особи також можуть бути притягнуті до відповідальності, якщо вони не вкажуть суб'єкта, що нестиме відповідальність за дефект продукції, який базується в ЄС. Це також стосується онлайн-ринків, але лише в тому випадку, якщо вони представляють себе споживачеві як дистриб'ютор.

У 2024 році у ЄС було прийнято Регламент про що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту [8], що встановлює правові вимоги до системи штучного інтелекту щодо високих вимог безпеки, включаючи реєстрацію за дизайном та функціями кібербезпеки. По суті це законодавство є схожим до споживчого законодавства щодо безпеки різних видів про-

дукції (техніки, харчових продуктів, тощо). Із змісту Директиви про відповідальність за дефектну продукцію можна зробити висновок, що всі ці обов'язкові вимоги безпеки продукції, включаючи ті, що викладені в Регламенті про штучний інтелект, повинні враховуватися, коли суд буде робити свою оцінку наявності дефекту в продукції. Директива про відповідальність за дефектну продукцію встановлює, що програмне забезпечення, включаючи системи штучного інтелекту, є продукцією [5]. Тому, якщо системи штучного інтелекту несправні і спричиняють смерть, тілесні ушкодження, пошкодження майна або втрату даних, постраждала особа можуть використовувати підстави та процедури, визначені в Директиві, отримання відповідного відшкодування. Директива про відповідальність за дефектну продукцію також по суті гарантує продавцям (виробникам, виконавцям) юридичну визначеність та рівні умови, необхідні для інвестування в технології штучного інтелекту, і надасть споживачам захист, необхідний для заохочення придбання продукції з підтримкою штучного інтелекту.

У зв'язку із тим, що в Україні в 2011 році було прийнято Закон № 3390-IV, метою якого було запровадження дієвих механізмів захисту прав споживачів у названій сфері, на сьогодні виникло досить багато питань щодо його застосування, а також узгодження норм параграфу 3 Глави 82 ЦК України та Закону України «Про захист прав споживачів» (далі – Закон № 1023-XII) [9] у цій сфері. На вказані неточності вказувала О. Ю. Черняк в межах своїх наукових розвідок [10].

Прийняття Закону № 3390-IV, зміст якого побудовано (на думку розробників) на підставі положень Директиви Ради ЄС про уніфікацію правових та адміністративних норм про відповідальність виробників за дефектну продукцію» № 85/374 ЄЕС, зумовило внесення змін до вказаної вище Глави ЦК України, Закону № 1023-XII та по суті обмеження сфері їх дії.

Варто погодитись з О. Ю. Черняк в тому, що фрагментарність внесення змін вітчизняним законодавцем, що покликана бажанням наслідування законодавчої техніки ЄС без розуміння цілісності та структурованості національного законодавства, що регулює особливості деліктних зобов'язань щодо відшкодування шкоди, завданої недоліками товарів, робіт та послуг, зумовлює виникнення низки питань, щодо можливості і доцільності застосування тих чи інших норм для врегулювання конкретних деліктних правовідносин [10].

На нашу думку, потребують дослідження окремі поняття, викладені у Законі № 3390-IV. Так, відповідно до ст. 1 вказаного закону продукцією визнається будь-яке рухоме майно, в тому числі готова продукція, сировина та комплектувальний виріб, а також майно, яке є складовою частиною іншого рухомого або нерухомого майна. Також за визначенням закону до змісту продукції входить електроенергія. В свою чергу, відповідно до Закону № 1023-XII продукцією є будь-який виріб (товар), робота чи послуга, які виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб. Отже, поняття продукція, яке застосовується в Законі № 3390-IV, є вужчим, а тому вимоги щодо відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок неякісно наданих послуг або виконаних робіт, в межах цього Закону не можуть бути висунуті.

Стаття 16 Закону № 1023-XII (яка зараз викладена в новій редакції) попереджала, що шкоду, заподіяну життю, здоров'ю або майну споживача дефектною продукцією або продукцією неналежної якості, підлягає відшкодуванню в повному обсязі. Разом з тим, визначення дефектної продукції вказаний закон не містить, тому споживач, дійсно, міг вимагати відшкодування тільки у разі придбання ним продукції неналежної якості. Під поняттям належної якості товару, роботи або послуги закон № 1023-XII розуміє таку властивість продукції, яка відповідає вимогам, встановленим для цієї категорії продукції у нормативно-правових актах і нормативних документах, та умовам договору із споживачем. Таким чином, щоб отримати відшкодування споживач повинен був довести невідповідність якості продукції встановленим вимогам або умовам договору. Якщо така невідповідність не встановлювалась, то підстав для відшкодування відповідно не виникало.

До прийняття Закону № 3390-IV Міністерством юстиції України у листі від 18 квітня 2006 р. № Г-8857-19 [11] було запропоновано визначати дефект продукції через зіпсованість чи пошкодження товару, використання якого неможливе або неприпустиме відповідно до його цільового призначення. В цьому значенні поняття дефекту в продукції, а також поняття неналежної якості продукції ототожнювались. Таке визначення вважаємо невиправданим, зважаючи на те, що визначальною для визнання продукції дефектною є не наявність у ній шкідливих для споживача недоліків, а те, що її використання призводить до заподіяння шкоди життю, здоров'ю або майну споживача.

Законом № 3390-IV визначається поняття дефектної продукції як продукції, яка не відповідає рівню безпеки, на який споживач або користувач має право розраховувати, зважаючи на обставини, пов'язані з розробкою, виробництвом, обігом, транспортуванням, зберіганням, встановленням, технічним обслуговуванням, споживанням, використанням, знищенням (утилізацією, переробкою) цієї продукції.

В свою чергу, безпека, згідно зі ст. 1 Закону № 1023-XII, є відсутністю будь-якого ризику для життя, здоров'я, майна споживача і навколишнього середовища при звичайних умовах використання, зберігання, транспортування, виготовлення і утилізації продукції.

Нова редакція Закону «Про захист прав споживачів» фактично лише дає відсилку до Закону № 3390-IV, не розмежовуючи недоліки продукції та дефект продукції. Крім того Закон № 3390-IV по суті, враховуючи оновлене законодавства ЄС у цій сфері, має обмежене тлумачення дефекту продукції, де в Директиві вказується, що при оцінці дефектності продукту слід враховувати всі обставини, в тому числі: презентацію та характеристики продукції, включаючи її маркування, дизайн, технічні характеристики, склад та упаковку, а також інструкції щодо її складання, встановлення, використання та обслуговування; розумно передбачуване використання продукції; вплив на продукцію будь-якої здатності продовжувати вивчати або набувати нових функцій після того, як він буде виведений на ринок або введений в експлуатацію; розумно передбачуваного впливу на продукцію іншої продукції, яку можна використовувати разом з продукцією, в тому числі за допомогою взаємозв'язку; момент, коли продукція була виведена на ринок або введена в експлуатацію або, коли виробник зберігає контроль над продукцією відповідні вимоги безпеки продукції, включаючи вимоги до кібербезпеки, що стосуються безпеки після цього моменту, момент, коли продукція вийшла з-під контролю виробника, тощо.

На нашу думку, поняття дефектної продукції значно ширше, ніж поняття продукції неналежної якості. Отже, потерпілий має право на відшкодування шкоди вже у тому випадку, коли продукція, незважаючи на її відповідність певним стандартам та умовам договору, виявилася небезпечною і завдала шкоди його здоров'ю або майну.

О. Ю. Черняк також зазначає, що поняття дефекту необхідно також відрізняти від поняття несправності. Останнє, на нашу думку, може бути притаманним лише товару або ж виконаній

роботі і не охоплює поняття послуг. Перебуваючи в несправному стані, товар може мати один або кілька дефектів. Як правило, термін «дефект» застосовується при встановленні факту виходу товару з ладу, порушення його нормальної експлуатації в результаті порушення технології його виготовлення, конструкторської помилки, тобто за умови відсутності вини покупця (користувача). Термін «несправність» застосовують при використанні, зберіганні та транспортуванні певних товарів. Так, словосполучення «характер несправності» означає неприпустиму зміну у товарі, який до виходу його з ладу було справним. Несправність, на відміну від дефекту, може бути викликана і дією (бездіяльністю) покупця (користувача), наприклад порушенням правил експлуатації товару та (або) порушенням умов зберігання [10].

Інакше кажучи, визначення наявності в продукції недоліку і визначення цього недоліку, як істотного, необхідне для визначення обсягу вимог, які може висувати споживач до продавця (виробника, виконавця), щоб отримати продукцію належної якості або повернути кошти, сплачені за неякісну продукцію. А встановлення факту наявності дефекту в продукції необхідне для визначення шкоди, завданої цією продукцією [10].

Висновки. В межах процесів адаптації законодавства України до законодавства ЄС в 2011 році було прийнято Закон України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» [1], що по суті якісно змінив підходи до особливостей відшкодування шкоди, завданої дефектом продукції. Однак, прийняття оновленої директиви, очевидно, потребуватиме змін і в національному законодавстві, зокрема щодо визначення кола потерпілих, особливостей відповідальності онлайн-платформ, тощо. Окрім того в сфері регулювання штучного інтелекту в Україні також фактично відсутнє регулювання, крім окремих положень в межах авторського права. Однак, що стосується захисту прав споживачів систем штучного інтелекту такі нормативні акти відсутні. Наявність наукових та практичних дискусій щодо правового статусу штучного інтелекту та відповідальності в межах його функціонування на сьогодні має велику актуальність, де, в тому числі, мова йде про розробку концепції цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану такими системами. Тому, в межах таких дискусій, очевидно, мова має йти також і про відповідальність про шкоду, завдану споживачеві при користуванні такою системою або ж продукцією, де така система вбудована.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції : Закон України від 19.05.2011 року № 3390-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17#Text> (дата звернення : 01.12.2024).
2. Про захист прав споживачів : Закон України від 10.06.2023 року № 3153-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text> (дата звернення : 01.12.2024).
3. Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1985/374/oj/eng> (data access : 01.12.2024).
4. Directive (EU) 2024/2853 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on liability for defective products and repealing Council Directive 85/374/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2853/oj> (data access : 01.12.2024).
5. Questions and answers on the revision of the Product Liability Directive. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_22_5791 (data access : 01.12.2024).
6. Liability for defective products. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/single-market/goods/free-movement-sectors/liability-defective-products_en (data access : 01.12.2024).
7. Regulation (EU) 2019/1020 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on market surveillance and compliance of products and amending Directive 2004/42/EC and Regulations (EC) No 765/2008 and (EU) No 305/2011. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32019R1020>.
8. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng> (data access : 01.12.2024).
9. Про внесення змін до Закону України «Про захист прав споживачів» : Закон України від 01.12.2005 р. № 3161-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення : 01.12.2024).
10. Димінська О.Ю. Особливості цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану дефектом в продукції, за законодавством України та ЄС. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4 (52). С. 61-68.
11. Щодо надання роз'яснення стосовно товару, який вважається дефектним : Лист Мін'юсту від 18.04.2006 р. № Г-8857-19. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v8857323-06> (дата звернення : 01.12.2024).

Плюта Анатолій Васильович

Відшкодування шкоди споживачу, що завдана внаслідок дефекту в продукції, за законодавством України та ЄС

В статті досліджуються особливості відшкодування шкоди споживачу, що завдана внаслідок дефекту в продукції, за законодавством України та ЄС.

Досліджено сучасний стан правового регулювання в цій сфері в національному правопорядку та новели законодавства ЄС.

Автор визначає специфіку регулювання особливостей відшкодування шкоди споживачу, що завдана внаслідок дефекту в продукції за оновленим законодавством ЄС з точки зору предметного складу (визначення поняття продукції), суб'єктного складу кола потерпілих осіб, а також суб'єктів відшкодування шкоди.

Окрему увагу приділено питанням відшкодування шкоди споживачу, що завдана внаслідок дефекту в продукції, що функціонує на системі штучного інтелекту або ж інших системах. Автор робить висновок, що це законодавство є схожим до споживчого законодавства щодо безпеки різних видів продукції (техніки, харчових продуктів, тощо). Із змісту Директиви про відповідальність за дефектну продукцію можна зробити висновок, що всі ці обов'язкові вимоги безпеки продукції, включаючи ті, що викладені в Регламенті про штучний інтелект, повинні враховуватися, коли суд буде робити свою оцінку наявності дефекту в продукції.

Наголошується на необхідності удосконалення національного законодавства у досліджуваній сфері з точки зору визначення понять недолі та дефекту продукції. Автор робить висновок, що поняття дефектної продукції значно ширше, ніж поняття продукції неналежної якості. Отже, потерпілий має право на відшкодування шкоди вже у тому випадку, коли продукція, незважаючи на її відповідність певним стандартам та умовам договору, виявилася небезпечною і завдала шкоди його здоров'ю або майну.

Автор наголошує, що прийняття оновленої директиви, очевидно, потребуватиме змін і в національному законодавстві, зокрема щодо визначення кола потерпілих, особливостей відповідальності онлайн-платформ, тощо. Окрім того в сфері регулювання штучного інтелекту в Україні також фактично відсутнє регулювання, крім окремих положень в межах авторського права. однак, що стосується захисту прав споживачів систем штучного інтелекту такі нормативні акти відсутні. Наявність наукових та практичних дискусій щодо правового статусу штучного інтелекту та відповідальності в межах його функціонування на сьогодні має велику актуальність, де, в тому числі, мова йде про розробку концепції цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану такими системами. Тому, в межах таких дискусій, очевидно, мова має йти також і про відповідальність про шкоду, завдану споживачеві при користуванні такою системою або ж продукцією, де така система вбудована.

Ключові слова: захист прав споживачів, відшкодування шкоди, дефектна продукція, дефект, недолік, штучний інтелект.

Pluta Anatolii

Compensation for damage to a consumer caused by a product defect, under the legislation of Ukraine and the EU

In the article, the author examines the features of compensation for harm to the consumer caused by a defect in a product under the legislation of Ukraine and the EU.

The author examines the current state of legal regulation in this area in the national legal order and novelties of EU legislation.

The author determines the specifics of the regulation of the features of compensation for harm to the consumer caused by a defect in a product under the updated EU legislation from the point of view of the subject composition (definition of the concept of product), the subject composition of the circle of injured persons, as well as the subjects of compensation for harm.

The author pays special attention to the issues of compensation for harm to the consumer caused by a defect in a product that operates on an artificial intelligence system or other systems. The author concludes that this legislation is like consumer legislation regarding the safety of various types of products (equipment, food products, etc.). From the content of the Product Liability Directive, it can be concluded that all these mandatory product safety requirements, including those set out in the Artificial Intelligence Regulation, must be considered when the court makes its assessment of the presence of a defect in a product.

The author emphasizes the need to improve national legislation in the area under study in terms of defining the concepts of defect and product defect. The author concludes that the concept of defective products is much broader than the concept of products of inadequate quality. Therefore, the victim has the right to compensation for damage even in the case when the product, despite its compliance with certain standards and terms of the contract, turned out to be dangerous and caused damage to his health or property.

The author emphasizes that the adoption of the updated directive will obviously require changes in national legislation, regarding the definition of the circle of victims, the features of the liability of online platforms, etc. In addition, in the field of regulation of artificial intelligence in Ukraine there is also virtually no regulation, except for certain provisions within the framework of copyright. However, as far as the protection of consumer rights of artificial intelligence systems is concerned, there are no such regulations. The existence of scientific and practical discussions on the legal status of artificial intelligence and liability within the framework of its functioning is of great relevance today, including the development of the concept of civil liability for damage caused by such systems. Therefore, within the framework of such discussions, it is obvious that liability for damage caused to the consumer when using such a system or products where such a system is embedded should also be discussed.

Key words: consumer rights protection, compensation for damage, defective products, defect, deficiency, artificial intelligence.

Основний зміст. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом відповідно ст. 54 Конституції України [14]. Національне законодавство у п. 4 ст. 11. ЗУ «Про авторське право і суміжні права» визначає, що автор має право вимагати збереження цілісності твору, протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору.

у тому числі супроводження твору ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо без згоди автора [15]. Відповідно п. 1 ч. 1 ст. 433 Цивільного кодексу України, об'єктами авторського права є твори, серед яких, зокрема, драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, **хореографічні**, інші сценічні твори [16].

Звертаючись до аналізу хореографічного твору, зазначимо, що в його основі лежить танець. Танець – вид мистецтва, у якому художній образ створюється пластичними та ритмічними рухами людського тіла [17]. Хореографія – (від гр. choreia – хоровод, танець і grapho – пишу) – загальна назва мистецтва танцю; створення танців і танцювальних вистав – балетів; запис рухів та малюнку танцю за допомогою системи умовних знаків [18]. Відповідно ст. 1 ЗУ «Про авторське право і суміжні права», твір – «оригінальне інтелектуальне творіння автора (співавторів) у сфері науки, літератури, мистецтва тощо, виражене в об'єктивній формі» [19]. У доповнення до запропонованого законодавцем визначення, на думку автора, твір – це результат інтелектуальної та творчої діяльності людини, який має на меті діалог з аудиторією, викликаючи емоції, провокуючи роздуми, формуючи культурний простір та отримання естетичного задоволення.

На думку дослідників, танець є мовчазним партнером музики і бере участь у «розподілі праці»: коли музика представляє стилізовану версію людської свідомості в дії, танець представляє стилізовану версію людського тіла в дії. Завданням танцю є не проєкція одиничних миттєвих емоцій, не пантомімічна версія радості, смутку, страху тощо, а глибоке питання: проєкція метафізичних оціночних суджень, стилізація рухів людини під безперервну силу фундаментального емоційного стану, і таким чином, використання людського тіла для вираження його сенсу життя. Створення послідовно стилізованої, метафізично виразної системи [рухів людського тіла] є настільки рідкісним досягненням, що існує дуже мало відмінних форм танцю, які можна вважати мистецтвом [20]. На думку О. І. Харитонової, твір є явищем не природним, а культурним, у його основі лежить духовне, творче підґрунтя, умовою сприйняття якого є певне матеріальне втілення, спосіб існування у системі матеріальних знаків [21].

Таким чином, постає необхідність визначення **у контексті хореографічного твору межі між твором, результатом творчої праці людини і тим, що твором не є.** Хоча, мистецтво танцю існує стільки, скільки існує людина розумна, прак-

тика нотування танців за допомогою символів почалася лише у XVII–XVIII ст., коли балет перетворився на складний вид мистецтва у Франції. Так, хореограф-постановник тривалого балету понад годину мав вручну замальовувати свою роботу в нотації [22]. Цікаво, що незадовго до цього періоду був прийнятий Статут королеви Анни, який став одним з перших в історії законів, що визначав і захищав авторські права. Прийнятий у 1710 році, він переважно захищав друковані матеріали: книги, брошури, друковані п'єси, які призначені для постановки на сцені. Термін дії авторського права був визначений на 14 років з моменту першої публікації з можливістю продовження ще на 14 років за умови, що автор був живий. Проте, Статут **не охоплював захист** прав на музичні, художні, архітектурні, **хореографічні твори** тощо. Попри обмеженість сфери застосування, Статут королеви Анни став важливим кроком у розвитку інституту авторського права та заклав фундамент для подальшого розвитку законодавства про інтелектуальну власність, визначивши основні принципи захисту авторських прав.

Пізніше, у 1886 році була прийнята Бернська конвенція з охорони літературних і художніх творів, яка встановила правила, які залишаються актуальними й сьогодні. Як відомо, Україна теж є державою-учасницею Бернської конвенції, яку вона ратифікувала і імплементувала до свого законодавства. Так, був збільшений термін дії та захисту авторського права: період життя автора і 50 років після його смерті (в Україні – 70 років) [23]. Відповідно конвенційному розумінню «літературні і художні твори», хореографічні твори включені в це поняття, які підлягають захисту незалежно від факту оприлюднення, якщо були виражені в об'єктивній формі [24].

З розвитком хореографічного мистецтва, появою нових танцювальних жанрів та науково-технічного прогресу, практика нотування концептуально не змінилася. Проте, проблема сучасного нотування танців полягає в тому, що традиційні системи нотації, розроблені для класичного балету, сьогодні все важче адаптувати до динамічного та різноманітного світу сучасної хореографії, коли змінюється підхід до розуміння **хореографії та хореографічного твору.**

По-перше, сучасна хореографія охоплює широкий спектр стилів, від контемпорарі до хіп-хопу, брейкдансу та народних танців тощо. Кожен стиль має свою специфічну лексику рухів, яку складно передати за допомогою універсальної

вміти **відтворювати його у просторі** так, як його первісно задумав автор. Так, хореографічний твір складається з естетично та стилістично вибудованих **комбінацій рухів тіла**, що утворюють цілісну картину для зовнішнього сприйняття. При чому, саме динаміка руху у творі характеризує його як чотиривимірний, на відміну від інших, які є тривимірним або двовимірними внаслідок своєї постійної статичності (скульптура, фотографія, картина тощо).

Серед факультативних характеристик хореографічного твору є те, що для них зазвичай використовується музичний супровід. Проте, це необов'язково. Прикладами є жанри – тихий балет [27] і було [28], які характеризуються відсутністю музичного супроводу та звуків у творі як таких. Танцюристи покладаються виключно на свої рухи, експресію та просторові зв'язки, щоб передати зміст хореографічного твору. Іншим прикладом є концепція контактної імпровізації. Ця форма танцю підкреслює фізичний контакт та імпровізацію між партнерами. Танцюристи реагують на рухи, вагу та енергію один одного, створюючи унікальний і постійно мінливий досвід. Тому, хореографічний твір – це в першу чергу **вид візуального чотиривимірного твору**, оскільки він включає **динаміку** як четвертий вимір у доповненні до довжини, ширини та висоти. Хореографічний твір – це ніщо інше, як експресія тіла, виражена у просторі і часі. Хореографічний твір як явище завжди є динамічним, на відміну від інших творів, які є постійно статичними (наприклад, фотографія, художнє мистецтво тощо). В цьому контексті важливим залишається носій твору, який дозволяє твору бути зафіксованим, «прочитаним» і вираженим в об'єктивній формі. Так, традиційна фіксація хореографічних творів дозволяє зробити його фіксацію лише як двовимірного, тобто через фото- або відеофіксацію або письмове нотування, що ще більше унеможлиблює зрозуміле «читання» та відтворення твору. Для хореографічних творів на сьогодні не існує стандартизованого методу фіксації на матеріальний носій з метою ефективного захисту авторських прав. Носій, який не може однозначно і повноцінно передавати зміст твору, може викликати його спотворення і неможливість подальшого відтворення іншими суб'єктами.

Що ж тоді не є хореографічним твором? На думку автора, **імпровізація – це лише процес створення твору**. Імпровізація (італ. *improvvisazione*, від лат. *improvisus* – раптовий, несподіваний) – процес одночасного складання й виконання якогось твору [29]. Як правило,

імпровізація характеризується підсвідомою реакцією людини на зовнішні подразники (музика, емоції, звуки, ритм тощо). Імпровізація танцю та хореографічний твір – це два фундаментально різні підходи до танцювального мистецтва, хоча і мають спільну мету – вираження через рух. Хореографічний твір має свою логіку, певну структуру і послідовність етапів, а от імпровізація такої логіки не має. В той самий час, імпровізація не є хореографічним твором, але є об'єктом авторського права, якщо вона є оригінальною і є результатом творчості.

Специфіка хореографії полягає в тому, що думки, почуття або переживання людини можуть втілюватися у рухи невербально (з або без музичного, світлового та декоративного супроводу) у вигляді самостійного твору та як об'єкта авторських прав. Зовнішньо, глядачеві важко зрозуміти, чи він бачить результат імпровізації, чи тривалої роботи. В той же момент, імпровізація може мати ознаки оригінальності, і бути результатом спонтанної творчості. Імпровізація, як спонтанне вираження людиною своїх емоцій через творчі засоби, зокрема, через танець, викликає неоднозначне відношення щодо можливості захисту авторським правом результату цього процесу. Адже традиційно об'єктом авторського права вважається твір, який має матеріальне втілення і є результатом творчої діяльності. Тому, важливо проводити грань між імпровізацією та хореографічним твором.

Наступним проблемним питанням, що потребує свого вирішення, є коректне оприлюднення хореографічного твору. Якщо порівнювати хореографічний твір з будь-яким іншим об'єктом права інтелектуальної власності, можна побачити, що саме хореографічний твір є найскладнішим у контексті фіксації його на матеріальний носій та можливості його якісного відтворення іншими особами. Наприклад, музичні твори створює як мінімум одна фізична особа (автор), яка виражає їх у матеріальній формі, записуючи твір на нотний стан або цифровий носій, який дозволяє будь-якій іншій особі завжди без проблемно «читати», однозначно розуміти і якісно відтворювати цей твір за допомогою музичних інструментів незалежно від зовнішніх обставин. Літературні твори так само створюються за участі мінімум однієї фізичної особи (автора), які вона виражає матеріально на папері або у цифровому документі через мову, текст, речення, передає конкретний зміст, який можна однозначно читати і розуміти суб'єкту. Отже, коли музичний чи літе-

ратурний твір існують самі по собі незалежно від подальших дій автора або виконавця, і їх матеріальна модифікація призведе до зміни об'єкта в цілому, – хореографічні твори мають тенденцію бути модифікованими та неправильно відтвореними внаслідок некоректної передачі твору від автора на носій, та з носія до суб'єкта.

На нашу думку, оскільки одна особа може виступати одночасно і автором, і виконавцем, і носієм, і що найцікавіше, *інструментом* хореографічного твору – порівняння його з іншим хореографічним твором і виявлення порушення авторського права можливі лише за наявності **зрозумілої фіксації хореографічного твору на матеріальний носій з повним охопленням візуальної частини твору у 360 градусів.**

Що вважається моментом оприлюднення хореографічного твору? Знову ж таки, головне питання полягає у тому, яку роль виконує носій. Такі носії інформації, як нотний стан, книга, полотно, компакт-диск, метадані тощо, можуть виступати доказом моменту їх першого оприлюднення. І якщо інші твори мають властивий саме їм носій, то щодо хореографічного твору розв'язання цього питання не є однозначним.

Момент оприлюднення хореографічного твору – це той «вирішальний момент», коли твір стає доступним для широкого кола осіб, і з якого стає можливою реалізація авторського права та починається відлік терміну дії авторського права. Підхід щодо визначення моменту оприлюднення хореографічного твору може відрізнятися в різних юрисдикціях, однак, можна знайти спільні для них характеристики:

– **Хореографічний твір демонструється вперше** перед широкою аудиторією, наприклад, на сцені театру, на концерті або фестивалі;

– **Хореографічний твір фіксується на носіях інформації** і робиться доступним для широкого кола осіб (через Інтернет, телебачення тощо). Хоча, як зазначалося вище, на думку автора статті, цей метод не може передати повноту хореографічного твору.

Отже, якщо хореографічний твір виконується автором вперше, але в цей момент він виконується без свідків і без фіксації на жоден матеріальний носій, формально, його можна вважати моментом першого оприлюднення, але довести це буде практично неможливо.

Звичайно, фото або відеофіксація є найпопулярнішими методами фіксації, але залежно від

складності твору, кількості його акторів та комерційної цінності, було б доречно застосовувати цифрові датчики для автоматичної трансформації людських рухів на цифровий носій. Вони пропонують точний і об'єктивний спосіб запису та вивчення руху, надаючи цінну інформацію для кола хореографів.

Отже, моментом оприлюднення хореографічного твору може бути його реальна демонстрація як мінімум одному суб'єкту (фізичній особі), і в цей момент не обов'язкова фіксація твору на жоден носій інформації; або ж публічна демонстрація і одночасний запис хореографічного твору на матеріальний носій через Інтернет, телебачення, соціальні мережі тощо, де автор зазначає своє авторське право на твір знаком «©» безпосередньо на відео за допомогою водяного знака, в описі до нього, в титрах тощо.

Висновки. Хореографічний твір – це вид візуального чотирирівимірного твору, в якому об'єкт може виступати одночасно автором, виконавцем, носієм, і інструментом; створений як мінімум однією фізичною особою у процесі творчої та інтелектуальної діяльності; виражений в об'єктивній формі; який реалізується динамікою (фізичною активністю людини) в просторі, та який може бути відтворений іншими суб'єктами в оригінальному вигляді так, як його створив автор.

Момент оприлюднення хореографічного твору залежить від того, чи наявний суб'єкт, який здатен розуміти і відтворювати твір. У разі відсутності публічного оприлюднення, актуальним залишається фіксація твору, яких, на думку автора, існує два види з різним ступенем передачі змісту. Перший – звичайна фото- або відеофіксація, яка є найбільш вживаним методом у сучасних хореографів, але яка не відображає повноти твору. Другий – використання датчиків руху, які повністю охоплюють простір у 360° та автоматично трансформують мову тіла в закодований об'єкт авторського права на електронний носій, що, на думку автора статті, має сенс в приватних випадках для захисту радше комерційних інтересів хореографа.

Так, при виокремленні поняття «хореографічний твір» та його основних ознак від інших творів, стає зрозумілим підхід до захисту хореографічного твору від несанкціонованого використання та можливості належної реалізації авторського права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Костенко О.В. Електронна юрисдикція, метавесвіт, штучний інтелект, цифрова особистість, цифровий аватар, нейронні мережі: теорія, практика, перспективи. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»*. 2022. № 2 (4). С. 54–78.
2. Баранов О.А. Інтернет речей і штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 17 листопада 2017 р.)*. Львів: Львівська політехніка, 2017. С. 18–42.
3. Пилипчук В.Г., Баранов О.А., Гиляка О.С. Проблема правового регулювання у сфері штучного інтелекту в контексті розвитку законодавства Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 29, № 2. 2022. С. 35–62.
4. Прилипко Д. Штучний інтелект та авторське право. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 2. С. 15–22.
5. Капіца Ю.М. Тексти, музика, зображення, що створюються штучним інтелектом: до визначення моделі правової охорони. *Інформація і право*. 2021. № 1(36). С. 45–54.
6. Зеров К.О. Огляд теоретичних підходів щодо правової охорони об'єктів, згенерованих системами штучного інтелекту у сфері авторського права і суміжних прав. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 6. С. 25–37.
7. Тараненко О.М. Правове регулювання об'єктів інтелектуальної власності, створених штучним інтелектом: порівняльний аналіз зарубіжного та українського законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 184–187.
8. Харитонова О.І. Мережа Інтернет як інформаційне підґрунтя інтеграційних процесів в галузі права. *«Право та інтеграція: глобальний, регіональний, національний вимір»: Робочі матеріали Всеукраїнської наукової веб-конференції 21 квітня 2016 року*. м. Одеса. Електронне наукове видання. – С. 5–7.
9. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. *Інформаційні технології та авторське право*;
10. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 119–127.
11. Харитонova О.І. *Інформаційні технології та авторські права: сучасні виклики. Часопис цивілістики: науково-практичний журнал*. 2017. № 26. С. 11–16.
12. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. *Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу: монографія* / [Харитонova О.І., Давидова І.В., Некіт К.Г. та ін.]. Одеса, 2018. 246 с.
13. Харитонova О., Ульянова Г. Неправомірне використання об'єктів права інтелектуальної власності в мережі Інтернет. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 55–64.
14. Конституція України – Розділ II. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii> (дата звернення: 30.09.2024).
15. Про авторське право і суміжні права. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 01.10.2024).
16. Цивільний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 24.12.2024).
17. ТАНЕЦЬ – тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. СЛОВНИК – тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=танець> (дата звернення: 03.10.2024).
18. Хореографія – Словник-довідник музичних термінів. Slovnuk.me. URL: https://slovnuk.me/dict/music_terms/хореографія (дата звернення: 25.09.2024).
19. Про авторське право і суміжні права. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 03.10.2024).
20. Rand A. *The Romantic Manifesto*. Mass Market Paperback, 1969. 160 с. URL: <http://aynrandlexicon.com/lexicon/dance.html>.
21. Харитонova О. І. Літературні та наукові твори як об'єкти авторських прав. *Часопис цивілістики*. 2016. (21). 100–104.
22. Definition of CHOREOGRAPHY. Merriam-Webster: America's Most Trusted Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/choreography> (дата звернення: 25.09.2024).
23. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text (дата звернення: 03.10.2024).
24. Про авторське право і суміжні права. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 24.09.2024).
25. Стаття 433. Об'єкти авторського права | Коментар. Мего-Інфо – Юридичний портал України №1, Коментар ЦПК, КПК, КУпАП, ККУ, ЦК. URL: <http://mego.info/матеріал/стаття-433-обекти-авторського-права> (дата звернення: 09.09.2024).
26. Право інтелектуальної власності: Акад. курс: підруч. для студ. вищих навч. закладів / О.П. Орлюк, Г.О. Андрощук, О.Б. Бутнік-Сіверський та ін.; за ред. О.П. Орлюк, О.Д. Святоцького. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 119.
27. cooldanceman. 寂之舞 silent ballet – 5, 2010. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CPj9Pmv2Y38> (дата звернення: 24.09.2024).
28. BBC World Service. Fighting rhythm with butoh – deeply human, BBC world service, 2022. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RQcn55T-jNE> (дата звернення: 24.09.2024).
29. Імпровізація – Українська літературна енциклопедія. Slovnuk.me. URL: https://slovnuk.me/amp/dict/literary_encyclopedia/імпровізація (дата звернення: 07.10.2024).

Бакутін Артем Олегович

Визначення поняття «хореографічний твір» та його розмежування з іншими творами у контексті реалізації авторського права в цифрову добу

У статті здійснено комплексний аналіз поняття «хореографічний твір», його особливостей та правового статусу в умовах цифрової доби. Автор акцентує на проблемах, пов'язаних із визначенням, фіксацією та захистом

ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ

УДК 346.7

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.16>

Барабаш Алла Григорівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного та приватного права

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-5299-9149

Лугина Єлизавета Юріївна,

студентка юридичного факультету

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0000-1329-4843

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СУБ'ЕКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Постановка проблеми. Природні ресурси – одна з основ існування людства. Земля, вода, надра та багато інших природних елементів були опановані людиною для забезпечення своїх потреб та невідпинного технологічного прогресу. Великі обсяги природних ресурсів є необхідною базою здійснення саме господарської діяльності для досягнення економічної та соціальної вигоди. Нерегульоване використання людиною природних ресурсів призвело до екологічної кризи.

На міжнародному рівні сформувалися численні підходи до гармонізації економічних та екологічних інтересів, зокрема через впровадження принципів сталого розвитку, закріплених у цілях Глобального розвитку ООН (2015–2030). Проте національна правова система України потребує вдосконалення у сфері регулювання використання природних ресурсів суб'єктами господарювання. Сучасна екологічна політика України, спрямована на екологізацію господарської діяльності, стикається з такими проблемами, як недостатня ефективність механізмів стимулювання раціонального використання ресурсів, слабкий контроль за дотриманням екологічних стандартів, а також відсутність чіткого правового балансу між економічними інтересами бізнесу та екологічними пріоритетами держави.

У цьому контексті актуальним є дослідження взаємодії господарського, екологічного та природоресурсного права з метою розробки правових механізмів раціонального використання природних ресурсів, які б відповідали вимогам сталого

розвитку та сприяли ефективній інтеграції екологічних тенденцій у господарську діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика правового регулювання використання природних ресурсів є актуальною та знаходиться на перетині екологічного та господарського права, що робить її важливою для дослідження як у сфері екологічно-правової науки, так і в межах господарсько-правових студій. Вказані питання досліджувались наступними науковцями у сфері екологічного та господарського права: Анісімовою Г. В., Бредун В. І., Гаєцькою-Колотило Я. З., Гетьманом А. П., Мартинюк В. А., Моргуновою Т. І., Кобецькою Н. Р., Резніковою В. В., Соколовою А. К., Щербиною В. С.

Водночас невирішеною повною мірою залишається низка проблем, пов'язаних із визначенням природних ресурсів, виокремленням із загального кола правових режимів, за якими закріплюється майно у сфері господарювання, тих титулів, на основі яких можуть закріплюватись природні ресурси; аналізом прав та обов'язків власників та користувачів природних ресурсів у сфері господарювання.

Метою дослідження є аналіз поняття «природні ресурси», правових режимів, на основі яких використовуються природні ресурси суб'єктами господарювання; прав та обов'язків суб'єктів господарювання щодо природних ресурсів на основі норм чинного національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Права та обов'язки суб'єктів господарювання в Україні

регламентовані нормами Конституції України, законів та підзаконних актів. Основним актом, який безпосередньо регулює господарську діяльність, є Господарський кодекс України (далі – ГК). Норми Глави 15 ГК встановлюють особливий правовий статус природних ресурсів, а статті 152 та 153 присвячені правам та обов'язкам суб'єктів господарювання щодо їх використання. На нашу думку, передусім слід визначити суть господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів, хто є суб'єктами господарської діяльності, та що означає поняття «природні ресурси».

У чинному ГК законодавець не надає окремого визначення господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів. Тому, досліджуючи це поняття, науковці спираються на ст. 3 ГК про господарську діяльність та господарські відносини, і роблять висновок, що це є діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, яка спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність за рахунок використання об'єктів і систем живої та неживої природи, компонентів природного середовища, що оточують людину [1, с. 49].

Відповідно до ч. 2 ст. 55 ГК «Суб'єктами господарювання є господарські організації, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку, громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці» [2]. Отже, використання природних ресурсів в господарській діяльності здійснюється обмеженим колом спеціальних суб'єктів, які створюються відповідно до законодавства, та відомості про реєстрацію яких внесено до Єдиного державного реєстру, як це зазначено у ст. 58 ГК.

Поняття природних ресурсів не лише не визначено у ГК, але чітко не прописано і в інших нормативних актах. Так, з характеристики ч. 1 ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» слідує, що природними ресурсами є земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ [3]. На наш погляд, перелік є далеко не повним.

Вчені виділяють дві різні категорії «природні об'єкти» та «природні ресурси». До природних

об'єктів вони відносять землю, надра, рослинний світ, тваринний світ, атмосферне повітря, природні комплекси та ландшафти; екосистеми (виключна (морська) економічна зона, континентальний шельф із розташованими на них природними ресурсами); природно-антропогенні комплекси (зони) – території, що зазнали впливу екологічних катастроф; екологічну мережу. З точки зору вчених у галузі екологічного права, «поняття природного об'єкта відбиває екологічний фактор», а поняття природного ресурсу характеризується як «джерело споживання, задоволення економічних потреб» [4, с. 18]. Ми згодні з критерієм розмежування природних об'єктів та природних ресурсів залежно від можливості задоволення екологічних чи економічних потреб суспільства. Загальне поняття природних об'єктів є ширшим, а ніж – природних ресурсів.

Природні ресурси можна віднести до об'єктів права власності та майна. Так, згідно ч. 1 та ч. 5 ст. 148 Господарського кодексу України «...земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу... Природні ресурси можуть надаватися суб'єктам господарювання для використання або придбаватися ними у власність лише у випадках та порядку, передбачених законом» [2].

Природні ресурси охоплюються такою категорією як «майно». Більш того, в цивілістичній науковій літературі пропонується доповнення традиційної класифікації речей як об'єктів цивільних прав іншими критеріями, висуваючи за основу поділу походження речі і/або наявності природного (екосистемного) зв'язку речі з навколишнім природним середовищем. За таким критерієм пропонується класифікація речей на природні (які мають особливий цивільно-правовий режим) і штучні [5, с. 76].

Згідно з теоретичними розробками вчених у галузі господарського права «майном вважаються ті об'єкти, що мають наступні характеристики: 1) мають вартісне визначення; 2) виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання; 3) відображаються в балансі названих суб'єктів або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів». [6, с. 303]. Якщо говорити про природні ресурси, то деякі з них не відповідають цим характеристикам. Мова йде про атмосферне повітря, клімат, вітрову та сонячну енергію. Хоча

господарська діяльність може суттєво нашкодити стану атмосферного повітря або клімату. Вказане свідчить про те, що природні ресурси – це окремий вид майна, який вимагає особливого підходу з точки зору правового регулювання його використання.

Як майно, що застосовується в господарській діяльності, природні ресурси можуть використовуватися на основі певних титулів, або, як зазначається у законодавстві, правових режимах. У сфері господарювання майно використовується у більшості випадків на праві власності, на праві господарського відання, на праві оперативного управління, за договором оренди, за договором лізингу. Не всі вказані титули можуть застосовуватися до природних ресурсів. Так, природні ресурси в жодному випадку не можуть передаватися в лізинг. Універсальними титулами щодо використання природних ресурсів є право власності та договір оренди. Так, на праві приватної власності суб'єкти господарювання можуть мати земельні ділянки, водні об'єкти, об'єкти рослинного і тваринного світу. Перелічені природні ресурси суб'єкти господарювання можуть мати і на підставі договору оренди. Але велика частина природних ресурсів набувається і використовується на інших титулах. Щоб більш конкретизувати відповідь на питання, необхідно звертатися до джерел природоресурсного права. Так, з аналізу положень Земельного кодексу України випливає, що земельна ділянка може закріплюватися за суб'єктом господарювання на праві власності, праві постійного землекористування, за договором оренди, за договором земельного сервітуту або емфітевзису. Згідно положень Кодексу України про надра, надра не можуть передаватися у приватну власність. Право користування надрами виникає на підставі угоди про користування надрами та акту про гірничий відвід. Аналіз норм Лісового кодексу України свідчить, що суб'єкти господарювання можуть «набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 гектарів» [7]. Ця площа може бути збільшена в разі успадкування лісів суб'єктами господарювання та лісорозведення. Ліси можуть надаватися у постійне користування, але лише спеціалізованим державним та комунальним лісгосподарським підприємствам або іншим державним та комунальним підприємствам у яких створено спеціалізовані лісгосподарські підрозділи. Суб'єкти господарювання можуть набувати ліси на праві тимчасового користування за договорами оренди. Згідно

ст. 23 Лісового кодексу України, ліси можуть використовуватися, в тому числі суб'єктами господарювання, за правом лісового сервітуту. Згідно положень Водного кодексу України, спеціальне водокористування здійснюється згідно дозволу на спеціальне водокористування та договору оренди.

Ґрунтуючись на вищезазначеному, можна проаналізувати, які саме права належать суб'єктам господарювання щодо використання природних ресурсів. Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 152 ГК суб'єкти господарювання мають право експлуатувати корисні властивості наданих йому природних ресурсів, тобто в порядку спеціального природокористування використовувати необхідні у господарській діяльності якості та характеристики природного ресурсу для досягнення необхідного результату.

Відповідно до абз. 3 ч. 1 ст. 152 ГК суб'єкт господарювання може використовувати в установленому законом порядку корисні копалини місцевого значення, водні об'єкти, лісові ресурси, які знаходяться на наданій йому земельній ділянці. Згідно з положеннями ст. 6 Кодексу України про надра «Корисні копалини за своїм значенням поділяються на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення. Віднесення корисних копалин до корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища» [8]. Відповідно до Переліку корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 року № 827 до корисних копалин місцевого значення належать вапняк, гіпс, гаж, сапропель, крейда, пісок, суглинок, супісок та інші корисні копалини, що не включені до Переліку корисних копалин загальнодержавного значення.

Абз. 4 ч. 1 ст. 152 ГК передбачає право отримувати доходи в результаті використання природних ресурсів. Дана норма відображає економічний аспект діяльності суб'єкта господарювання. Дохід – це основна мета діяльності комерційного суб'єкта господарювання. Суб'єкти господарювання, які здійснюють некомерційну господарську діяльність також мають право використовувати природні ресурси, але не отримувати прибуток від цього.

Абз. 5 ч. 1 ст. 152 ГК передбачає право суб'єкта господарювання одержувати пільгові коротко-

строкові та довгострокові кредити для реалізації заходів щодо ефективного використання, відтворення та охорони природних ресурсів, а також користуватися податковими пільгами при здійсненні зазначених заходів. На наш погляд, дана норма відображає економічний механізм регулювання господарських відносин. Норма не є імперативною, не закріплює обов'язків для суб'єкта господарювання раціонально використовувати чи відтворювати природні ресурси. Однак, надає можливість суб'єктам господарювання отримувати кредити або користуватись податковими пільгами за умови раціонального використання чи відтворення природних ресурсів.

Абз. 6 ч. 1 ст. 152 ГК передбачає право суб'єкта господарювання вимагати компенсації шкоди, завданої належним йому природним ресурсам іншими суб'єктами, а також усунення перешкод у здійсненні господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів. Норма закріплює два важливих механізми захисту інтересів суб'єктів господарювання:

- право вимагати компенсації шкоди, завданої природним ресурсам, які знаходяться в їх власності чи користуванні на законних підставах. Це забезпечує компенсацію матеріальних втрат у випадках, коли інші суб'єкти порушують їх права;
- право вимагати усунення перешкод у господарській діяльності, що виникають через дії інших осіб. Це дозволяє суб'єкту захистити своє право на використання природних ресурсів у процесі господарської діяльності.

Крім гарантованих державою прав, суб'єкти господарської діяльності, мають також дотримуватися покладених на них обов'язків. Однією з особливостей правового режиму природних ресурсів є те, що їх використання, в тому числі і в господарській діяльності, має здійснюватися з дотриманням низки екологічних вимог. Основний їх перелік наведений в ст. 40 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», і саме вони лягли в основу тих прав та обов'язків, що передбачені ст. 152 та ст. 153 ГК. Так, такі вимоги, як раціональне та економне використання природних ресурсів із застосуванням новітніх технологій, здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на навколишнє природне середовище, сприяння відтворенню відновлювальних природних ресурсів, здійснювати використання природних ресурсів без порушення прав інших осіб викладені майже дослівно викладені в абз. 3, 4, 6 ч. 1 ст. 153 ГК. Однак, як

і передбачає ч. 2 ст. 40 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», цей перелік вимог не є вичерпним. Із урахуванням специфіки мети господарської діяльності, ГК передбачено додаткові обов'язки. По-перше, паралельно з правом експлуатувати корисні властивості природних ресурсів, абз. 1 ч. 1 ст. 153 ГК встановлено обов'язок дотримуватися їхнього цільового призначення, яке було визначено при їх наданні (придбанні) для використання, тобто природний ресурс, який використовується у господарській діяльності відповідно до того призначення, що встановлене законодавством. Види цільового призначення окремих природних ресурсів передбачені нормами відповідних кодексів та інших законів. Наприклад, згідно із Лісовим кодексом розрізняють захисні, рекреаційно-оздоровчі ліси, ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення та експлуатаційні ліси (ст. 39 Лісового кодексу України).

Слід акцентувати увагу на обов'язку суб'єктів господарювання вносити плату за використання природних ресурсів (абз. 5 ч. 1 ст. 153 ГК). Плата за використання природних ресурсів є основним елементом механізму економічного регулювання у сфері природокористування, який забезпечує відшкодування вартості природних благ та надає фінансові ресурси для боротьби із забрудненням довкілля. Принцип платності використання природних ресурсів відображений в Податковому кодексі України, яким встановлена рентна плата за спеціальне використання надр, води, лісових ресурсів (ст. 251 Податкового кодексу України) [9], Законі України «Про оренду землі», постановах Кабінету Міністрів України і т.д.

Насамкінець, у абз. 7 ч. 1 ст. 153 ГК України згадується обов'язок суб'єкта господарювання відшкодовувати збитки, завдані ним власникам або первинним користувачам природних ресурсів. Відповідно до ст. 69 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» шкода, завдана порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, компенсується у повному обсязі, а відшкодовуються саме неодержані прибутки за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості довкілля, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням [3].

Висновки. Природні ресурси є складною правовою категорією, яка охоплює об'єкти, що мають екологічну, економічну та соціальну цінність. Їх правовий статус тісно пов'язаний із поняттям природних об'єктів, але відрізняється через основний

критерій – можливість задоволення економічних потреб. Загальне поняття природних об'єктів є ширшим, оскільки включає елементи довкілля, які не мають вартісного визначення і не можуть відображатися в балансі суб'єктів господарювання або враховуватись в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Природні ресурси можуть використовуватися суб'єктами господарювання на підставі різних правових титулів, зокрема: права власності, договору оренди, угоди про користування надрами, акта про гірничий відвід, права постійного користування землею, сервітуту, емфітевзису тощо. Хоча використання природних ресурсів суб'єктами господарювання регулюється положеннями ГК, пріоритетне значення мають норми природоресурсних кодексів.

ГК містить загальні норми про права та обов'язки суб'єктів господарювання щодо використання природних ресурсів. Більш конкретизовані права та обов'язки, які залежать від правового титулу, на якому використовується природний ресурс, та виду природного ресурсу, визначені у природоресурсних кодексах: Земель-

ний, Лісовий, Водний кодекси, а також Кодекс України про надра.

Такий підхід законодавця є обґрунтованим з наступних причин: а) специфіка природних ресурсів (кожен вид природного ресурсу має свої унікальні властивості, екологічне та економічне значення, що вимагає детального та спеціалізованого правового регулювання); б) пріоритетність екологічних інтересів (природні ресурси є обмеженими та невідновлюваними (або частково відновлюваними), а їх нераціональне використання може призвести до екологічних катастроф. Природоресурсні кодекси встановлюють детальні правила охорони та раціонального використання цих ресурсів, забезпечуючи реалізацію екологічної політики держави; в) комплексність правового регулювання: ГК забезпечує загальне регулювання відносин у сфері господарювання, але не враховує детальних аспектів природокористування, таких як екологічні вимоги, режим використання ресурсів чи порядок отримання спеціальних дозволів. Спеціалізовані кодекси дозволяють забезпечити комплексний підхід, який включає як економічну, так і екологічну складові.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Моргунова Т.І. Використання природних ресурсів у сфері господарювання. *Юридичний бюлетень*. 2021. С. 47–53.
2. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV : станом на 3 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 06.10.2024).
3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII : станом на 29 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 06.10.2024).
4. Екологічне право : підручник / А.П. Гетьман, Г.В. Анінсімова, А.К. Соколова та ін.]; за ред. А.П. Гетьмана. Харків : Право, 2021. 552 с.
5. Мартинюк В. Природні об'єкти як об'єкти нерухомості. *European political and law discourse*. 2019. Volume 6. Issue 5. 2019. С. 76–83.
6. Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В.С. Щербини, В.В. Резнікової. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 588 с.
7. Лісовий кодекс України : Кодекс України від 21.01.1994 № 3852-XII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 13.11.2024).
8. Кодекс України про надра: Кодекс України від 27.07.1994 № 132/94-ВР : станом на 26 грудня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80/conv#n40> (дата звернення: 20.12.2024).
9. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI : станом на 1 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 13.11.2024).

Барабаш Алла Григорівна, Лугина Єлизавета Юріївна

Особливості правового регулювання використання суб'єктами господарювання природних ресурсів

Стаття присвячена особливостям правового регулювання використання природних ресурсів суб'єктами господарювання. У роботі здійснено комплексний аналіз норм господарського та природоресурсного законодавства, які визначають права й обов'язки суб'єктів господарювання щодо природокористування. Автори здійснюють аналіз таких понять, як господарська діяльність, пов'язана з використанням природних ресурсів та суб'єкти господарської діяльності. Також автори зауважують, що є різниця між поняттями «природні об'єкти» та «природні ресурси». Встановлено, що норми глави 15 Господарського кодексу України регулюють загальні аспекти використання природних ресурсів у господарській діяльності, тоді як спеціалізовані природоресурсні кодекси (Земельний, Лісовий, Водний кодекси, Кодекс України про надра) конкретизують правовий режим окремих видів природних ресурсів. Дослідження підкреслює важливість правових титулів, на основі яких суб'єкти господарювання здійснюють використання природних ресурсів, зокрема: право власності, договір оренди, угоди про користування надрами, акти про гірничий відвід, право постійного користування землею, сервітут, емфітевзис тощо.

Автори зазначають, що значна частина природних ресурсів, таких як надра, ліси, водні об'єкти, має спеціальний режим використання, що унеможливує застосування до них деяких універсальних правових титулів (наприклад, лізинг). Окремо автори досліджують права та обов'язки суб'єктів господарювання щодо використання природних ресурсів, передбачених статтями 152 та 153 ГК України. Встановлено, що дані норми встановлені відповідно до екологічних вимог, зазначених у Законі України «Про охорону навколишнього середовища». У статті акцентується увага на тому, що Господарський кодекс виконує функцію загального регулювання, тоді як природоресурсні кодекси забезпечують деталізацію правового режиму кожного виду природних ресурсів із врахуванням їхньої специфіки та екологічного значення. Такий підхід законодавця є виправданим, оскільки враховує унікальні властивості природних ресурсів, пріоритетність екологічних інтересів і необхідність забезпечення сталого розвитку. Висновки статті акцентують на необхідності вдосконалення правового регулювання використання природних ресурсів шляхом гармонізації господарського та природоресурсного законодавства для досягнення балансу між економічними та екологічними інтересами.

Ключові слова: природні ресурси, суб'єкти господарювання, екологічні інтереси, економічні інтереси, правові режими використання природних ресурсів.

Barabash Alla, Luhyna Yelyzaveta

Features of legal regulation of the use of natural resources by economic entities

The article is devoted to peculiarities of legal regulation of use of natural resources by economic entities. The work provides a comprehensive analysis of the norms of economic and natural resource legislation, which determine the rights and obligations of economic entities regarding nature management. The authors analyze such concepts as economic activity associated with the use of natural resources and subjects of economic activity. The authors also note that there is a difference between the concepts of "natural objects" and "natural resources." It is established that the norms of Chapter 15 of the Commercial Code of Ukraine regulate the general aspects of the use of natural resources in economic activity, while specialized natural resource codes (Land, Forest, Water Codes, Code of Ukraine on Subsoil) specify the legal regime of certain types of natural resources. The study emphasizes the importance of legal titles on the basis of which economic entities carry out the use of natural resources, in particular: ownership, lease agreement, agreements on the use of subsoil, acts on mining allotment, the right of permanent use of land, easement, emphyteusis, etc. The authors note that a significant part of natural resources, such as subsoil, forests, water bodies, has a special use regime, which makes it impossible to apply to them some universal legal titles (for example, leasing). Separately, the authors examine the rights and obligations of economic entities regarding the use of natural resources provided for in Articles 152 and 153 of the Civil Code of Ukraine. It is established that these norms are established in accordance with the environmental requirements specified in the Law of Ukraine "On Environmental Protection." The article focuses on the fact that the Commercial Code performs the function of general regulation, while natural resource codes provide details of the legal regime of each type of natural resources, taking into account their specifics and environmental significance. This approach of the legislator is justified, since it takes into account the unique properties of natural resources, the priority of environmental interests and the need to ensure sustainable development. The conclusions of the article emphasize the need to improve the legal regulation of the use of natural resources by harmonizing economic and natural resource legislation to achieve a balance between economic and environmental interests.

Key words: natural resources, economic entities, environmental interests, economic interests, legal regimes of use of natural resources.

УДК 347.2/.3

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.17>

Белкін Марк Леонідович,

кандидат юридичних наук, адвокат,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та банківського права
Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0000-0003-0805-9923

Юринець Юлія Леонідівна,

доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Національного авіаційного університету
ORCID ID: 0000-0003-0281-3251

Белкін Леонід Михайлович,

кандидат технічних наук, адвокат,
адвокат індивідуальної практики
ORCID ID: 0000-0001-8672-8147

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДАЧІ І ВИРІШЕННЯ НЕГАТОРНИХ ПОЗОВІВ

Постановка наукової проблеми. Згідно ч. 4 ст. 41 Конституції України, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є **непорушним**. Згідно ч. 1 ст. 391 Цивільного кодексу України, власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном. Ці порушення, як правило, не пов'язані із позбавленням володіння цим майном. В юридичній літературі і судовій практиці України позови такого типу отримали визначення «негаторний» (від лат. – той, що заперечує, відхиляє). Наприклад, у Юридичній енциклопедії надається визначення, що такий позов – це позов власника про усунення порушень, що перешкоджають здійсненню його права розпорядження належним йому майном. Відповідачем за цим позовом є особа чи орган, які обмежують права власника. Власник може вимагати припинення будь-яких дій, що об'єктивно порушують його право, незалежно від вини порушника або завданих ним збитків. На негаторний позов не поширюється позовна давність, оскільки в даному випадку йдеться про триваюче правопорушення [1].

Враховуючи різноманітність життєвих ситуацій, негаторний позов може бути заявлений у різних варіантах: усунення наслідків самовільного захоплення земельних ділянок [2]; припинення протиправного користування житловим приміщенням

[3, 4]; припинення протиправного користування нежитловою нерухомістю [5]; унеможливлення підходів і під'їздів до будинку власника й потреба усунення таких перешкод, заборона суборендареві користуватися нежитловим приміщенням після укладення договору суборенди, створення штучних перешкод у землекористуванні власникам чи орендарям земельних ділянок [6], усунення наслідків самочинного будівництва (Постанова від 01.11.2023 р. у справі № 753/18459/15-ц, провадження № 61-3860св23, Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду¹) тощо. Разом із тим, буквально розуміння ч. 1 ст. 391 Цивільного кодексу України припускає заявлення негаторного позову виключно власником. Натомість виникають життєві ситуації потреби заявлення негаторного позову особою, яка не є власником об'єкта негаторного позову, наприклад, щодо земельної ділянки загального користування. Наприклад, згідно пункту 2 Розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 29.10.2019 р. № 233-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення безперешкодного доступу громадян до узбережжя водних об'єктів для загального водокористування», огорожі або інші конструкції, що встановлені до набрання чинності цим Законом та перешко-

¹ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114684292>

джають **доступу громадян** до узбережжя морів, морських заток, лиманів та островів у внутрішніх морських водах у межах пляжної зони, а також до берегів річок, водойм та островів (крім випадків, встановлених законом), **підлягають демонтажу** протягом трьох місяців з дня набрання чинності цим Законом (21.02.2020). У такому випадку виникає питання заявлення позову про «усунення перешкод» громадянами, які бажають користуватися відповідними земельними ділянками для відпочинку, але не є їх власниками.

Отже, питання заявлення негаторного позову особою, що не є власником об'єкту, щодо якого заявляється позов, є актуальною.

Стан дослідження. Викладене свідчить, що проблематика подачі і вирішення негаторних позовів досліджена недостатньо [2–4]. При цьому у відомих дослідженнях розглядається заявлення позову власником майна, щодо якого вирішується спір. У роботі [4] розглядається питання заперечень проти незастосування до негаторних позовів строків позовної давності. Констатується, що у Постанові від 27.01.2016 р. у справі № 6-2913цс15 Верховний Суд України приходив до висновку², що при розгляді негаторних позовів позовна давність має обчислюватися в загальному порядку, тобто з дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушене право. Однак у Постанові від 04.07.2018 р. у справі № 653/1096/16-ц, провадження № 14-181цс18, Велика Палата Верховного Суду³ відступила від даного висновку. Зокрема, у пункті 52 цієї Постанови Велика Палата констатувала: **«Допоки особа є власником нерухомого майна, вона не може бути обмежена у праві звернутися до суду з позовом про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження цим майном, зокрема і шляхом виселення. А тому негаторний позов може бути пред'явлений упродовж всього часу тривання відповідного правопорушення»**.

Тобто, перешкоджання власнику у доступі до його майна суперечить згаданому вище конституційному принципу непорушності права власності.

Разом із тим, подача негаторного позову не власником потребує додаткового дослідження.

Метою статті є дослідження питання заявлення негаторного позову особою, що не є власником об'єкту, щодо якого заявляється позов.

Виклад основного матеріалу. Судова практика свідчить про те, що негаторний позов не

власником майна заявляється не у класичному вигляді «про усунення перешкод», а у вигляді «не чинити перешкоди». Аналіз практики Верховного Суду свідчить про те, що **Верховний Суд розрізняє ці поняття**.

Так, у Постанові від 07.04.2023 р. у справі № 463/5206/16-ц, провадження № 61-10077св22, Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду⁴ підтримано рішення Личаківського районного суду міста Львова від 30.09.2021 р., залишене без змін постановою Львівського апеляційного суду від 08.09.2022 р., наступного змісту:

«Усунути перешкоди ОСОБА_1 у здійсненні права користування та розпорядження належним їй нерухомим майном, квартирою АДРЕСА_1, зобов'язавши ОСОБА_2:

- забезпечити вільний доступ до земельної ділянки для обслуговування зовнішньої стіни та фундаменту житлового будинку АДРЕСА_2, прилеглої до земельної ділянки за адресою: АДРЕСА_3, що належить відповідачу;

- демонтувати частину огорожі шириною на 1 метр від стіни будинку АДРЕСА_2, яка розташована на земельній ділянці для обслуговування будинку АДРЕСА_2;

- викорчувати перший ряд туй, які ростуть на відстані 0,6-0,4 метра вздовж зовнішньої стіни будинку АДРЕСА_2, на земельній ділянці, призначеній для обслуговування будинку АДРЕСА_2, прилеглої до земельної ділянки за адресою: АДРЕСА_3;

- викорчувати другий ряд туй на земельній ділянці будинкової ділянки АДРЕСА_3, які ростуть на відстані 2,9-2,7 метра від зовнішньої стіни будинку АДРЕСА_2;

- **не чинити перешкод** і надати доступ для проведення робіт з просушування фундаменту, облаштування гідроізоляції на фундаменті та влаштування вимощення для відведення атмосферних опадів вздовж стіни будинку АДРЕСА_2 на земельній ділянці для обслуговування будинку АДРЕСА_2, прилеглої до земельної ділянки за адресою: АДРЕСА_3»⁵.

(Кінець цитати).

При цьому у Постанові від 07.04.2023 р. описані такі обставини справи:

«Судами встановлено, що позивач є власником квартири АДРЕСА_3.

Зазначена квартира знаходиться на 1-му поверсі триповерхового будинку та її зовнішня стіна

² <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55343351#>

³ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75296538>

⁴ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110175500>

⁵ Напівжирним шрифтом виділено авторами

виходить на земельну ділянку для обслуговування вказаного будинку, яка є суміжною до земельних ділянок, на яких розташований будинок АДРЕСА_2, власником якого є відповідачка ОСОБА_2.... Відповідачка також є власником земельної ділянки № НОМЕР_1 та земельної ділянки № НОМЕР_2, розташованої за цією адресою.

Відповідачкою на земельній ділянці, призначеній для обслуговування житлового будинку АДРЕСА_1 та на власній земельній ділянці за адресою: АДРЕСА_2, яка є прилеглою до земельної ділянки, призначеної для обслуговування житлового будинку, здійснено насадження двох рядів багаторічних зелених насаджень – декоративних дерев туї. Перший ряд туй висаджено на земельній ділянці, яка не передана їй у власність та призначена для обслуговування житлового будинку № 6 (є його прибудинковою територією), а другий ряд туй висаджено на належній їй на праві власності земельній ділянці.

При цьому **відповідачка ОСОБА_2 самостійно приєднала частину земельної ділянки, призначеної для обслуговування житлового будинку АДРЕСА_1, до наданої їй у приватну власність земельної ділянки за адресою: АДРЕСА_2, загородивши шляхом встановлення огорожі та обмеживши доступ мешканцям будинку № 6 до ділянки, необхідної для обслуговування будинку».**

(Кінець цитати).

Рішенням від 20.10.2021 р. у справі № 753/18459/15-ц Дарницького районного суду м. Києва, залишеним без змін постановою Київського апеляційного суду від 01.03.2023 р., задоволено негаторний позов відносно земельної ділянки загального користування в наступному вигляді:

«Зобов'язати ОСОБА_1 не чинити перешкоди ОСОБА_11 у користуванні земельною ділянкою загального користування (берегова смуга, ділянка № НОМЕР_1) шляхом демонтажу самочинного будівництва за власний рахунок, а саме цегляного нежитлового приміщення збудованого за межами земельної ділянки АДРЕСА_7. Зобов'язати ОСОБА_1 відновити земельну ділянку загального користування (берегова смуга, ділянка № НОМЕР_1) після демонтажу самочинного будівництва до стану, який передував забудові».

Згаданою вище Постановою від 01.11.2023 р. у справі № 753/18459/15-ц, провадження № 61-3860св23, Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного

цивільного суду Рішення у даній частині залишено без змін.

Варто зазначити, що Велика Палата Верховного Суду запровадила концепцію пріоритету негаторного позову в умовах, коли заволодіння певним майном є неможливим в силу Закону [5]. Так, у Постанові від 23.11.2021 р. у справі № 359/3373/16-ц, провадження № 14-2цс21, Великої Палати Верховного Суду вказано⁶:

«51. Заволодіння громадянами та юридичними особами землями водного фонду (перехід до них володіння цими землями) всупереч вимогам ЗК⁷ України є неможливим; розташування земель водного фонду вказує на неможливість виникнення приватного власника, а отже, і нового володільця, крім випадків, передбачених у статті 59 цього Кодексу (див., зокрема, висновки Великої Палати Верховного Суду, сформульовані у постановках від 22.05.2018 року у справі № 469/1203/15-ц (провадження № 14-95с18); від 28.11.2018 року у справі № 504/2864/13-ц (провадження № 14-452цс18, пункт 70); від 12.06.2019 року у справі № 487/10128/14-ц (провадження № 14-473цс18, пункт 80); від 11.09.2019 року у справі № 487/10132/14-ц (провадження № 14-364цс19, пункт 96); від 15.09.2020 року у справі № 372/1684/14-ц (провадження № 14-740цс19, пункт 45) та інших. Тому протиправне зайняття такої земельної ділянки або державну реєстрацію права власності на неї за приватною особою слід розглядати як не пов'язане з позбавленням володіння порушення права власності держави чи відповідної територіальної громади, а таке право захищається не віндикаційним, а негаторним позовом. За змістом наведених постанов та виходячи з обставин, встановлених у цих справах, зазначені висновки не застосовуються щодо заволодіння замкненими природними водоймами загальною площею до 3 гектарів, оскільки такі водойми можуть надаватися у власність приватним особам (стаття 59 ЗК України).

52. Такі висновки зроблені Великою Палатою Верховного Суду виходячи з того, що в силу зовнішніх, об'єктивних, явних і видимих природних ознак таких земельних ділянок особа, проявивши розумну обачність, може і повинна знати про те, що ділянки належать до водного фонду, набуття приватної власності на них є неможливим. Як відомо, якщо в принципі, за жодних умов не може виникнути право власності, то і володіння є неможливим.

⁶ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829985>

⁷ Земельний кодекс України

Тому ані наявність державної реєстрації права власності за порушником, ані фізичне зайняття ним земельної ділянки водного фонду не приводять до заволодіння порушником такою ділянкою. Отже, як зайняття земельної ділянки водного фонду, так і наявність державної реєстрації права власності на таку ділянку за порушником з порушенням ЗК України та Водного кодексу України треба розглядати як не пов'язане з позбавленням володіння порушення права власності держави чи відповідної територіальної громади, а належним способом захисту прав власника є негаторний позов (див. постанови Великої Палати Верховного Суду від 28.11.2018 року у справі № 504/2864/13-ц (провадження № 14-452цс18, пункт 71), від 12.06.2019 року у справі № 487/10128/14-ц (провадження № 14-473цс18, пункт 81), від 11.09.2019 року у справі № 487/10132/14-ц (провадження № 14-364цс19, пункт 97), від 15.09.2020 року у справі № 372/1684/14-ц (провадження № 14-740цс19, пункт 46) та інші).

Висновки. Негаторний позов може бути пред'явлений упродовж всього часу тривання

відповідного правопорушення, без обмеження строками позовної давності. Негаторний позов не власником майна заявляється не у класичному вигляді «про усунення перешкод», а у вигляді «не чинити перешкоди», що підтверджено Постановами Верховного Суду від 07.04.2023 р. у справі № 463/5206/16-ц, провадження № 61-10077св22, та від 01.11.2023 р. у справі № 753/18459/15-ц, провадження № 61-3860св23. Велика Палата Верховного Суду запровадила концепцію пріоритету негаторного позову в умовах, коли заволодіння певним майном є неможливим в силу Закону. Зокрема, заволодіння громадянами та юридичними особами землями водного фонду (перехід до них володіння цими землями) всупереч вимогам ЗК України є неможливим, тому протиправне зайняття такої земельної ділянки або державну реєстрацію права власності на неї за приватною особою слід розглядати як не пов'язане з позбавленням володіння порушення права власності держави чи відповідної територіальної громади, а таке право захищається не віндикаційним, а негаторним позовом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Самойленко В.М. Негаторний позов. Юридична енциклопедія. [У 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4. Н – П. 720 с. ISBN 966-7492-04-4. URL: https://leksika.com.ua/13841028/legal/negatoriyn_pozov
2. Мягкоход Ю.В. Повернення самовільно зайнятих земельних ділянок, віндикаційний та негаторний позови: проблеми співвідношення. *Наше право*. 2014. № 2. С. 149–154.
3. Романюк Я.М., Бурлай О.Є. Позов про визнання права власності, віндикаційний та негаторний позови: деякі проблеми практичного застосування. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 8. С. 34–40.
4. Шишка О.Р. Строк позовної давності і негаторний позов: огляд судової практики, роздуми та проблеми. *Право і Безпека*. 2022. № 1. С. 225–233.
5. Власов Ю. Віндикаційний та негаторний позови. Визнання права власності. Практика Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Vlasov_vind_negat_pozov.pdf
6. Захист майнових прав (негаторний позов). WikiLegalAid. URL: <https://wiki.legalaidd.gov.ua/index.php>

Белкін Марк Леонідович, Юринець Юлія Леонідівна, Белкін Леонід Михайлович

Окремі особливості подачі і вирішення негаторних позовів

В статті розглядаються окремі особливості подачі і вирішення негаторних позовів. Класичний негаторний позов подається власником і спрямований на припинення будь-яких дій, що об'єктивно порушують його право, незалежно від вини порушника або завданих ним збитків. На негаторний позов не поширюється позовна давність, оскільки в даному випадку йдеться про триваюче правопорушення. Враховуючи різноманітність життєвих ситуацій, негаторний позов може бути заявлений у різних варіантах: усунення наслідків самовільного захоплення земельних ділянок, припинення протиправного користування житловим приміщенням, припинення протиправного користування нежитловою нерухомістю, унеможливлення підходів і під'їздів до будинку власника й потреба усунення таких перешкод, заборона суборендареві користуватися нежитловим приміщенням після укладення договору суборенди, створення штучних перешкод у землекористуванні власникам чи орендарям земельних ділянок, усунення наслідків самочинного будівництва. Натомість виникають життєві ситуації потреби заявлення негаторного позову особою, яка не є власником об'єкта негаторного позову, наприклад, щодо земельної ділянки загального користування. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення безперешкодного доступу громадян до узбережжя водних об'єктів для загального водокористування», огорожі або інші конструкції, що встановлені до набрання чинності цим Законом та перешкоджають доступу громадян до узбережжя морів, морських заток, лиманів та островів у внутрішніх морських водах у межах пляжної зони, а також до берегів річок, водойм та островів, підлягають демонтажу протягом трьох місяців з дня набрання чинності цим Законом (21.02.2020). У такому випадку виникає питання заявлення позову про «усу-

нення перешкод» громадянами, які бажають користуватися відповідними земельними ділянками для відпочинку, але не є їх власниками. Тобто, негативний позов не власником майна заявляється не у класичному вигляді «про усунення перешкод», а у вигляді «не чинити перешкоди», що підтверджено Постановами Верховного Суду. Велика Палата Верховного Суду запровадила концепцію пріоритету негативного позову в умовах, коли заволодіння певним майном є неможливим в силу Закону.

Ключові слова: суд, негативний позов, строк звернення до суду, позовна давність, «усунення перешкод», «не чинити перешкоди», земельні ділянки загального користування.

Belkin Mark, Yuriynets Yulia, Belkin Leonid

Particular features of filing and resolving negatory claims

The article considers certain features of filing and resolving negatory claims. A classic negatory lawsuit is filed by the owner and is aimed at stopping any actions that objectively violate his right, regardless of the fault of the violator or the damages caused by him. A negatory action is not subject to the statute of limitations, since in this case we are talking about an ongoing offense. Taking into account the variety of life situations, a negatory lawsuit can be filed in various options: elimination of the consequences of arbitrary seizure of land plots, termination of illegal use of residential premises, termination of illegal use of non-residential real estate, impossibility of approaches and entrances to the owner's house and the need to eliminate such obstacles, prohibition of the subtenant from using non-residential premises after concluding a sublease agreement, creation of artificial obstacles in land use for owners or tenants of land plots, elimination of the consequences of unauthorized construction. Instead, life situations arise when a person who is not the owner of the object of the negatory claim needs to file a negatory claim, for example, regarding a land plot for public use. Thus, the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Ensuring Unhindered Access of Citizens to the Coasts of Water Bodies for Public Water Use», fences or other structures installed before this Law enters into force and obstructing citizens' access to the coasts of seas, seas bays, estuaries and islands in internal sea waters within the beach zone, as well as to the banks of rivers, reservoirs and islands, are subject to dismantling during three months from the date of entry into force of this Law (February 21, 2020). In such a case, the question arises of filing a claim for «removal of obstacles» by citizens who wish to use the relevant land plots for recreation, but are not their owners. That is, the negatory claim is not filed by the owner of the property in the classic form of «removing obstacles», but in the form of «not to create obstacles», which is confirmed by the Supreme Court's Resolutions. The Grand Chamber of the Supreme Court introduced the concept of the priority of a negative claim in conditions where possession of certain property is impossible by virtue of the Law.

Key words: court, negatory claim, term of appeal to court, statute of limitations, «removal of obstacles», «do not create obstacles», land plots for public use.

УДК 340.137.3

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.18>**Вавринчук Адріана Сергіївна,**

аспірантка

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ ВСТУПУ УКРАЇНИ В ЄС

З початку співпраці України з ЄС в різних формаціях, дискусійними є формулювання та терміни, які застосовуються для усіх процесів, що супроводжують таку співпрацю. Серед таких термінів опинилось і поняття «адаптація». З одного боку, розуміючи очевидну вигоду та доцільність з єдиного тлумачення змісту термінів, все ж ми в цьому дослідженні ми будемо виходити з того, що ЄС не тяжіє до єдиного та одноманітного застосування термінології і здебільшого сенс того чи іншого поняття вони визначають в конкретному нормативному акті, яким регулюється певно коло суспільних відносин, тому говорити про доцільність чи недоцільність на сьогодні застосування поняття адаптації досить складно. Однак, маємо провести таку наукову розвідку з тим, щоб визначити семантику цього поняття, окреслити ймовірні види адаптації, а також виявити спільні та відмінні риси адаптації та інших суміжних категорій.

Стан дослідження. Звертаючи свою увагу на наукові розвідки в досліджуваній тематиці, ми хочемо акцентувати увагу на тому, що поняття адаптації законодавства є предметом значної кількості наукових досліджень, що зумовлює різномістовість таких визначень, що може пояснюватись як різними сенсами, що закладаються в саме поняття, так і сферами дослідження, де проводилась розвідка.

Адаптація законодавства на сьогодні є досить поширеним предметом наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних вчених в різних галузях права. Зокрема, варто звернути увагу на публікації таких авторів, як Ю. В. Мовчан, В. І. Муравйов, Р. А. Петров, І. В. Суходубова, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, тощо. Разом із тим відкриття етапу перемовин України та ЄС щодо членства, ставить перед вітчизняними науковцями та законотворцями нові виклики для усвідомлення ролі процесу адаптації в контексті удосконалення національного законодавства.

Мета статті полягає у з'ясуванні поняття адаптації законодавства в процесі вступу країни-кандидатки до ЄС через призму визначення цього поняття в вітчизняних нормативно-правових актах.

Виклад основного матеріалу. Дослідження національних нормативних актів на позначення процесів приведення у відповідність законодавства України до законодавства ЄС дає підстави зробити висновок про абсолютну відсутність послідовності у використанні термінології у нормативних актах. Нам видається, що така невибірковість була зумовлена відсутністю належних наукових досліджень національного порядку, а також якісного перекладу та тлумачення термінології ЄС.

Для цього, в першу чергу, звернемо увагу на дослідження вітчизняних вчених щодо визначення поняття адаптації. Необхідно відзначити, що зважаючи на багаторічний досвід співпраці України та ЄС, поняття адаптації законодавства також неодноразово ставало предметом наукових дискусій в різних галузях права. це пояснюється досить вагомою кількістю наукових досліджень адаптації законодавства України до законодавства ЄС в різних сферах правового регулювання, що лише ще раз підкреслює важливість та актуальність нашого дослідження, а також вагомий вплив права ЄС на національний правовий порядок.

В тексті першого документу, укладеному між Україною та ЄС, що заклав підвалини співпраці – Угоді про партнерство та співробітництво не згадується поняття адаптації, а йдеться в ст. 51 про «зближення існуючого і майбутнього законодавства України з законодавством Співтовариства». В варіанті вказаного документу англійською мовою [1] йдеться про поняття «the approximation», що українською перекладено як «зближення».

В переважній більшості вітчизняних наукових досліджень йдеться про те, що перші згадки про врегулювання процесів адаптації законодавства України до законодавства ЄС датуються прийняттям, починаючи із 1998 року низки Указів Президента України [2; 3, с. 9–12]. Однак, на наше глибоке переконання, важливо розуміти, що поняття адаптації законодавства, хоча і без його легального визначення, наявне і низці інших нор-

мативних актів, що датовані раніше 1998 року. Ми вважаємо, що таке досить тривале і послідовне використання цього терміну в національному законодавстві з моменту укладення Угоди про партнерство та співробітництво і заклало підвалини такого системного його використання, що на сьогодні критикується вченими.

Так, в результаті проведеного нами дослідження нами було встановлено, що в національних нормативних актах першу згадку поняття адаптації законодавства України ми знаходимо в Постанові Президії ВРУ «Про підсумки візиту делегації Верховної Ради України на чолі з Морозом О.О. до Литовської Республіки» [4], де вказується про розробку конкретного плану заходів для активізації співпраці між відповідними комісіями, в тому числі з метою «адаптації законодавств до європейських стандартів».

В Постанові КМУ від 04.08.1997 року № 821 «Про затвердження Концепції створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні» [5] зазначається, що правове підґрунтя транспортних коридорів України створюється шляхом, в тому числі шляхом «прийняття або адаптації існуючих в Європейському Співтоваристві міжнародних документів і угод стосовно транспортної інфраструктури». Варто тут відзначити, що в той момент функціонування органів публічної влади, зважаючи на початок співпраці з ЄС, все ж малось на увазі міжнародне законодавство на позначення права ЄС, що є, на наше переконання помилковим, зважаючи на те, що ЄС ні в той момент, ні в жоден інший не був міжнародною організацією в класичному розумінні цього поняття.

В ст. 61 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [6] (попередня назва Закону «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини») зазначаються способи міжнародного співробітництва України у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, одним із яких визначено адаптацію законодавства України про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів з відповідним законодавством ЄС. окремо варто зазначити, що в тій самій статті ще одним способом називається «гармонізації законодавства України про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів з документами відповідних міжнародних організацій». Тобто у вказаному акті визначають такі два поняття на позначення суміжних правових явищ, як «адаптація» та «гармонізація».

Указом Президента України від 11 червня 1998 р. «Стратегія інтеграції України в Європейський Союз» [7] адаптацією законодавства України до законодавства ЄС визначалось «зближення із сучасною європейською системою права». Відповідно адаптація законодавства передбачала «реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами». Власне у цьому документі, на наше переконання, вперше було допущено нелогічне розширення поняття адаптації законодавства на зближення з правом ЄС, що має означатись іншими термінами, використовуваними в законодавчих актах ЄС, таких як апроксимація «*approximation*» та транспозиція «*transposition*».

Також Постановою КМУ від 12.06.1998 року № 852 «Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [8] було передбачено створення профільної Міжвідомчої координаційної ради; затверджено перелік органів публічної влади, відповідальних за організацію роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [9] адаптація законодавства України до законодавства ЄС також визначається як «процес зближення та поступового приведення законодавства України у відповідність із законодавством ЄС».

Постанова КМУ від 29.10.1999 року № 2014 «Про посилення відповідальності та підвищення ролі Міністерства юстиції у формуванні і реалізації державної правової політики та інтеграції законодавства України до норм і стандартів європейського права» [10] відповідно в назві містила поняття «інтеграція», а вже у тексті говорила про «адаптацію законодавства України до норм і стандартів законодавства ЄС».

В Указі Президента України від 30.08.2000 року № 1033/2000 «Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [11] в тексті для позначення мети створення відповідної ради, застосовувався термін «гармонізація», а також термін «зближення» для позначення виконання зобов'язань Україною перед ЄС, передбачених Угодою про партнерство та співробітництво.

Програма інтеграції України до ЄС, схвалена Указом Президента України № 1072/2000 від

14.09.2000 року [12] в тексті містила невизначений набір словосполучень із термінами «адаптація», «зближення», «гармонізація», що подекуди або замінюють один одного, або ж пояснюють чи підсилюють.

У 2002 році було прийнято Закон України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [13], де адаптація законодавства України до законодавства ЄС визначена як «поетапне прийняття та впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства ЄС». Тобто, в такому формулюванні основною метою процесу адаптації визначається вже не приведення у відповідність законодавства, а прийняття та впровадження нормативно-правових актів.

В Посланні Президента України до ВРУ «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2002 році» від 15 квітня 2003 року «адаптація законодавства України згадується як наближення національної системи права,... до системи права Європейського Союзу» [14].

В Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС» від 18 березня 2004 р. [15] адаптація законодавства визначається як процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*.

Фактично до сьогодні, зважаючи на чинність вказаного Закону, законодавець переважно послуговується поняття адаптації через призму приведення у відповідність законодавства України до законодавства ЄС, що також можна підтвердити нещодавнім рішенням про створення при Верховній Раді України офісу із адаптації законодавства країни до стандартів Європейського Союзу [16].

У зв'язку із викладеним пропонуємо адаптацію законодавства України до законодавства

ЄС визначати як правовий механізм із розробки та впровадження, науково-теоретичного супроводу нового та внесення змін у вже існуюче законодавство України у відповідність з *acquis communautaire*.

Тобто ми пропонуємо розглядати адаптацію лише через призму циклу національної правової діяльності, де однаково важливу роль відіграють як суб'єкти законодавчої ініціативи та органи публічної влади, що реалізують відповідні політики, так і суб'єкти наукової діяльності, що відіграють важливу роль у правотворенні.

Висновки. Підсумовуючи дослідження національних нормативних актів на позначення процесів приведення у відповідність законодавства України до законодавства ЄС, варто зазначити абсолютну відсутність послідовності у використанні термінології у досліджуваних актах. Нам видається, що така невибірковість була зумовлена відсутністю належних наукових досліджень національного порядку, а також якісного перекладу та тлумачення термінології ЄС. Однак із часом, вимушені констатувати, що ситуація не покращилась. З одного боку, ми можемо допустити і навіть вітати різнотлумання поняття адаптації законодавства в межах наукових розвідок, що лише дозволяє тримати акцент уваги на важливих процесах нормотворення та зумовлює поглиблення не лише семантичного розуміння цього поняття, але й його функціонального призначення із точки зору застосування у текстах нормативних актів. З іншого боку, коли такі різнотлумання дозволяє собі нормотворець, це може викликати певні негативні наслідки не лише із точки зору послідовності норм права, але й з точки зору тих сенсів, які закладаються законом в те чи інше поняття, оскільки очевидно, що викладені нами вище поняття, застосовувані в різних актах законодавства, мають мати надалі механізм реалізації такої правової діяльності, щоб справді досягти такої високої мети, як вступ до ЄС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, and Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A21998A0219%2802%29&qid=1701421136645> (дата доступу: 12.07.2023).
2. Петров Р.А. Гоняття «транспозиція» в сучасній правовій науці європейського права. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149248684.pdf> (дата звернення 12.07.2024).
3. Коломосьць Т.О., Гришак С.В. Адаптація інформаційного законодавства України до вимог ЄС як складова сучасного вітчизняного правотворчого процесу : монографія / М-во освіти і науки України, Запор. нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Д. : НГУ, 2013. 164 с.
4. Про підсумки візиту делегації Верховної Ради України на чолі з Морозом О.О. до Литовської Республіки : Постанова Президії ВРУ від 19.02.1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/96-пв#Text> (дата звернення 12.07.2023).
5. Про затвердження Концепції створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні : Постанова КМУ від 04.08.1997 року № 821. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-97-п#Text> (дата звернення 12.07.2023).

6. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 року № 771/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр> (дата звернення 12.07.2024).
7. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 року № 615/98 (втратив чинність) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> (дата звернення 12.07.2023).
8. Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова КМУ від 12.06.1998 року №852 (втратила чинність) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-98-п#Text> (дата звернення 12.07.2023).
9. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 року № 1496. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-п#Text> (дата звернення 12.07.2023).
10. Про посилення відповідальності та підвищення ролі Міністерства юстиції у формуванні і реалізації державної правової політики та інтеграції законодавства України до норм і стандартів європейського права : Постанова КМУ від 29.10.1999 року № 2014 (втратила чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2014-99-п#Text> (дата звернення 12.07.2023).
11. Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Указ Президента України від 30.08.2000 року № 1033/2000 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033/2000#Text> (дата звернення 12.07.2023).
12. Програма інтеграції України до ЄС, схвалена Указом Президента України № 1072/2000 від 14.09.2000 року (втратила чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#Text> (дата звернення 12.07.2023).
13. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21.11.2002 року № 228-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-15#Text> (дата звернення : 21.07.2023).
14. Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2002 році: Послання Президента України до ВРУ від 15 квітня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010100-03#Text> (дата звернення : 21.07.2023).
15. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС : Закон України від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення : 21.07.2023).
16. Польська К. У Раді відкрили офіс з адаптації законів України до норм ЄС URL: <https://www.dw.com/uk/u-radi-vidkrili-ofis-z-adaptacii-ukrainskih-zakoniv-do-norm-es/a-65295569> (дата звернення : 21.07.2023).

Вавринчук Адріана Сергіївна

До визначення поняття адаптації законодавства в контексті вступу України в ЄС

В статті досліджуються особливості визначення поняття адаптації законодавства з точки зору процедури вступу України в ЄС.

Акцентовано увагу на тому, що поняття адаптації законодавства є предметом значної кількості наукових досліджень, що зумовлює різномістовість таких визначень, що може пояснюватись як різними сенсами, що закладаються в саме поняття, так і сферами дослідження, де проводилась розвідка.

Авторка вказує, що дослідження національних нормативних актів на позначення процесів приведення у відповідність законодавства України до законодавства ЄС дає підстави зробити висновок про абсолютну відсутність послідовності у використанні термінології у нормативних актах. На думку авторки, така невибірковість була зумовлена відсутністю належних наукових досліджень національного порядку, а також якісного перекладу та тлумачення термінології ЄС.

Окрему увагу приділено дослідженню змісту поняття адаптації законодавства в різних нормативних актах. З одного боку, авторка допускає і вітає різнотлумання поняття адаптації законодавства в межах наукових розвідок. З іншого боку, коли такі різнотлумачення дозволяє собі нормотворець, на думку авторки, це може викликати певні негативні наслідки не лише із точки зору послідовності норм права, але й з точки зору тих сенсів, які закладаються законом в те чи інше поняття.

Авторка пропонує адаптацію законодавства України до законодавства ЄС визначати як правовий механізм із розробки та впровадження, науково-теоретичного супроводу нового та внесення змін у вже існуюче законодавство України у відповідність з *acquis communautaire*.

У статті пропонується розглядати адаптацію лише через призму циклу національної правової діяльності, де однаково важливу роль відіграють як суб'єкти законодавчої ініціативи та органи публічної влади, що реалізують відповідні політики, так і суб'єкти наукової діяльності, що відіграють важливу роль у правотворенні.

Ключові слова: адаптація, законодавство, Європейський Союз, правотворення, правовий механізм.

Vavrynychuk Adriana

Definition of the concept of adaptation of legislation in the context of Ukraine's accession to the EU

The article examines the features of the definition of the concept of legislative adaptation from the point of view of the procedure for Ukraine's accession to the EU.

The author emphasizes that the concept of legislative adaptation is the subject of a significant number of scientific studies, which determines the diversity of such definitions, which can be explained both by the different meanings inherent in the concept itself and by the areas of research where the research was conducted.

The author indicates that the study of national regulatory acts to designate the processes of bringing Ukrainian legislation into line with EU legislation gives grounds to conclude that there is an absolute lack of consistency in the

use of terminology in regulatory acts. In the author's opinion, such indiscriminateness was due to the lack of proper scientific research of the national order, as well as high-quality translation and interpretation of EU terminology.

The author pays special attention to the study of the content of the concept of legislative adaptation in various regulatory acts. On the one hand, the author allows and welcomes different interpretations of the concept of legislative adaptation within the framework of scientific research. On the other hand, when a lawmaker allows himself such different interpretations, in the author's opinion, this can cause certain negative consequences not only from the point of view of the consistency of legal norms, but also from the point of view of the meanings that are laid down by law in a particular concept.

The author proposes to define the adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation as a legal mechanism for the development and implementation, scientific and theoretical support of new and amendments to existing Ukrainian legislation in accordance with the *acquis communautaire*.

In the article, the author proposes to consider adaptation only through the prism of the cycle of national legal activity, where an equally important role is played by both subjects of legislative initiative and public authorities that implement relevant policies, as well as subjects of scientific activity that play an important role in lawmaking.

Key words: adaptation, legislation, European Union, lawmaking, legal mechanism.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.19>**Лаба Альона Юріївна,**

заступник директора комунальної науково-дослідної установи

«Науково-дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста»

Київського міжнародного університету

ORCID ID: 0000-0002-0441-3828

АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Динамічний розвиток фінансових правовідносин в умовах реформ децентралізації в Україні виявив низку проблем у правовому регулюванні участі органів місцевого самоврядування в цих процесах. Особливу увагу привертають питання притягнення до фінансово-правової відповідальності органів місцевого самоврядування за порушення у сфері публічних фінансів. Недоліки у нормативно-правовій базі, недостатність механізмів моніторингу, складнощі в забезпеченні доступу до персональних даних для притягнення осіб до відповідальності та обмеженість функціоналу електронних систем створюють істотні перешкоди для ефективного здійснення фінансового контролю.

В умовах воєнного стану ці проблеми загострюються через значну кількість закупівель, що проводяться поза процедурою конкурентних торгів, що унеможливає їх повноцінний моніторинг. Законодавчі зміни, які розширили контроль за прямими договорами, хоч і є кроком уперед, викликали юридичні дискусії щодо їхньої ретроактивної дії та відповідності принципам правової визначеності.

Усі ці аспекти вимагають негайного вирішення, оскільки вони впливають на ефективність контролю за витрачанням публічних коштів, дотримання принципів прозорості та підзвітності у фінансово-правових відносинах. Удосконалення правового регулювання, запровадження інноваційних інструментів моніторингу та розробка диференційованого підходу до відповідальності є необхідними для підвищення ефективності фінансового контролю в умовах децентралізації.

Стан дослідження теми. Питання фінансово-правової відповідальності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації залишається актуальним та активно обговорюється як в українській, так і міжнародній науковій спільноті. Дослідження зосереджуються на аналізі нормативно-правового регулювання фінансового

контролю, удосконаленні механізмів відповідальності за порушення у сфері публічних фінансів, а також забезпеченні прозорості та ефективності використання бюджетних коштів.

Українські науковці, зокрема, приділяють увагу проблемам правового забезпечення процесів децентралізації (наприклад, роботи О. Батанова, М. Кравчука, С. Телешуна), зосереджуючи увагу на викликах у діяльності органів місцевого самоврядування, включаючи контроль за їх фінансовими рішеннями. Вивчаються аспекти функціонування Державної аудиторської служби України (Держаудитслужби) та інших органів державного фінансового контролю, а також їх роль у забезпеченні фінансової дисципліни.

Міжнародні дослідження (наприклад, роботи М. Клітгарда, Д. Осборна, П. Хаттона) акцентують увагу на значенні прозорості, підзвітності та цифровізації фінансового контролю для зміцнення довіри до місцевих органів влади. Вивчення кращих практик країн ЄС свідчить про ефективність інтеграції цифрових інструментів моніторингу та впровадження ризик-орієнтованих підходів у фінансовий контроль.

Проте в сучасних умовах, особливо в контексті воєнного стану в Україні, актуальними залишаються прогалини у правовому регулюванні моніторингу закупівель, складнощі доступу до персональних даних для складання адміністративних протоколів, а також недостатність ефективних інструментів реагування на порушення.

Відтак, необхідність інтеграції інноваційних підходів у фінансовий контроль, удосконалення законодавчої бази та забезпечення ефективного моніторингу витрачання публічних коштів вимагають подальших досліджень та обґрунтувань. Це дозволить сформулювати нові підходи до фінансової відповідальності органів місцевого самоврядування та посилити їх спроможність забезпечувати сталий розвиток у межах своїх повноважень.

Мета статті. Метою статті є наукове обґрунтування проблем правового регулювання фінансово-правової відповідальності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації, аналіз нормативно-правових та організаційних механізмів, що впливають на ефективність моніторингу публічних фінансів, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавчої бази та інструментів фінансового контролю для підвищення прозорості, підзвітності та ефективності використання бюджетних коштів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Стрімкий розвиток фінансових правовідносин у державі зумовлює виникнення значних викликів у їх правовому регулюванні, особливо в аспекті участі органів місцевого самоврядування в цих процесах в умовах децентралізації. При цьому надзвичайно важливим є забезпечення чіткого та послідовного правового регулювання механізмів притягнення органів місцевого самоврядування до відповідальності за фінансові правопорушення. Недоліки у правовій базі, що регулює ці питання, ускладнюють ефективне застосування норм фінансового права і потребують негайного вирішення, зокрема через судову практику та позиції Верховного Суду.

Конституція України (ст. 19) визначає, що органи державної влади та посадові особи повинні діяти виключно у спосіб, передбачений Конституцією та законами. Це правило стосується й органів державного фінансового контролю (ОДФК), які регламентують свої повноваження та процедури у чинному законодавстві.

Після завершення моніторингу закупівель, якщо порушення не усунуто або не оскаржено, ОДФК здійснює заходи щодо притягнення відповідальних осіб до адміністративної відповідальності. Водночас публічні дані про кількість протоколів та постанов доступні лише у статистичних звітах ОДФК. Наприклад, за даними Держаудитслужби, у 2021 році попереджено порушення через скасування 1341 торгів на суму 9,7 млрд грн і розірвання 1421 договору на суму 3,2 млрд грн. У 2022 році ці показники становили відповідно 1311 торгів на суму 7,9 млрд грн і 1281 договорів на суму 6,7 млрд грн.

Щорічна звітність Держаудитслужби свідчить про суттєві проблеми в процесах притягнення до відповідальності. Наприклад, у 2021 році до адміністративної відповідальності притягнуто 402 особи, з яких сплачено штрафів лише на 1,02 млн грн із загальної суми накладених стягнень 2,07 млн грн.

Щоб зробити остаточні висновки щодо розподілу перемог у справах про оскарження висновків моніторингу, потрібен довший період аналізу. Це необхідно для проходження повного циклу від оголошення закупівлі до ухвалення остаточного судового рішення.

На 24 липня 2023 року 410 висновків моніторингу в системі Prozorro мали позначку про судові оскарження. Різниця між цією кількістю та кількістю рішень у Єдиному державному реєстрі судових рішень може бути зумовлена тим, що судові оскарження потребує часу, і багато справ ще перебувають на стадії розгляду. Деякі судові рішення можуть не відображатися в реєстрі через правовий режим воєнного стану. Існує також ризик зловживання замовниками своїми процесуальними правами, коли вони повідомляють про оскарження, але не дотримуються процесуальних вимог або затягують судовий процес. Кожен десятий висновок моніторингу, в якому зафіксовано порушення, оскаржується замовником у суді. За досліджуваною вибіркою, ймовірність успішного оскарження висновку в суді становила близько 70%. На 21 серпня 2023 року 437 висновків у системі Prozorro мали позначку про судові оскарження, але через відсутність синхронізації з судовими реєстрами на сторінці закупівлі відображається лише частина інформації про справу.

Висновки за результатами моніторингів адміністративні суди розглядають як акти індивідуальної дії, оцінюючи їх на відповідність принципам законності, обґрунтованості, пропорційності, своєчасності, безсторонності та добросовісності відповідно до статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України. Формальне дотримання закону ще не гарантує, що висновок витримає перевірку судом на відповідність зазначеним принципам.

Основні проблеми, що виникають при розгляді висновків судами:

1. Проблема пропорційності. Суд визнає непропорційними заходи, що передбачають розірвання договору через незначне порушення замовника.

2. Проблема легітимної мети. Якщо виявлене аудитором порушення не вплинуло на ефективність використання бюджетних коштів, суди визнають необґрунтованими виняткові заходи, які зобов'язують замовника.

3. Проблема врахування всіх обставин справи. Коли висновок базується на формальних невідповідностях тендерної пропозиції переможця, суди

можуть визнавати такі висновки необґрунтованими, якщо учасник фактично відповідав критеріям.

Основними причинами успішного судового оскарження висновків визначено: відсутність порушення, де суд вважає, що порушення, встановлене державними аудиторами, відсутнє. Це часто зводиться до тлумачення конкретних норм законодавства про закупівлі. Незначні наслідки порушення, де виявлене порушення не призвело до негативних наслідків або не вплинуло на ефективність використання бюджетних коштів. Спосіб усунення порушення, як-от розірвання договору, оцінюється на обґрунтованість, пропорційність, конкретизованість, легітимність мети та наслідки.

Суди визнають необґрунтованими висновки моніторингів за такими тезами (в контексті технічної частини):

- формальні помилки в тендерних пропозиціях, які не впливають на їхню змістовність чи конкурентоспроможність, не є підставою для відхилення пропозиції (наприклад, відсутність коментарів до технічних характеристик товару, виправлення невідповідностей у сертифікатах, незначні помилки у документах).

- суди допускають виправлення невідповідностей, якщо вони не впливають на якість виконання робіт або на відповідність учасника критеріям (наприклад, надання кількох договорів для підтвердження досвіду, наявність попередньої медичної книжки замість нової, різниця в сумі аналогічного договору у відгуку та у даних про оплату).

Додатковим ускладненням є обмеження доступу ОДФК до персональних даних осіб, необхідних для складання протоколів та примусового виконання судових постанов. Ця проблема значно ускладнює виконання контрольних функцій і потребує законодавчого врегулювання.

Оновлення нормативно-правової бази в травні 2023 року через зміни до Постанови № 1178 розширило повноваження ОДФК на моніторинг прямих договорів, укладених без застосування електронної системи закупівель. За два місяці після ухвалення змін виявлено понад 13 тисяч прямих договорів на загальну суму 12,14 млрд грн, які підлягають моніторингу. Однак відкритим залишається питання моніторингу договорів, укладених до ухвалення цих змін, що викликає юридичні дискусії через принцип незворотності нормативно-правових актів у часі.

З огляду на виклики в правовому регулюванні публічних закупівель, необхідно удосконалити

процедури моніторингу, оптимізувати використання ресурсів та посилити контроль за ефективністю витрачання бюджетних коштів. Для цього доцільно завершити розробку електронних інструментів для автоматизації процедур закупівель і внесення інформації про їх виконання, а також запровадити систему диференційованої відповідальності залежно від суттєвості виявлених порушень.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Результати дослідження дозволяють зробити наступні висновки.

Недоліки у нормативно-правовій базі, що регулює фінансово-правову відповідальність органів місцевого самоврядування, суттєво ускладнюють забезпечення прозорості та ефективності управління публічними фінансами. Це зумовлює необхідність перегляду чинних законодавчих актів і впровадження інноваційних підходів до фінансового контролю.

Моніторинг публічних закупівель виявляє значні порушення, проте більшість із них усуваються шляхом скасування торгів або розірвання договорів. Це свідчить про виявлення проблем на пізніх етапах процедур, що вимагає впровадження ефективніших превентивних механізмів. Однією з ключових перешкод у притягненні до відповідальності є відсутність ефективного механізму доступу органів фінансового контролю до персональних даних порушників. Розв'язання цієї проблеми потребує законодавчих змін.

Розробка електронної тендерної документації, оптимізація ризик-індикаторів для моніторингу та запровадження автоматизованих систем аналізу є перспективними напрямками для підвищення ефективності контролю.

Оновлення нормативно-правових актів, зокрема розширення повноважень Держаудитслужби, є важливим кроком для забезпечення належного моніторингу прямих договорів. Проте правові дискусії щодо ретроактивності цих змін потребують врегулювання для уникнення правової невизначеності.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на створення методології оцінки порушень залежно від їх суттєвості, а також визначення відповідних санкцій. Необхідно вивчити міжнародний досвід впровадження штучного інтелекту, машинного навчання та інших технологій для автоматизації процесів фінансового контролю.

Важливим напрямом є дослідження економічної ефективності заходів державного фінансового

контролю, включаючи аналіз співвідношення витрат і досягнутих результатів. Вивчення шляхів налагодження співпраці між Держаудитслужбою, правоохоронними органами та державними реєстрами для забезпечення оперативності та точності у виявленні порушень.

Дослідження повинні враховувати особливості правового регулювання у воєнний період, зокрема щодо неконкурентних закупівель, для

розробки рекомендацій із підвищення ефективності контролю за використанням бюджетних коштів.

Ці напрями сприятимуть удосконаленню правового регулювання фінансового контролю, підвищенню прозорості та ефективності управління публічними фінансами, а також забезпеченню сталого розвитку органів місцевого самоврядування в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%B>.
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 року № 280/97 ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 24. С.170.
3. Усенко Р.А. Фінансові санкції за адміністративним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2007. 19 с.
4. Бавико О.С. Склад та ефективність фінансової відповідальності. URL: <http://radnuk.info/statti/255-finpr/14850-2011-01-19-03-57-33.html>.
5. Янчук А. Децентралізація і реформування системи охорони здоров'я: до постановки питання. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. № 1. С. 72–74.

Лаба Альона Юріївна

Актуальні виклики фінансово-правової відповідальності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації

У статті досліджено проблемні аспекти правового регулювання фінансово-правової відповідальності органів місцевого самоврядування в умовах реформи децентралізації. Зосереджено увагу на викликах, пов'язаних із недоліками нормативно-правової бази, обмеженістю механізмів моніторингу публічних фінансів, складнощами доступу до персональних даних для притягнення до адміністративної відповідальності, а також недосконалістю процедур реагування на порушення.

Аналіз даних Державної аудиторської служби України (Держаудитслужби) за 2021–2023 роки дозволив виявити ключові проблеми у сфері моніторингу закупівель, включаючи значний обсяг усунутих порушень шляхом скасування торгів або розірвання договорів, низький рівень фактичної сплати накладених штрафів, а також недостатність контролю за прямими договорами, укладеними поза електронними системами закупівель. Особливу увагу приділено правовим та організаційним аспектам, які ускладнюють діяльність органів державного фінансового контролю в умовах воєнного стану, зокрема у зв'язку з проведенням неконкурентних закупівель.

У статті розглянуто останні зміни нормативно-правової бази, зокрема Постанову № 1178, яка розширила повноваження Держаудитслужби щодо моніторингу прямих договорів. Однак акцентовано на правових дискусіях стосовно зворотної дії цих змін та ризику їх обмеженого застосування до договорів, укладених до набрання ними чинності.

Автором запропоновано напрями вдосконалення правового регулювання фінансового контролю, включаючи запровадження електронної тендерної документації, оптимізацію ризик-індикаторів для моніторингу, а також розробку диференційованих підходів до класифікації порушень залежно від їх суттєвості.

Окремо виділено важливість створення дієвого механізму доступу органів фінансового контролю до персональних даних для забезпечення належного притягнення порушників до відповідальності.

Результати дослідження спрямовані на вдосконалення механізмів фінансового контролю, підвищення прозорості та ефективності управління публічними фінансами органами місцевого самоврядування, а також забезпечення правової визначеності в контексті реалізації положень децентралізації.

Ключові слова: фінансово-правова відповідальність, суб'єкт відповідальності, об'єктивна сторона відповідальності, органи місцевого самоврядування, територіальна громада, особа уповноважена на виконання функцій держави.

Labá Alyona

Current challenges of financial and legal responsibility of local self-government bodies in the context of decentralization

The article examines problematic aspects of the legal regulation of the financial and legal responsibility of local government bodies in the context of the decentralization reform. The focus is on the challenges associated with the shortcomings of the regulatory framework, the limitations of public finance monitoring mechanisms, the difficulties of accessing personal data for administrative liability, as well as the imperfection of procedures for responding to violations.

Analysis of data from the State Audit Service of Ukraine (State Audit Service) for 2021–2023 allowed us to identify key problems in the field of procurement monitoring, including a significant amount of eliminated violations by canceling tenders or terminating contracts, a low level of actual payment of imposed fines, as well as insufficient control over direct contracts concluded outside electronic procurement systems. Particular attention is paid to legal and organizational aspects that complicate the activities of state financial control bodies under martial law, in particular in connection with non-competitive procurement.

The article examines recent changes in the regulatory framework, in particular Resolution No. 1178, which expanded the powers of the State Audit Service to monitor direct contracts. However, the emphasis is on legal discussions regarding the retroactive effect of these changes and the risk of their limited application to contracts concluded before their entry into force.

The author proposes directions for improving the legal regulation of financial control, including the introduction of electronic tender documentation, optimization of risk indicators for monitoring, and the development of differentiated approaches to classifying violations depending on their materiality.

The importance of creating an effective mechanism for financial control bodies to access personal data to ensure proper prosecution of violators is highlighted.

The results of the study are aimed at improving financial control mechanisms, increasing transparency and efficiency of public finance management by local governments, and ensuring legal certainty in the context of implementing decentralization provisions.

Key words: financial and legal responsibility, subject of responsibility, objective side of responsibility, local self-government bodies, territorial community, person authorized to perform state functions.

УДК 341.225.5:341.6

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.20>

Романюк Віталія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародного та європейського права

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID ID: 0000-0002-5297-5235

ПРИНЦИПИ ДЕЛІМІТАЦІЇ МОРСЬКИХ КОРДОНІВ: ПРАКТИКА МІЖНАРОДНИХ СУДІВ ТА АРБІТРАЖІВ

Постановка проблеми. Делімітація морських кордонів є однією з найважливіших проблем сучасного міжнародного права, яка безпосередньо впливає на відносини між державами. Морські кордони визначають сфери суверенітету та юрисдикції держав над морськими просторами, включаючи територіальні води, виключні економічні зони (ВЕЗ) та континентальний шельф. Їх точне встановлення має критичне значення для забезпечення ефективного управління морськими ресурсами, підтримання міжнародного миру та безпеки, а також запобігання територіальним спорам.

Установлення морських кордонів регулюється низкою міжнародно-правових актів, серед яких ключову роль відіграє Конвенція ООН з морського права 1982 року (далі – Конвенція ООН 1982 року) [1]. Водночас на практиці питання делімітації часто стають предметом міждержавних спорів, які вирішуються в рамках міжнародних судових та арбітражних органів, таких як Міжнародний суд ООН, Міжнародний трибунал з морського права, а також спеціальні арбітражні трибунали, створені відповідно до Конвенції ООН 1982 року. Практика цих органів формує значний масив прецедентного права, який має важливе значення для розвитку міжнародного морського права.

Тема делімітації морських кордонів є надзвичайно актуальною у зв'язку з дедалі більшою кількістю міждержавних спорів у цій сфері. Зростання інтересу до використання морських ресурсів таких як: рибні запаси, вуглеводневі ресурси та мінерали континентального шельфу – загострює необхідність чіткого визначення меж морських просторів. Це особливо актуально у регіонах, багатих на природні ресурси, таких як Південно-Китайське море, Арктика та східна частина Середземного моря.

Аналіз практики міжнародних судів та арбітражів у справах, пов'язаних із делімітацією,

дозволяє виявити загальні принципи, підходи та критерії, які застосовуються при вирішенні таких спорів. Зокрема, міжнародні судові органи відіграють ключову роль у забезпеченні справедливого й рівноправного підходу до визначення морських кордонів, що сприяє зміцненню верховенства права у міжнародних відносинах.

Вивчення даної теми має не лише теоретичне, але й практичне значення. Воно сприяє кращому розумінню механізмів вирішення територіальних спорів, допомагає ідентифікувати можливі шляхи уникнення конфліктів та зміцнює правову базу для ефективного використання морських просторів. Особливу актуальність дослідження цієї теми набуває для України, яка стикається з питаннями делімітації у контексті Чорного моря та збройного конфлікту з Російською Федерацією.

Стан дослідження. Окремі питання делімітації морських просторів та вирішення міжнародних морських спорів проаналізовані зарубіжними та вітчизняними фахівцями з міжнародного права: Prosper Weil, Tullio Treves, Jin-Hyun Paik, Ibrahim Ahmed EL Diwany, Eric TREMOLADA ALVAREZ, Ю. А. Дем'янюк, Д. А. Купрієнко, О. В. Діденко, І. В. Дмитриченко, Г. Ф. Півторак, І. С. Бойко та інші [2; 3; 4; 5; 6; 14; 17; 18].

Попри численні наукові дослідження, що вже присвячені тематиці делімітації морських кордонів, існує низка аспектів, які потребують подальшого вивчення. Зокрема, необхідно дослідити вплив сучасних геополітичних змін на процес делімітації, враховуючи зростаючий тиск на природні ресурси та зміну кліматичних умов, що можуть впливати на морські кордони. Також актуальним залишається питання взаємодії між міжнародними судами та регіональними механізмами вирішення спорів, а також аналіз ефективності виконання рішень міжнародних судових органів державами-учасницями.

Метою даної статті є дослідження правових основ делімітації морських кордонів у між-

народному праві, аналіз судової практики міжнародних судових і арбітражних органів щодо розмежування морських просторів. На основі дослідження оцінити сучасні виклики та перспективи правового врегулювання морських територіальних суперечок.

Виклад основного матеріалу. Делімітація морських кордонів є важливим інструментом для забезпечення державного суверенітету та економічного розвитку. Процес визначення чітких меж територіальних вод, виключних економічних зон (ВЕЗ) та континентального шельфу має вирішальне значення для суверенітету держав та сталого використання морських ресурсів. Основу сучасного морського права, а також практику укладення численних двосторонніх угоди між країнами щодо конкретних аспектів делімітації, заклали Женевські конвенції 1958 року. 29 квітня 1958 року на Конференції ООН з морського права у м. Женева було прийнято чотири незалежних конвенцій: Конвенція про територіальне море і прилеглу зону (набула чинності 10 вересень 1964 р.); Конвенція про відкрите море (набула чинності 30 вересня 1962); Конвенція про рибальство та збереження живих ресурсів відкритого моря (набула чинності 20 березня 1966 року) та Конвенції про континентальний шельф (набула чинності 10 червня 1964 року). Крім того, необов'язковий протокол про підпис про обов'язкове врегулювання спорів, який набув чинності 30 вересня 1962 року [2].

З часом деякі положення Женевських конвенцій застаріли та не враховували сучасні технології визначення морських кордонів. Це спонукало міжнародну спільноту до розробки та прийняття нового нормативно-правового акту. З 1982 року основним міжнародним юридичним актом, що регламентує питання морських кордонів, є Конвенція ООН з морського права, яка також визначає правові засади для вирішення спорів.

Основні положення Конвенції визначають зони морських просторів та встановлюють критерії визначення їх межі між державами: це визначення територіального моря до 12 морських миль, прилеглої зони до 24 морських миль, встановлення виключної економічної зони до 200 морських миль, положення щодо континентального шельфу, який може простягатися до 350 морських миль за певних умов [1].

Делімітація – це визначення в договірному порядку загального напрямку проходження лінії державного кордону з позначенням її на картах, схемах і планах [3, с. 88].

Розмежування морських просторів може бути здійснене в односторонньому випадку для встановлення зовнішніх морських кордонів, коли делімітація здійснюється на підставі власного акту держави, котрий відповідає нормам міжнародного права та не посягає на інтереси інших держав.

Але у разі неправомірних дій в процесі розмежування морських просторів може порушуватися інтереси всього міжнародного співтовариства або делімітація являє собою поділ певного морського простору, на який мають право дві або кілька держав, або розмежування ускладнюється наявністю поділу морських природних ресурсів (газ, нафта тощо), такі обставини потребують справедливого розмежування з обранням правильного правового методу делімітації. У випадку делімітації морських просторів між двома або декількома державами йдеться не просто про яку-небудь технічну операцію проведення розмежувальної лінії і нанесення її на карту. Тут виникає комплексна і складна політико-правова проблема міждержавних відносин, яку можливо вирішити тільки на основі принципів і норм міжнародного права [4, с. 27–28].

Делімітації морських просторів визначається на основі, закріплених у Конвенції ООН 1982 року, принципів: принципу серединної лінії (ст. 15), принципу справедливого розподілу (ст. 74(1), ст. 83(1)), принципу домовленості між сторонами (ст. 74(3), ст. 83(3)) [1].

Згідно принципу середньої лінії морські кордони визначаються за рівною відстанню від найближчих точок узбережжя суміжних або протилежних держав. Саме цей принцип є важливим при визначенні кордону морського простору, який, як зауважує І. В. Дмитриченко, перекривається «правовими титулами» двох або кількох держав [4, с. 26].

Принцип справедливості передбачає врахування обставин, що можуть впливати на кордон, таких як довжина берегової лінії, наявність островів, економічні та географічні особливості. Концепція принципу справедливості походить від «справедливості», яка є загальним принципом права, і зокрема, притаманна морській делімітації. Спочатку вона з'явилася в Прокламації Трумена 1945 року, а потім закріпилася у справі Міжнародного суду ООН 1969 року про Континентальне Північне море [6, с. 24].

Принцип домовленості між сторонами означає делімітацію морських просторів на основі взаємної домовленості з урахуванням правових

норм та особливостей територій узгоджуваних держав. Цей принцип дозволяє країнам укласти двосторонні або багатосторонні угоди щодо делімітації своїх морських кордонів для вирішення конкретних спірних питань. У своєму дисертаційному дослідженні І. В. Дмитриченко, зазначає, що важливою частиною проблеми встановлення морських кордонів є «розмежування між протилежними або суміжними державами морських просторів, в межах яких вони здійснюють свій суверенітет або свою юрисдикцію» [4, с. 27]. В таких випадках, розмежування можливе лише на основі принципів і норм міжнародного права, яке оформлюється договірним закріпленням. Тобто здійснюється поділ, який раніше був неподілений між сторонами, внаслідок зустрічі і накладення прав двох чи більше правових титулів без узгодженого між ними скорочення прав на морську просторову територію кожного з них [4, с. 28]. Різне ставлення сторін до міжнародних методів делімітації у морському праві узгоджується сторонами шляхом договірного процесу встановлення меж морських кордонів в районах такого розмежування.

Втім є принципи делімітації, які прямо не передбачені в нормах права, проте впливають з вище зазначених принципів та визнані судовою практикою.

Таким є принцип природного продовження. Він впливає з конвенційного визначення континентального шельфу та судової практики Міжнародного суду ООН, вперше у англо-норвезькій справі про рибальство про те, що «саме земля надає прибережній державі право на води» [5, р. 584]. Концепція була використана не лише для того, щоб забезпечити теоретичну основу для визначення континентального шельфу, але й для пояснення природи прав, що здійснюються на ньому. Принцип природного продовження визначає право держави на континентальний шельф, який є природним продовженням її сухопутної території під водою (ст. 76 Конвенції ООН 1982 року).

Принцип непосягання на територіальні права третіх держав передбачає, що делімітація не повинна завдавати шкоди правам інших прибережних держав. Принцип непосягання є одним із важливих принципів морського права про розмежування морського простору, який бере початок від концепції принципу природного продовження. Міжнародний суд ООН у справах Північного моря підтвердив, що розмежування морського простору має здійснюватися «без втручання». на природне продовження сухопут-

ної території іншого» [6, с. 47]. Це означає, що держави, реалізуючи свої права на своїх континентальних шельфах, не повинні посягати на природне продовження континентального шельфу інших держав, що мають один геологічний континентальний шельф [6, с. 47].

Prosper Weil стверджує, що принцип відмови від посягань має негативні та позитивні аспекти, оскільки держави мають право користуватися власною морською проекцією і не повинні безпідставно посягати на проекцію інших держав [6, с. 47]. Міжнародний суд у справі «Мальта проти Лівії» підтвердив, що невтручання розглядається не лише як «відповідна обставина», а й як «справедливий принцип», який вимагає коригування попередньої рівновіддаленої лінії або переходу до інших методів розмежування [7].

Принцип пропорційності в праві делімітації морських кордонів був розроблений прецедентним правом. Рішення Міжнародного суду ООН у справах щодо континентального шельфу Північного моря було першим, у якому було розроблено концепцію принципу пропорційності [6, с. 34]. Застосування цього принципу в делімітації морських кордонів ґрунтується на географічних параметрах, суть якого полягає у забезпеченні того, щоб розподіл морських просторів між державами був справедливим і відповідав загальному співвідношенню довжини узбережжя сторін до розподіленого морського простору.

У міжнародній практиці існують випадки, коли держави не дотримувалися встановлених принципів делімітації морських кордонів, що призводило до виникнення спорів, які розглядалися в міжнародних судах та арбітражах. Міжнародні спори, що виникають на основі застосування Конвенції ООН з морського права 1982 року, можуть розглядатися такими органами, як: Міжнародний трибунал ООН з морського права, Міжнародний Суд ООН, Арбітражний трибунал, створений відповідно до Додатку VII Конвенції ООН 1982 року, Спеціальний арбітражний трибунал відповідно до Додатку VIII Конвенції ООН 1982 року (розглядає специфічні питання, такі як рибальство, захист морського середовища, наукові дослідження та судноплавство).

Міжнародний трибунал з морського права (далі – МТМП) є загальною судовою установою для вирішення спорів між державами, які ратифікували Конвенцію ООН 1982 року та визнали його юрисдикцію або між державами, які подали спільну заяву про розгляд спору. У Справі № 16 «Суперечка щодо розмежування морської кор-

дону між Бангладеш та М'янмою в Бенгальській бухті» [8], МТМП розглядав спір про розмежування територіального моря, виключної економічної зони та континентального шельфу в Бенгальській затоці. Основною проблемою цього спору було визначення справедливої делімітації морських просторів між двома сусідніми прибережними державами. Обидві держави використовували різні методи делімітації: Бангладеш наполягала на застосуванні принципу справедливості, а М'янма – на суворому застосуванні принципу серединної лінії. Розбіжності між країнами виникли через географічну конфігурацію узбережжя Бенгальської затоки, де берегова лінія Бангладеш мала увігнутий характер, що, на думку Бангладеш, ставило її в несправедливе становище. В своєму рішенні суд застосував метод рівновіддаленої лінії з незначними корекціями, щоб досягти справедливості. Було вирішено, що делімітація має враховувати географічні особливості, і в результаті була проведена корекція лінії на користь Бангладеш. Трибунал застосував триетапний підхід у визначенні морських кордонів: 1) побудова рівновіддаленої лінії, 2) коригування цієї лінії, щоб врахувати увігнутість узбережжя Бангладеш, 3) проведення тесту пропорційності, який підтвердив справедливості розмежувальної лінії [8]. Таким чином, МТМП виніс рішення, яке базувалося на принципах справедливості та врахуванні географічних особливостей.

Міжнародний Суд ООН має ширшу юрисдикцію в міжнародному праві, але також розглядає питання, пов'язані з морським правом. Він може розглядати спори, якщо обидві сторони погодилися передати справу на його розгляд. До прикладу в «Справі про делімітацію в Чорному морі (Румунія проти України, 2009 р.)», розглянутій Міжнародним судом ООН, важливу роль відіграв принцип пропорційності на фінальному етапі процесу делімітації морського кордону [9]. Спір стосувався, зокрема, впливу острова Зміїний на делімітацію, як специфічного географічного фактора. Україна наполягала на тому, що острів має повне право на морські простори, проте суд погодився з аргументами Румунії, що він не повинен впливати на розподіл у повному обсязі. Острів Зміїний отримав лише обмежений 12-мильний територіальний пояс, що відповідало принципу пропорційності. Також, суд враховував співвідношення берегових ліній: довжина узбережжя Румунії (248 км) була суттєво меншою, ніж узбережжя України (705 км), що вплинуло на пропорційний розподіл морських просторів. На завершальному етапі суд

застосував пропорційний принцип, перевіряючи, чи відповідає співвідношення розподілених морських просторів співвідношенню берегових ліній обох держав, що у підсумку було визнано – розподіл території є пропорційним і відповідав географічним реаліям [9].

Арбітражний трибунал, створений відповідно до Додатку VII Конвенції ООН 1982 року, розглядає спори якщо одна зі сторін спору не визнає обов'язкову юрисдикцію МТМП чи Міжнародного Суду ООН. Арбітражна процедура є більш гнучкою і дозволяє сторонам обирати арбітрів.

Спір між Філіппінами та Китаєм щодо Південно-Китайського моря (2016 р.) [10], який розглянутий Постійною палатою третейського суду (далі – ППТС) в Гаазі, був однією з найважливіших справ у контексті делімітації морських просторів і тлумачення Конвенції ООН 1982 року. Основна проблема полягала в конфлікті між територіальними претензіями Китаю та правами Філіппін на використання морських ресурсів. Китай стверджував, що його історичні права в межах так званої «дев'ятипунктирної лінії» дають йому суверенітет над майже всім Південно-Китайським морем. Філіппіни заперечували цю позицію, заявляючи, що такі претензії суперечать Конвенції ООН 1982 року і порушують права інших прибережних держав, включаючи їхні. Арбітраж розглядав, чи є окремі об'єкти (риф, острів, скеля чи підводний простір) в Південно-Китайському морі такими, що мають право на територіальне море, виключну економічну зону чи континентальний шельф. Оскільки, Китай створював штучні острови, щоб розширити свою юрисдикцію Арбітраж визначив, що більшість морських утворень у спірній зоні (зокрема, рифи Спратлі) є скелями або нижчими за рівень води під час припливу. Це означає, що вони не створюють виключну економічну зону або континентального шельфу, а лише право на 12 морських миль територіального моря (якщо вони є надводними під час припливу). Суд підтримав позицію Філіппін і визнав незаконними більшість претензій Китаю. Однак, Китай не визнав юрисдикцію арбітражу та відмовився виконувати його рішення, заявивши, що спір слід вирішувати через двосторонні переговори, оскільки дотримується принципу «*pacta sunt servanda*» (добровільне виконання міжнародних зобов'язань) [11].

Це рішення ППТС стало важливим прецедентом у міжнародному морському праві, але відсутність механізму примусового виконання підкреслила обмеження міжнародного арбітражу в подібних спорах.

Таким чином, основними органами для вирішення спорів за Конвенцією ООН 1982 року є МТП, Міжнародний Суд ООН та арбітражні трибунали, які діють відповідно до її положень. Конвенція ООН 1982 року встановлює загальні принципи делімітації морських кордонів, але не надає детальних методів або конкретних критеріїв для їх визначення. Це призводить до різного тлумачення та застосування положень Конвенції державами, що, у свою чергу, стає причиною міжнародних спорів.

Так, Конвенція ООН 1982 року не встановлює конкретного методу делімітації морських кордонів між державами, залишаючи це питання для домовленостей між сторонами на основі міжнародного права з метою досягнення справедливого рішення. Це призвело до численних спорів, які розглядалися в міжнародних судах (Справа «Румунія проти України» щодо делімітації в Чорному морі 2009 р., оскільки сторони не могли досягти згоди самостійно керуючись положеннями Конвенції ООН 1982 року [9]; Справа про делімітацію континентального шельфу між Лівією та Мальтою 1985 р., де Лівія наполягала на врахуванні принципу природного продовження, тоді як Мальта виступала за застосування середньої лінії. Міжнародний Суд ООН постановив, що жоден з методів не є переважним, і підкреслив важливість врахування особливих обставин для досягнення справедливого результату [12]).

Також існує невизначеність у застосуванні принципу справедливості. Конвенція передбачає, що делімітація повинна здійснюватися на основі досягнення справедливого рішення, але не надає чітких критеріїв для визначення цієї справедливості. Це може призводити до суб'єктивних тлумачень та спорів між державами (Справа про розмежування територіальних вод та морських просторів у Перській затоці, зокрема навколо островів Хавар, рифів Кашкан і Джанан між Катаром та Бахрейном 2001 р., де Міжнародний Суд ООН розглядав питання делімітації морських кордонів та застосування принципу справедливості. Суд застосував принцип рівновіддаленості як базову методику для проведення лінії розмежування територіальних вод між двома державами. Проте рівновіддаленість була скоригована для забезпечення справедливого розмежування через географічні особливості території [13]).

Відсутність у Конвенції ООН 1982 року чіткого визначення правового статусу певних географічних об'єктів призводить до суб'єктивного їх тлумачення державами на свою користь, що породжує

спори з делімітації морських просторів. Конвенція ООН 1982 року не надає детальних критеріїв для визначення правового статусу різних географічних об'єктів, таких як острови, скелі чи мілини, штучні острови, установки та споруди, що створює невизначеність у їх регулюванні та можуть впливати на делімітацію морських зон.

Прикладом цього є вже згадана у статті справа «Філіппіни проти Китаю» (2016 р.) щодо Південно-Китайського моря, де Арбітражний трибунал розглядав питання правового статусу різних морських об'єктів та їх впливу на делімітацію [10].

Ці приклади демонструють, що відсутність чітких методів та критеріїв у Конвенції ООН 1982 року щодо делімітації морських кордонів створює правові прогалини, які виявляються та підтверджуються міжнародною судовою практикою.

Також слід звернути увагу на проблему відсутності чіткого механізму вирішення спорів. Хоча Конвенція ООН 1982 року передбачає механізми вирішення спорів, на практиці вони не завжди є ефективними, особливо коли сторони не визнають юрисдикцію міжнародних судових органів.

Прикладом є Справа щодо морської території та виключної економічної зони «Коста-Рика проти Нікарагуа» 2018 р. Незважаючи на наявність механізмів у КМП-82, спір тривав тривалий час через розбіжності між сторонами щодо юрисдикції та процедур вирішення спору [14].

У міжнародній практиці існують випадки, коли держави, які не ратифікували або не підписали Конвенцію ООН 1982 року, брали участь у спорах щодо делімітації морських кордонів. Найбільш помітним прикладом є Сполучені Штати Америки, які підписали, але не ратифікували Конвенцію. Як наслідок, США не є стороною Конвенції ООН 1982 року, але дотримуються багатьох її положень як норм звичаєвого міжнародного права. У 2023 році США оголосили про розширення свого континентального шельфу на 1 мільйон квадратних кілометрів, посилаючись на положення Конвенції ООН 1982 року щодо визначення меж континентального шельфу. Замість подання позову до міжнародної комісії, США в односторонньому порядку визначили кордон [15]. Це рішення може призвести до потенційних спорів з іншими державами щодо прав на морські ресурси в цих районах.

В цьому проблемному аспекті, також варто звернути увагу на спір між Туреччиною та Грецією щодо делімітації морських просторів в Егейському морі. Туреччина не є стороною Конвенції ООН 1982 року, тоді як Греція ратифікувала її. Цей

спір охоплює питання розмежування континентального шельфу, визначення меж виключної економічної зони та ширини територіальних вод [16]. Незважаючи на численні раунди переговорів, остаточного вирішення цього питання досі не досягнуто.

Ці приклади підкреслюють складність делімітації морських кордонів між державами, які мають різний статус щодо Конвенції ООН 1982 року, та важливість пошуку взаємоприйнятних рішень на основі міжнародного права та двосторонніх переговорів.

Як наслідок, бачимо необхідність у подальшому уточненні та розвитку положень Конвенції ООН 1982 року для забезпечення більшої чіткості та ефективності в регулюванні морських питань.

Висновки. Хоча Конвенція ООН з морського права регулює всі сегменти морського питання, положення щодо делімітації морських кордонів не є чітко визначеними та чіткими. Конвенція передбачає, що процес розмежування різних морських зон між державами залежить від укладеної між ними угоди на основі міжнародного права з метою досягнення справедливого рішення.

Це положення наказує сторонам спору взяти на себе ініціативу між ними та спочатку укласти угоду на справедливій основі. Однак, Конвенція ООН 1982 року не передбачає жодної чіткої процедури розмежування, якої слід дотримуватися. Якщо сторона спору не може досягти згоди, вона може перейти до процедури врегулювання спору відповідно до Конвенції ООН 1982 року, зазначеної в її розділі XV.

Наведені у статті судові справи демонструють складність процесу делімітації морських кордонів та важливість врахування географічних, економічних та інших особливих обставин для досягнення справедливого та взаємоприйнятного результату.

Делімітація морських кордонів є складним процесом, що вимагає комплексного підходу, врахування міжнародних норм та практики міжнародних судів. Важливу роль у вирішенні спорів відіграє практика Міжнародного суду ООН та Міжнародного трибуналу з морського права, які тлумачать і застосовують зазначені принципи делімітації в своїх рішеннях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. United Nations Convention on the Law of the Sea. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
2. Tullio Treves. 1958 GENEVA CONVENTIONS ON THE LAW OF THE SEA. *United Nations Audiovisual Library of International Law*. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/gclos/gclos_e.pdf
3. Територія і кордони у міжнародному праві : навчальний посібник / Ю. А. Дем'янюк, Д. А. Купрієнко, О. В. Діденко [та ін.]. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2014. 232 с. URL: <https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/2514/1/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%D1%96%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%83%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%96.pdf>
4. Дмитриченко І. В. Розмежування морських просторів між прибережними державами у міжнародному морському праві: теорія і практика: дис. ... канд. юр. наук. 12.00.11. Київ. 2003. 239 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0403U001205>
5. Jin-Hyun Paik. The Origin of the Principle of Natural Prolongation: North Sea Continental Shelf Cases Revisited. P. 583–594. URL: https://doi.org/10.1163/9789004283787_034
6. Ibrahim Ahmed EL Diwany. Legal Rules Applicable to the Equitable Maritime Boundaries Delimitation in the Eastern Mediterranean Sea: An Egyptian Perspective. *United Nations – The Nippon Foundation of Japan Fellowship Programme 2018*. URL: https://www.un.org/oceancapacity/sites/www.un.org.oceancapacity/files/elidiwany_ibrahim_un-nippon_researchpaper_15dec2018.pdf
7. International Court of Justice, Continental Shelf (Libya/Malta) Case, Judgment, I.C.J. Reports 1985. URL: https://www.worldcourts.com/icj/eng/decisions/1985.06.03_continental_shelf.htm
8. Delimitation of the maritime boundary in the Bay of Bengal (Bangladesh/Myanmar), Judgment, ITLOS Reports 2012, p.4. URL: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/case_no_16/published/C16-J-14_mar_12.pdf
9. Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine), Judgment, I.C.J. Reports 2009, p. 61. URL: https://www.worldcourts.com/icj/eng/decisions/2009.06.02_black_sea_maritime_delimitation.pdf
10. The South China Sea Arbitration (The Republic of Philippines v. The People's Republic of China). *Permanent Court of Arbitration*. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/7/>
11. Динаміка конфлікту в Південнокитайському морі, 13.09.2024. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/dynamika-konfliktu-v-pivdennokityayskomu-mori>
12. Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/ Malta), Judgment, I.C.J. Reports 1985, p. 13. URL: https://www.worldcourts.com/icj/eng/decisions/1985.06.03_continental_shelf.htm
13. Judgment of 16 March 2001, Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain). *International Court of Justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/node/103159>
14. Eric TREMOLADA ALVAREZ. The land and maritime delimitation of the court of the hague in the affairs of costa rica v. nicaragua, in light of their proposals (february 2, 2018). *Paix et Sécurité Internationales – Journal of International Law and International Relations*. no. 7, 2019. URL: <https://portal.amelica.org/ameli/journal/474/4742149002/html/>
15. США оголосили свої претензії на території в Арктиці та Беринговому морі. 25.12.2023. *New Format*. URL: <https://newformat.info/news/ssha-oholosyly-svoi-pretenzii-na-terytorii-v-arktytsi-ta-berynhovomu-mori/>

16. К. Федоренко. Спірні моря. 31.07.2020. *ZN,UA*. URL: https://zn.ua/ukr/international/spirni-morja.html?utm_source=chatgpt.com
17. Півторак, Г. Ф. Сучасні проблеми делімітації та співробітництва держав із протилежними та суміжними побережжями в межах виключної (морської) економічної зони України. *Київський часопис права*. №4 (2021). 311–316. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2021.4.48>
18. Бойко І. С. Міжнародне прецедентне право: теорія та практика (рішення міжнародного суду ООН щодо морських територіальних спорів). *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 199–204.

Романюк Віталія Анатоліївна

Принципи делімітації морських кордонів: практика міжнародних судів та арбітражів

Стаття присвячена комплексному дослідженню правових засад визначення морських кордонів між державами у міжнародному праві. У роботі розглянуто ключові принципи делімітації, серед яких принцип середньої лінії, принцип справедливого розподілу, принцип домовленості між сторонами, а також інші фундаментальні положення, закріплені у Конвенції ООН з морського права 1982 року.

Здійснено ґрунтовний аналіз судової практики міжнародних судових та арбітражних органів, таких як Міжнародний Суд ООН та Міжнародний трибунал з морського права. Особлива увага приділена аналізу рішень, які мали значний вплив на формування сучасних підходів до делімітації морських просторів. Серед розглянутих прецедентів важливе місце займають справи «Румунія проти України» щодо розмежування морських просторів у Чорному морі та «Філіппіни проти Китаю» стосовно Південно-Китайського моря.

У статті розкрито методологічні підходи до делімітації морських просторів, а також обговорено проблеми, що виникають через різне тлумачення державами норм міжнародного права. Зокрема, зосереджено увагу на ситуації, коли порушення правових принципів делімітації призводило до виникнення міжнародних конфліктів та судових розглядів.

Особливу увагу приділено питанню взаємодії між державами у процесі укладення договорів про делімітацію морських кордонів та впливу судових рішень на формування договірної практики. Підкреслено значення принципу справедливості та врахування географічних, економічних та екологічних обставин при визначенні морських кордонів.

Дослідження також висвітлює сучасні виклики у сфері делімітації морських просторів, включно із зростаючим тиском на природні ресурси та загостренням геополітичної ситуації. Особливий акцент зроблено на потребі вдосконалення правових механізмів та інструментів вирішення спорів. Дослідження демонструє, що міжнародна судова практика сприяє зміцненню принципу верховенства права у морському праві, хоча існують прогалини та виклики у його застосуванні. Робота акцентує на необхідності подальшого вдосконалення правових механізмів розмежування морських просторів, зокрема враховуючи сучасні геополітичні зміни та тиск на природні ресурси.

Ключові слова: морські кордони, морське право, морські спори, морська делімітація, принципи делімітації, Постійна палата третейського суду, Міжнародний трибунал з морського права.

Romaniuk Vitaliia

Principles of delimitation of maritime boundaries: practice of international courts and arbitrations

The article is devoted to a comprehensive study of the legal foundations for determining maritime boundaries between states under international law. It examines key principles of delimitation, including the equidistance principle, the principle of equitable distribution, the principle of agreement between parties, and other fundamental provisions enshrined in the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS).

A thorough analysis of the judicial practice of international courts and arbitration bodies, such as the International Court of Justice (ICJ) and the International Tribunal for the Law of the Sea (ITLOS), is conducted. Particular attention is paid to decisions that have significantly influenced the development of modern approaches to maritime delimitation. Notable among these precedents are the cases of "Romania v. Ukraine" concerning the delimitation of maritime spaces in the Black Sea and "The Philippines v. China" regarding the South China Sea.

The article explores methodological approaches to maritime delimitation and discusses challenges arising from states' differing interpretations of international legal norms. In particular, it highlights situations where violations of delimitation principles have led to international conflicts and legal disputes.

Special attention is given to the interaction between states during the negotiation of agreements on maritime boundary delimitation and the influence of judicial decisions on treaty-making practices. The significance of the principle of equity and the consideration of geographical, economic, and environmental factors in determining maritime boundaries are emphasized.

The study also addresses contemporary challenges in the field of maritime delimitation, including increasing pressure on natural resources and the escalation of geopolitical tensions. A special focus is placed on the need to improve legal mechanisms and dispute resolution tools.

The research demonstrates that international judicial practice contributes to strengthening the rule of law in maritime law, although gaps and challenges in its application persist. The study underscores the need for further refinement of legal mechanisms for maritime boundary delimitation, particularly in light of contemporary geopolitical changes and the growing demand for natural resources.

Key words: maritime boundaries, Law of the Sea, maritime disputes, maritime delimitation, principles of delimitation, Permanent Court of Arbitration, International Tribunal for the Law of the Sea.

УДК 347.961:347.91/95

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v055.2024.21>

Факас Ілона Борисівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного, господарського права

та приватноправових дисциплін

Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-4408-7668

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС НОТАРІУСА У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Правовий статус нотаріуса як учасника цивільного судочинства є важливим аспектом правової системи, що визначає його роль, обсяг повноважень та відповідальність.

Постановка проблеми. Надзвичайно важливу роль у забезпеченні юридичної визначеності та захисту прав громадян та юридичних осіб відіграє нотаріат. У цивільному судочинстві нерідко виникають спори, пов'язані з вчиненням нотаріальних дій або відмовою у їх вчиненні. В більшості випадків нотаріус має залучатися до справи як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, але в деяких випадках може залучатися до справи як належний відповідач.

Стан дослідження теми. Теоретичні дослідження правового статусу нотаріуса та його участі в цивільному судочинстві здійснювали такі науковці, як: В. В. Баранкова, С. С. Бичкова, О. Грибанова, А. О. Дика, К. Р. Добкіна, К. Л. Зілковська, В. В. Комаров, С. Г. Пасічник, Л. К. Радзієвська, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса та ін. Проблема визначення статусу нотаріуса як учасника цивільного судочинства залишається актуальною для дослідження. Актуальність теми зумовлена зростаючою кількістю цивільно-правових спорів щодо нотаріальних актів, а також необхідністю розробки єдиної практики залучення нотаріусів до участі в цивільному процесі.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз процесуального становища нотаріуса як учасника цивільного судочинства при розгляді судом справ про оскарження нотаріальних дій, про визнання недійсним заповіту, а також інших справ за участі нотаріуса в порядку цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Закону України «Про нотаріат», нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотарі-

альному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [1].

У цивільному процесі нотаріус не є стороною спору, але може залучатися в більшості випадків як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог. Згідно з частиною 2 статті 53 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), треті особи, які не заявляють самостійних вимог, можуть вступати у справу на стороні позивача або відповідача, якщо рішення суду може вплинути на їхні права та обов'язки щодо однієї зі сторін [2].

Нотаріус у таких випадках не захищає власні права, а надає суду інформацію про вчинені ним дії, обґрунтовує їх відповідність чинному законодавству.

Деякі науковці відзначають, що нотаріус не може бути належним відповідачем у цивільній справі у зв'язку із вчиненням ним нотаріальної дії, за винятком справ про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконних дій чи недбалості приватного нотаріуса.

Так, О. Грибанова вказує, що у справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні, відповідно, нотаріуси та інші органи, що виконують нотаріальні дії, беруть участь як зацікавлені особи [3, с. 88]. З такою точкою зору не погоджується К. Л. Зілковська, яка відзначає, що заінтересовані особи – це особи, які беруть участь у справах саме окремого провадження (ч. 2 ст. 26 ЦПК), а закон не дає підстав для ствердження про процесуальний статус нотаріуса у справах про оскарження нотаріальних дій, відмови у їх вчиненні, нотаріальних актів саме як заінтересованої особи [4, с. 417].

Аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що нотаріус може залучатися до цивільного судочинства у таких випадках:

1. Оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні (ст. 50 Закону України «Про нотаріат»). Так, у справі № 511/1875/21 приватний нотаріус у червні 2021 року прийняла постанову про відмову у видачі свідоцтва про право власності на спадщину за заповітом у зв'язку з тим, що судом було відкрито провадження у справі за позовом ОСОБА_3 про визнання заповіту недійсним та витребування у приватного нотаріуса копії спадкової справи, заведеної після смерті ОСОБА_2. Суд першої інстанції у задоволенні позову відмовив, керуючись тим, що постанова приватного нотаріуса про відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину станом на 11 червня 2021 року була правомірною, оскільки між особами, які подали заяви про прийняття спадщини був наявний спір, що підлягав розгляду у порядку цивільного судочинства.

Суд апеляційної інстанції скасував рішення суду першої інстанції та задовольнив позов, вважаючи, що приватний нотаріус помилково ототожнила поняття відмови у вчиненні нотаріальної дії та відкладення/зупинення вчинення нотаріальної дії.

Верховний Суд вказав на таке. Законом України «Про нотаріат» не передбачено прийняття постанови про зупинення вчинення нотаріальних дій.

Тлумачення статті 50 Закону України «Про нотаріат» (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) свідчить, що слід розмежовувати оскарження: 1) нотаріальної дії, 2) відмови у вчиненні нотаріальної дії; 3) нотаріального акту. Таке оскарження може бути реалізоване у тому випадку, якщо звернення з такою вимогою може привести до відновлення порушеного права або інтересу. Верховний Суд постановив вважати правомірною оскаржувану постанову приватного нотаріуса про відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину [5].

Таким чином, Верховний Суд підтвердив, що приватний нотаріус правомірно відмовив у видачі свідоцтва про право власності на спадщину у зв'язку з наявністю спору щодо дійсності заповіту. Суд апеляційної інстанції дійшов помилкового висновку, згідно з яким нотаріус мав зупинити вчинення нотаріальної дії, а не відмовити у її вчиненні.

2. Визнання недійсним нотаріального акта, наприклад, заповіту, договору дарування тощо.

Так, у справі № 201/16327/16-ц ОСОБА_3, яка раніше була визнана судом недієздатною через психічний стан посвідчила кілька довіреностей у нотаріуса, що стало підставою для представництва її інтересів у судах. ОСОБА_1, як опікун, оскаржив ці дії та подав позов про визнання довіреностей і заяви про прийняття

спадщини недійсними. Районний та апеляційний суди дійшли висновку, що підстав для визнання довіреностей та заяви про прийняття спадщини недійсними немає, а тому позов було залишено без задоволення. Верховний Суд змінив мотивувальну частину рішень попередніх інстанцій [5].

Отже, суди правильно відмовили у задоволенні позову ОСОБА_1, оскільки вона не довела порушення своїх прав. Також вони правомірно відхилили вимоги до нотаріуса та нотаріальної контори, оскільки нотаріус не є належним відповідачем у таких справах. Верховний Суд підтвердив ці висновки та деталізував правові підходи до визначення належних відповідачів у спорах про визнання правочинів недійсними.

3. Відповідальність нотаріуса за неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило шкоду учасникам правовідносин.

Так, порушення норм про необхідність додержуватися нотаріусом свого нотаріального округу може тягти відповідальність нотаріуса, передбачену законом, але не тягне нікчемності заповіту, посвідченого з таким порушенням (постанова від 25 травня 2021 року у справі № 522/9893/17) [5].

Аналіз судових рішень показує, що найчастіше нотаріуси залучаються до справ про:

1) оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії. Наприклад, особа може звернутися до суду, якщо нотаріус відмовив у посвідченні договору через сумнів у дієздатності сторін.

2) визнання недійсними правочинів. Якщо один з учасників договору вважає, що нотаріус посвідчив угоду з порушенням закону, суд перевіряє обставини справи.

3) відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями нотаріуса. Наприклад, якщо нотаріус посвідчив заповіт особи, яка не могла його скласти, це може стати підставою для судового розгляду.

При розгляді цивільно-правових спорів суди зазвичай визнають нотаріусів такими, що мають процесуальний статус третьої особи, яка не заявляє самостійні вимоги на предмет спору. Залучення нотаріусів у цивільне судочинство в процесуальному статусі третьої особи дозволяє сформулювати наступні ознаки:

- відсутність самостійного матеріально-правового інтересу в справі;

- залежність правового статусу від предмета спору;

- можливість впливу судового рішення на права та обов'язки нотаріуса;

- функція інформаційного характеру;

- обов'язок сприяти суду у встановленні обставин справи;

- залучення у випадках оскарження нотаріальних дій або бездіяльності;

- відсутність заінтересованості у результаті розгляду справи;

Однак, на практиці виникають ситуації, коли позивачі помилково залучають нотаріусів до участі в цивільному процесі в якості відповідачів. У постанові від 19 серпня 2020 року у справі № 201/16327/16-ц Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду вказав, що у справі про визнання недійсними таких правочинів, як видача довіреності та прийняття спадщини, належним відповідачем є особа, яка видавала довіреність, і особа, яка прийняла спадщину, а не нотаріус чи нотаріальна контора, якщо позивач не обґрунтовує недійсність правочинів неправомірними діями нотаріуса [5].

У справі № 227/5540/18 (постанова від 19 січня 2021 року) Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду відзначив, що нотаріус не стає учасником цивільних правовідносин між учасниками нотаріальної дії. Вчиняючи нотаріальні дії, нотаріус діє неупереджено, він не може діяти в інтересах жодної з осіб – учасників нотаріальної дії [6].

Також нотаріус не є належним відповідачем у справах про скасування державної реєстрації. Державна реєстрація прав не є підставою для набуття права власності. Вона лише підтверджує вже набуте право, а суд при розгляді таких спорів має досліджувати саме підстави набуття права власності (постанова ВП ВС від 12 березня 2019 року у справі № 911/3594/17) [6].

Натомість позовна вимога щодо оскарження постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії може бути пред'явлена безпосередньо до нотаріуса (постанова КЦС ВС від 18 січня 2023 року у справі № 711/3792/21) [6].

Аналіз вищезазначених справ дозволяє зробити висновок, що нотаріуси можуть залучатися як належні відповідачі у цивільне судочинство за наявності таких ознак:

- вчинення нотаріальної дії або відмова у її вчиненні. Якщо особа вважає, що нотаріус неправомірно вчинив нотаріальну дію (наприклад, посвідчив договір, заповіт) або необґрунтовано відмовив у її вчиненні.

- порушення прав та законних інтересів осіб. Наприклад, якщо нотаріальні дії спричинили майнові або немайнові збитки фізичним чи юридичним особам.

- помилка у нотаріальних діях. У разі, якщо є підстави вважати, що нотаріус допустив технічні помилки або навіть умисне правопорушення (наприклад, засвідчив підпис особи без її фактичної присутності).

- відповідальність за шкоду, завдану неправомірними діями. В цьому випадку нотаріус може нести цивільно-правову відповідальність за завдані збитки, що стало підставою для подання позову про їх відшкодування.

- визнання нотаріальної дії недійсною. Можливе у випадку, якщо позивач оспорує певний нотаріально посвідчений документ (договір, довіреність тощо), нотаріус може залучатися як відповідач для розгляду законності його дій.

Аналіз судової практики свідчить про усталену позицію Верховного Суду щодо процесуального статусу нотаріуса в цивільних справах, що полягає в наступному. Нотаріус не є належним відповідачем у справах, пов'язаних із оскарженням правочинів (наприклад, видачі довіреності або прийняття спадщини) або рішень щодо майнових прав, оскільки він виконує лише функції посвідчення або реєстрації, не стаючи стороною цивільно-правових відносин. Належними відповідачами у таких справах є особи, які безпосередньо набувають чи реалізують майнові права в результаті оспорюваного правочину або рішення.

Тому, у спорах про дійсність правочинів нотаріус зазвичай має статус третьої особи без самостійних вимог і не є належним відповідачем. Водночас, якщо оскаржується саме дія або бездіяльність нотаріуса (наприклад, відмова у вчиненні нотаріальної дії), він може виступати відповідачем.

Висновки. Нотаріус відіграє важливу роль у цивільному судочинстві, його залучення забезпечує об'єктивний розгляд справ, пов'язаних із нотаріальними діями, а також сприяє захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб. Дослідження також підтверджує необхідність уніфікації судової практики щодо процесуального статусу нотаріуса для уникнення випадків його необґрунтованого залучення як відповідача.

Для вдосконалення правового статусу нотаріуса у цивільному судочинстві необхідно усунути правові прогалини, розробити єдині підходи до судової практики та забезпечити належний контроль за діями нотаріусів у сфері цивільного судочинства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII), 1993, № 39, ст. 383.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст. 492.

3. Грибанова О. Процесуальний статус нотаріуса в цивільному судочинстві. Нотаріат для вас. 2010. № 10. С. 87–88.
4. Зілковська К. Л. Нотаріус як учасник цивільного процесу. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 68. С. 416–420.
5. Практика Верховного Суду щодо оскарження постанов нотаріуса, відмови нотаріуса у вчиненні виконавчої дії, а також щодо участі нотаріуса у судовому процесі. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Prakt_VS_oskar_postanov_notariusa.pdf (дата звернення 19.12.2024).
6. Судді ВС проаналізували проблемні аспекти нотаріального процесу на на прикладах із судової практики. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1720262/> (дата звернення 23.12.2024).

Факас Ілона Борисівна

Процесуальний статус нотаріуса у цивільному судочинстві

У статті досліджується правовий статус нотаріуса як учасника цивільного судочинства, його роль, повноваження та межі відповідальності. Особлива увага приділена питанню залучення нотаріуса до судового процесу в якості третьої особи або належного відповідача. Проаналізовано законодавчі норми, що регулюють участь нотаріусів у цивільних справах, а також висвітлено основні підходи судової практики щодо визначення процесуального статусу нотаріуса у цивільному судочинстві.

Досліджено категорії цивільно-правових спорів, у яких нотаріуси найчастіше залучаються до судового процесу. Серед них виокремлено: оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні; визнання недійсності нотаріального акту (заповіту, договору дарування тощо); відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями нотаріуса; інші спори щодо відповідальності нотаріуса за порушення законодавства у сфері нотаріальної діяльності.

Здійснено детальний аналіз процесуального статусу нотаріуса у цивільному судочинстві як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору. Визначено основні ознаки, притаманні такому процесуальному статусу.

Окремо проаналізовано категорії цивільно-правових спорів, у яких нотаріуси можуть залучатися як належні відповідачі. Сформульовано ознаки, характерні для процесуального статусу нотаріуса як відповідача у цивільній справі.

У статті здійснено порівняльний аналіз судової практики, що підтверджує різні підходи до визначення процесуального статусу нотаріусів. Визначено проблемні аспекти правозастосування, що потребують додаткового врегулювання, зокрема щодо підстав залучення нотаріусів як належних відповідачів у цивільних справах.

Висновки дослідження підкреслюють необхідність уніфікації судової практики щодо процесуального статусу нотаріуса, уточнення законодавчих норм, що регулюють його участь у цивільному судочинстві, а також вдосконалення механізмів контролю за дотриманням нотаріусами законодавчих вимог при вчиненні нотаріальних дій.

Отримані результати свідчать про необхідність чіткого розмежування процесуальних статусів нотаріуса у цивільному судочинстві, що сприятиме ефективному застосуванню норм процесуального права. Дослідження також вказує на потребу гармонізації законодавства щодо відповідальності нотаріусів за неправомірні дії. Визначено ключові напрями подальших наукових досліджень у сфері нотаріальної діяльності та цивільного процесуального права.

Ключові слова: нотаріус, нотаріальна дія, цивільне судочинство, третя особа, належний відповідач, процесуальний статус.

Fakas Ilona

Procedural status of a notary public in civil proceedings

The article examines the legal status of a notary as a participant in civil proceedings, his role, powers and limits of liability. Particular attention is paid to the issue of involving a notary in a legal process as a third party or a proper defendant. The legislative norms regulating the participation of notaries in civil cases are analyzed, and the main approaches of judicial practice to determining the procedural status of a notary in civil proceedings are highlighted.

The categories of civil disputes in which notaries are most often involved in litigation are studied. Among them are: challenging notarial acts or refusal to perform them; recognition of the invalidity of a notarial act (will, gift agreement, etc.); compensation for damage caused by the unlawful actions of a notary; other disputes regarding the liability of a notary for violations of legislation in the field of notarial activities.

A detailed analysis of the procedural status of a notary in civil proceedings as a third party who does not make independent claims to the subject of the dispute has been carried out. The main features inherent in such procedural status have been identified.

The categories of civil disputes in which notaries may be involved as proper defendants are separately analyzed. The features characteristic of the procedural status of a notary as a defendant in a civil case are formulated.

The article provides a comparative analysis of judicial practice, which confirms different approaches to determining the procedural status of notaries. Problematic aspects of law enforcement that require additional regulation are identified, in particular, regarding the grounds for involving notaries as proper defendants in civil cases.

The conclusions of the study emphasize the need to unify judicial practice regarding the procedural status of a notary, clarify the legislative norms regulating his participation in civil proceedings, as well as improve mechanisms for monitoring notaries' compliance with legislative requirements when performing notarial acts.

The results obtained indicate the need for a clear distinction between the procedural statuses of a notary in civil proceedings, which will facilitate the effective application of the norms of procedural law. The study also indicates the need for harmonization of legislation on the liability of notaries for unlawful actions. Key areas of further scientific research in the field of notarial activities and civil procedural law are identified.

Key words: notary, notarial act, civil proceedings, third party, proper defendant, procedural status.

НОТАТКИ

Підписано до друку: 12.02.2025 р.
Формат 60х84/8. Гарнітура Franklin Gothic.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 14,88.
Замов. № 0325/231. Наклад 150 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.